

Kylmän sodan puutalot

Berliinin Finnenhaussiedlungien (1957–1959)
syntyvaiheet, suunnittelu ja rakentaminen

Anna Kondracka
Pro gradu -tutkielma
Taidehistorian oppiaine
Humanistinen tiedekunta
Helsingin yliopisto
Ohjaajat dos. Elina Räsänen
ja prof. Kirsi Saarikangas
Toukokuu 2020

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion – Faculty Humanistinen tiedekunta		
Tekijä – Författare – Author Anna Kondracka		
Työn nimi – Arbetets titel – Title Kylmän sodan puutalot: Berliinin Finnenhaussiedlungien (1957–1959) syntyvaiheet, suunnittelu ja rakentaminen		
Oppiaine – Läroämne – Subject Taidehistoria		
Työn laji – Arbetets art – Level Pro gradu	Aika – Datum – Month and year Toukokuu 2020	Sivumäärä– Sidoantal – Number of pages 95 + 60
Tiivistelmä – Referat – Abstract <p>Tutkimukseni käsittelee Berliinin Finnenhaussiedlung-asuinalueita, joiden puuelementtirivitalot rakennettiin vuosina 1957–1959 Lichterfelden ja Kladowin kaupunginosaan. Lisäksi Mariendorfiin valmistui kolme mallirivitaloasuntoa. Finnenhaussiedlungit olivat sosiaalisen asuntotuotannon erityisprojekti, jossa Yhdysvallat lahjoitti Länsi-Berliinille Puutalo Oy:n teollisesti esivalmistamat puuelementit. Asuinalueiden rakennuttajana toimi Gemeinnützige Heimstätten-, Spar- und Bau-Aktiengesellschaft eli GEHAG, joka tunnetaan varsinkin 1920-luvun sosiaalisesta asuntotuotannostaan Berliinissä. Puutalo Oy taas oli merkittävä toimija tyyppipuutalojen ja puurakenteiden tuottajana sekä kehittäjänä Suomessa, ja sen toiminta suuntautui alusta lähtien myös ulkomaanmarkkinoille.</p> <p>Tutkimukseni on sekä ensimmäinen Berliinin Finnenhaussiedlung-asuinalueisiin kohdistuva taidehistoriallinen tutkimus että ensimmäinen suomalaisten puutalojen vientiä avaava tutkimus. Tutkimuksen fokus on asuinalueiden 1950-luvun rakennushistorian ja rakentamiseen liittyvien taustojen selvittämisessä, ja siinä on kaksi päänäkökulmaa: poliittinen ja kylmän sodan näkökulma ja taide- ja tyylhistoriallinen näkökulma. Tutkimuksen tavoitteena on selvittää, miksi ja miten Berliinin Finnenhaussiedlungit rakennettiin, mitä arkkitehtonisia periaatteita ne ilmentävät ja mikä merkitys alueilla on asuntoarkkitehtuurin historiassa.</p> <p>Käytän tutkimuksessani useampaa menetelmää: arkistotutkimusta, taidehistoriallista vertailua ja muistitietotyyppistä lähestymistapaa. Pääaineistoni koostuu Suomen ulkoministeriön arkiston Yhdysvaltain ylijäämämaataloustuotteiden ostoja koskevista asiakirjoista 1953–1959, Puutalo Oy:n tilannekatsauksista ja hallituksen kokousten pöytäkirjoista 1955–1959 Suomen elinkeinoelämän keskusarkistosta, Berliinin Landesarchivin pakolaisasuntoja käsittelevistä asiakirjoista sekä Spandaun, Steglitz-Zehlendorfin ja Tempelhof-Schönebergin rakennusvalvontavirastojen arkistojen rivitaloja koskevista dokumenteista. Lisäksi keskeistä aineistoa ovat asemakaava- ja rakennuspiirustukset, valokuvat, aikalaislehtien artikkelit, GEHAG:n toimintakertomukset vuosilta 1954–1959 sekä Kladowin Finnenhaussiedlungin alkuperäisasukkaalta saamani GEHAG-materiaali ja suulliset tiedonannot.</p> <p>Tutkimukseni osoittaa, että puurivitalojen rakennuttaminen Berliiniin oli poliittinen päätös ja osa Yhdysvaltojen kylmän sodan avustuspoliittikkaa. Valuuttapulasta kärsinyt Suomi sai 1950-luvulla ostaa Yhdysvalloista ylijäämämaataloustuotteita, pääasiassa tupakkaa ja puuvillaa, suomenmarkkoilla. Saadut varat Yhdysvallat talletti Suomen Pankissa olleelle markkatilille ja käytti ne Suomen viennin edistämiseen kohti länttä. Kun Neuvostoliitto äkisti lopetti puutalo-ostot Suomesta, puutaloista tuli ylijäämämaataloustuotteiden avustushjelmassa Suomen ykkösvientituote. Puutaloja suunniteltiin etenkin Yhdysvaltain puolustusministeriön käyttöön eri maihin. Berliinin puutalot oli kuitenkin tarkoitettu DDR:stä Länsi-Berliiniin paenneille pakolaisille, joiden asumisen tukeminen oli Yhdysvalloille kylmän sodan propagandakeino. Lopulta puolet omistusasunnoiksi tarkoitetuista puurivitaloasunnoista kohdistettiin DDR-pakolaisille, osa siirtoväelle ja toisen maailmansodan pommituksissa asuntonsa menettäneille sekä osa hakijoille, joilla oli omaa pääomaa. Asukasvalinnoissa noudatettiin sosiaalisen asuntotuotannon mukaisia tuloarvoja, ja ne suunnattiin erityisesti lapsirikkaille perheille.</p> <p>Finnenhaussiedlungien rakentaminen alkoi Mariendorfin mallirivitalosta, minkä jälkeen puurivitaloasuntoja rakennettiin Kladowiin yhteensä 377 ja Lichteferdehen 67. Näiden lisäksi kaksi asuntoa toimitettiin Berliiniin yksityistilauksena. Puurivitaloasuntoja oli kolmea tyyppiä: A1 (80,34 m²), A2 (87,76 m²) sekä D (85,63 m²). Olen tutkimuksessani selvittänyt, että GEHAG laati asuinalueiden asema-kaavat, asuntojen tyyppipiirustukset ja puutarhasuunnitelmat sekä vastasi rivitalojen rakennuttamisesta ja arkkitehtonisista piirteistä, kuten ulkoisesta ilmeestä ja väreistä. Puutalo Oy teki GEHAG:n piirustusten mukaan taloista omat puuelementteihin pohjautuvat rakennussuunnitelmansa, vastasi asuntojen sisustuksista ja toimitti puutaloelementit Berliiniin. Rakentamisessa käytettiin berliiniläisiä rakennusyhtiöitä, ja Puutalo Oy:stä paikalla oli talojen pystytyksen valvoja.</p> <p>Tulkintani mukaan Berliinin Finnenhaussiedlungissa on ainutlaatuista suomalaisen puuelementtitekniikan ja saksalaisen GEHAG:n rakennusperinnön yhdistyminen. Puuelementit kytkevät rakennukset sekä puuelementtirakentamiseen että tehokkaaseen ja tyyppeihin perustuvaan moderniin rakennustapaan, jota oli toteutettu sekä Suomessa että Saksassa. Finnenhaussiedlungien kaavoituksessa ja rivitaloissa näkyy 1920-luvun saksalaiseen rakennussuuntaukseen, puutarhakaupunkiaatteen sekä Bruno Tautin ja Ernst Mayn arkkitehtuuriin viittaavia piirteitä. Rivitalomassojen geometrisuus ja suorat linjat muistuttavat yhtäältä Berliinin ja Frankfurtin 1920-luvun Siedlungien rivitaloja sekä toisaalta Puutalo Oy:n 1950-luvun rivitaloja Tapiolassa ja Herttoniemessä. Finnenhaussiedlungien ilmeelle oli olennaista myös riveittäin suunniteltu väriohjelma, mikä sekin muistuttaa Tautin ja 1920-luvun perinnöstä. Asuntojen sisätiloja leimaavat tehokas tilankäyttö ja pohjaratkaisut, jotka noudattavat funktionalistista tilan eriyttämisen periaatetta.</p> <p>Asuntoarkkitehtuurin historiassa Berliinin Finnenhaussiedlungit ovat poikkeuksellinen kokonaisuus, jonka syntyminen oli monimutkaisen kansainvälisen yhteistyön tulosta. Taloista neuvoteltiin ja päätettiin korkeimmilla poliittisilla tahoilla Yhdysvaltain ja Suomen ulkoministeriöitä, Saksan liittotasavallan ministeriöitä ja Berliinin senaattia myöten. Myös asuinalueiden suunnittelu ja rakentaminen oli vahvojen toimijoiden yhteistyötä: GEHAG:lla oli uniikki kokemus asuinalueiden kaavoituksesta ja asuntoarkkitehtuurista, ja Puutalo Oy kykeni joustavasti sovittamaan puuelementit paikallisiin vaatimuksiin. Finnenhaussiedlungien rakennushistoria herättää kuitenkin kysymyksen, olivatko puutalot todellinen vientimenestystuote vai enemmänkin suurvaltapoliittikan pelinappula. Puutalovienti ja Saksan lukuisat muut Finnenhaussiedlungit kaipaavat lisää tutkimusta, jotta puutalojen laajamittaisesta viennistä saataisiin muodostettua kokonaiskuva.</p>		
Avainsanat – Nyckelord – Keywords kylmä sota, asuntoarkkitehtuuri, sosiaalinen asuntotuotanto, tyyppipuutalot, Finnenhaussiedlung, Berliini, GEHAG, Puutalo Oy		
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited Keskustakampanin kirjasto		

SISÄLLYS

1 Johdanto	1
1.1 Tutkimuksen lähtökohdat, rajausta, näkökulmat ja tutkimuskysymykset	2
1.2 Tutkimusmenetelmät ja aineistot	4
1.3 Keskeiset käsitteet	6
1.4 Katsaus aiempaan tutkimukseen	10
1.5 Tutkielman rakenne	12
2 Puuelementtitalot kylmän sodan näyttämöllä	14
2.1 Kylmä sota historiallisena kontekstina	14
2.2 Puutaloelementtejä vastikkeena puuvillasta ja tupakasta: Suomen ja Yhdysvaltojen sopimukset maatalouden ylijäämätuotteiden ostosta	18
2.3 Berliinin asuntopolitiikka ja DDR-pakolaisten asuttaminen	33
3 Berliinin Finnenhaussiedlungien rakennuttaja ja arkkitehtuurihistorialliset taustat	44
3.1 GEHAG, Gemeinnützige Heimstätten-, Spar- und Bau-Aktiengesellschaft: sosiaalisen asuntotuotannon ja -arkkitehtuurin edelläkävijä	44
3.2 Teollisesti esivalmistetut puurakenteiset tyypitalot ja Puutalo Oy	50
3.3 Rakennuttajan valinnasta ja suunnitteluprosessin alkuvaiheet	58
4 Berliinin Finnenhaussiedlungien arkkitehtuuri, suunnittelu ja toteutus	62
4.1 Puuelementtirivitaloja kaupungin laidalla	62
4.2 Puuelementtirivitalojen väriohjelma	67
4.3 Mallirivitalo Mariendorfissa	70
4.4 Lichterfelden ja Kladowin asuinalueet	75
4.5 Yksityinen paritalotilaus tyypeistä A1 ja A2	89
5 Johtopäätökset	90
LÄHTEET	96
KUVALUETTELO	106
LIITTEET	110

1 Johdanto

Ensikontaktini Berliinin Finnenhaussiedlung-asuinalueisiin tapahtui sattumalta. Asuessani Berliinissä 2008–2018 tein toisena asuinvuotena perheeni kanssa kesäretken Kladowiin, joka on Berliinin länsipuolella Havel-joen rannalla sijaitseva esikaupunkialue. Kävelimme Kladowin venesataman lähistöllä idyllisessä maisemassa, kun katseeni yhtäkkiä kiinnittyi katukyltteihin: edessämme oli Sibeliusweg – Sibeliuksentie, ja sen jälkeen vastaan tulivat Krohnin-, Runebergin-, Topeliuksen-, Lönnrotin- ja Porthanintiet. Samoillessamme hiljaisilla kaduilla löysimme värikkäitä ja pieniä kaksikerroksisia rivitaloja, jotka pilkistivät hyvin hoidettujen ja runsaiden puutarhojen lomasta. Kadunnimet vihjasivat, että olemme jonkin suomalaisen äärellä, vaikken siinä vaiheessa vielä tiennyt alueesta mitään. Alue jäi mieleeni sympaattisena. Muutama vuosi myöhemmin sain kuulla Suomen Saksan-instituutissa, että Kladowin rivitalot on Lichterfelden Finnenhaussiedlungin talojen ohella todellakin rakennettu suomalaisista puuelementeistä. Instituutti oli järjestänyt Saksassa sijaitsevista suomalaisista puutaloalueista symposiumin vuonna 2011, ja sen yhteydessä oli ilmennyt aihepiiriin kaipaavan tarkempaa ja perusteellista tutkimusta.¹

Tämän tutkimuksen kohteena ovat kyseiset Berliinin Finnenhaussiedlungit², jotka rakennettiin vuosina 1957–1959 Kladowin ja Lichterfelden kaupunginosiin. Lisäksi Mariendorfiin valmistui kolme malli- tai kokeilurivitaloasuntoa. Tulen tutkimuksessani osoittamaan, kuinka asuinalueet syntyivät osana Länsi-Berliinin toisen maailmansodan jälkeistä jälleenrakennusohjelmaa, jonka rahoittamisessa Yhdysvalloilla oli keskeinen rooli. Finnenhaussiedlung-asuinalueet olivat sosiaalisen asuntotuotannon erityisprojekti, jossa Yhdysvallat lahjoitti Länsi-Berliinille taloudellisenä apuna Puutalo Oy:n teollisesti esivalmistamat puuelementit. Rakennuttajana toimi yleishyödyllinen Gemeinnützige Heimstätten-, Spar- und Bau-Aktiengesellschaft, GEHAG, joka tunnetaan varsinkin 1920-luvun sosiaalisesta asuntotuotannostaan.

Kladowin Finnenhaussiedlung sijaitsee Berliinin ja Brandenburgin osavaltion rajalla kylämaaisessa miljöössä peltujen ja vesistön ympäröimänä Kladower Damm -väylän molemmin puolin.

¹ Finnland-Institut in Deutschland. Finnland-Siedlungen in Deutschland – Symposium am 30.9.2011. Symposiumin fokus oli rakennussuojelussa. Ks. Nikula 2013: *Lönnrotintielle Berliinissä*, TAHITI 01/2013. Taidehistorian seuran verkkojulkaisu; Nikula 2014: *Suomalainen rivitalo – työväenasunnosta keskiluokan unelmaksi*, 106–108.

² Puurivitaloalueita nimitetään Berliinissä sanalla Finnenhaussiedlung, suom. ”suomalaistalojen asuinalue”. Käytän tutkielmassani asuinalueista tätä nimitystä. Ks. esim. Güttler 2002, 266.

Asemakaavaan eri pituisiksi ja osin polveilevasti sijoitetuissa 60 rivitalossa on yhteensä 377 asuntoa. (Kuvat 1 ja 2.) Lichterfeldeen, joka niin ikään sijaitsee kaupungin ja Brandenburgin rajan tuntumassa eteläisessä Berliinissä, rakennettiin 67 asuntoa kymmeneen rivitaloon.³ Alueen ja sen ympäristön yleisilme on urbaanimpi kuin Kladowissa: Hildburghauser Straßen ja Blanckertzwegin välissä olevaa kolmionmuotoista asuinalueita rajaavat etelässä ja pohjoisessa eri vuosikymmeninä rakennetut omakoti- ja pienkerrostalot sekä lännessä junaraide ja Osdorfer Straßen S-Bahn-asema. (Kuva 3.) Ennen varsinaisten asuinalueiden rakentamista pystytetty kolmen asunnon mallirivitalo sijaitsee Mariendorfin kaupunginosassa Tempelhofin kentän eteläpuolella Dardanellenweg ja Goldenes Horn -katujen risteyksessä (kuva 4). Lichterfelden Finnenhaussiedlung on vuodesta 1995 kuulunut rakennussuojelun piiriin, ja alueella saa tehdä asuntojen ulkotiloihin muutoksia vain rakennussuojeluviranomaisen laatiman toimenpideasettelon mukaisesti.⁴ Sen sijaan Kladowin aluetta ei ole suojeltu, ja rivitaloihin, etenkin niiden julkisivuihin ja väriytyksiin, on tehty siellä runsaasti muutoksia.

1.1 Tutkimuksen lähtökohdat, raja- ja näkökulmat ja tutkimuskysymykset

Puurakenteinen, teollisesti esivalmistettu asuntotuotanto ja tyyppitalot ovat merkittävä osa suomalaista arkkitehtuurihistoriaa. Tyyppitalojen teollisen tuotannon pani Suomessa toden teolla liikkeelle toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen tapahtunut jälleenrakennus, vaikka esivalmistettujen puisten pientalojen ja standarditalojen kehittäminen oli alkanut jo 1920- ja 30-luvuilla.⁵ Vuonna 1940 perustetun Puutalo Oy:n⁶ tarkoituksena oli valmiiden puurakennusten ja rakennusosien teollisen valmistuksen ja markkinoinnin tehostaminen. Yrityksen toiminta suuntautui alusta lähtien aktiivisesti ulkomaanmarkkinoille.⁷ Toisen maailmansodan aikana Puutalo Oy toimitti kansallissosialistiseen Saksaan tuhansia tyyppipuutaloja, joita kutsutaan nimellä *Finnenhäuser*.⁸ Sodan päätyttyä yrityksen vienti jatkui Saksan liittotasavaltaan, ja siellä

³ GEHAG:n toimintakertomus 1958, 5; GEHAG:n toimintakertomus 1959, 3; ks. myös Nikula 2014, 106.

⁴ *Die Finnenhaussiedlung in Lichterfelde Berlin. Denkmalpflegerischer Maßnahmenkatalog* 2005; Kohdenumero 09065726, Landesdenkmalamt Berlinin verkkosivut; Landesdenkmalamt Berlinin sähköposti tekijälle 13.2.2018.

⁵ Korvenmaa 1996, 163–164; Kummala 2005, 13; Saarikangas 1993, 12–13.

⁶ Vuosina 1955–1979 yrityksen nimi oli Myyntiyhdistys Puutalo.

⁷ Kummala 2005, 19.

⁸ Myös nämä talot sijaitsevat Finnenhaussiedlungissa. *Finnenhäuser*. Einfeldin kunnan verkkosivut; *Finnenhäuser. Fragen und Antworten von Peter Plischewski, einem so genannten „Finnenhauskind“*. Geschichtsverein für das ehemalige Amt Bordschum e. V.:n verkkosivut; Kummala, Preetz: *Hinter den Fassaden ein Stück Finnland*. NDR-yleisradioyhtiön verkkosivut.

Puutalon ensimmäinen sodanjälkeinen puuelementeistä koottu tyypitalokokonaisuus rakennettiin Länsi-Berliiniin.

Tyypitaloihin, tyypitaloalueisiin ja asuntoarkkitehtuuriin on kohdistunut viime vuosikymmeninä runsaasti tutkimuksellista mielenkiintoa. Saksan Finnenhaussiedlung-asuinalueita ei taidehistoriallisesta näkökulmasta ole tätä ennen kuitenkaan vielä tutkittu, joten työni tavoitteena onkin toimia eräänlaisena päänavaajana talojen mittavaan kokonaisvientiin. Koska aihepiiri on laaja, rajaan tutkimuskohteekseni Berliinin Finnenhaussiedlungit, jotka muodostavat arkkitehtonisesti ja ajallisesti yhtenäisen kokonaisuuden. Toivon tämän tutkimuksen generoivan myös muihin suomalaiskohteisiin kohdistuvaa tutkimusta.

Kirsi Saarikangas toteaa tutkimuksessaan 1940-luvun suomalaisista tyypitaloista, että niiden taidehistoriallinen analyysi vaatii talojen sisällyttämistä laajempaan kontekstiin.⁹ Samalla tavalla Berliinin Finnenhaussiedlungien historiasta tekee mielenkiintoisen juuri laajempi poliittis-historiallinen kylmän sodan konteksti, jossa ne rakennettiin. Tästä historiallisesta kontekstista johtuen tutkimuskohteeni on monitasoinen ja moniulotteinen: yhtäältä rivitalot liittyvät kiinteästi tyypitalojen ja asuntoarkkitehtuurin tutkimustraditioon taidehistoriassa, toisaalta talojen syntyyn liittyneet prosessit kytkeytyvät olennaisesti kylmään sotaan ja poliittiseen historiaan. Tästä syystä tutkimuksessani on kaksi päänäkökulmaa: 1. poliittinen ja kylmän sodan näkökulma ja 2. taide- ja tyylihistoriallinen näkökulma. Taide- ja tyylihistoriallisessa näkökulmassa pureudun tutkimuskohteen kannalta merkityksellisiin arkkitehtuurihistorian ilmiöihin ja hyödynnän analyysissä *Siedlungin*, tyypitalon, puutarhakaupunkiaatteen ja sosiaalisen asuntotuotannon käsitteitä. Laajemmassa poliittisessä näkökulmassa peilaan puutalojen vientiä ja Berliinin Finnenhaussiedlungien syntymistä niihin kylmän sodan tapahtumiin, asetelmiin ja kehityskuluihin, jotka ovat olleet talojen rakentamiselle keskeisiä.

Tarkastelen tutkimuksessani Berliinin Finnenhaussiedlungreja kohteena, joka kietoo yhteen Yhdysvaltojen, Suomen ja Länsi-Saksan poliittisia suhteita, asunto- ja kauppapolitiikkaa ja taidehistoriallisia ilmiöitä. Fokus on Finnenhaussiedlungien 1950-luvun rakennushistorian ja rakentamiseen liittyvien taustojen selvittämisessä. Tutkimalla yksityiskohtaisesti Suomen kauppapolitiikkaa ja ulkopoliittisia suhteita Yhdysvaltoihin, perehtymällä Berliinin poliittiseen tilanteeseen ja Yhdysvaltain rooliin kaupungin jälleenrakennuksessa sekä vertaamalla

⁹ Saarikangas 1993, 16.

Finnenhaussiedlungien arkkitehtuuria muuhun asuntoarkkitehtuuriin aiemmin tutkimattoman primaarilähdeaineiston ja tutkimuskirjallisuuden pohjalta vastaan seuraaviin tutkimuskysymyksiin:

1. Miksi ja miten Berliinin Finnenhaussiedlungit rivitaloineen rakennettiin?
2. Mitä arkkitehtonisia periaatteita asuinalueet ja rivitalot ilmentävät?
3. Mikä merkitys alueilla on asuntoarkkitehtuurin historiassa?

1.2 Tutkimusmenetelmät ja aineistot

Tutkimukseni on luonteeltaan aineistolähtöistä perustutkimusta. Berliinin Finnenhaussiedlung-asuinalueista on kirjoitettu vähän ja pintapuolisesti, joten niiden historian tarkempi selvittäminen on vaatinut alkuperäislähteiden etsimistä. Käytän tutkimuksessani useampaa tutkimusmenetelmää, eli arkistotutkimusta, taidehistoriallista vertailua ja muistitietotyypistä lähestymistapaa. Hyödynnän monia aineistokokonaisuuksia, kuten piirustuksia, valokuvia, tekstipohjaisia arkistolähteitä ja lehtiartikkeleita. Sovellan työssäni aineiston lähilukua ja lähdekritiikkiä mahdollisimman tarkan kokonaiskuvan hahmottamiseksi. Lähestymistapani on samankaltainen kuin mitä historioitsija Ludmilla Jordanova kuvaa teoksessaan *History in Practice*: tutkimusaineistoon pureutumalla ja lähteiden kanssa ”keskustelemalla” luon keinoja selittää ja analysoida.¹⁰ Tarkoitukseni on primäärilähteiden ja muiden lähdemateriaalien avulla kuvata yksityiskohtaisesti rakennusprojektin eri vaiheet ja löytää aineiston kautta ja sitä tutkimuskirjallisuuteen peilaten vastauksia tutkimuskysymyksiini.

Pääaineistoni koostuu tekstipohjaisista arkistolähteistä: Suomen ulkoministeriön arkiston (UMA) Yhdysvaltain ylijäämämaataloustuotteiden ostoja koskevat asiakirjat vuosilta 1953–1959, Myyntiyhdistys Puutalon tilanne- ja markkinakatsaukset ja hallituksen kokousten pöytäkirjat pääosin vuosilta 1955–1959 Suomen elinkeinoelämän keskusarkistosta (ELKA), Berliinin Landesarchivista (LAB) löytyneet ”Finnland-Holzhäuser Projekt” -arkistokansion dokumentit ja muut Berliinin senaatin asiakirjat, Spandaun, Steglitz-Zehlendorfin ja Tempelhof-Schönebergin rakennusvalvontavirastojen arkistoissa olevat, rivitalojen rakentamista koskevat dokumentit sekä GEHAG:n toimintakertomukset vuosilta 1954–1959. Näiden lisäksi

¹⁰ Ks. Jordanova 2019, 88.

tutkimusaineistooni kuuluvat Kladowin alkuperäisasukas Barbara Wetzelin henkilökohtaisesta arkistosta saamani GEHAG-materiaali ja suulliset tiedonannot, piirustukset rakennusvalvontavirastojen ja Myyntiyhdistys Puutalon arkistoista, Landesarchivin valokuvat Kladowista ja Mariendorfin mallirivitalon rakentamisesta ja sisustuksista sekä Berliinin Staatsbibliothekin sanomalehtiosastolta löytyneet 1950-luvun loppupuolen Finnenhaussiedlungeja koskevat lehtiartikkelit. Hyödynnän myös muuta aineistoa, kuten GEHAG:n toimitusjohtaja Karl-Heinz Petersin omaelämäkerrallisia teoksia, ottamiani valokuvia ja Steglitz-Zehlendorfin rakennussuojeluviranomaisen laatiman rakennussuojeluohjelman tietoja. Aineisto on kokonaisuudessaan lueteltu lähdeluettelossa.

Arkistoista keräämäni materiaali on runsas, mutta sen rivitaloja koskeva relevantti tieto on pirstaleista ja sijaitsee yleensä osana jotakin suurempaa kokonaisuutta. Ulkoministeriön asiakirjojen viitekehys on Suomen ulkomaankauppa ja ulkomaankauppapolitiikka (Suomen kahden- ja monenkeskinen kauppa; neuvottelut ja sopimukset, Yhdysvallat), Berliinin Landesarchivin rivitaloja koskevat asiakirjat ovat pakolaisasuntokansioiden joukossa, ja Myyntiyhdistys Puutalon napakoissa tilannekatsauksissa Länsi-Berliinin rivitalot esiintyvät lyhyin maininnoin viennin monien projektien joukossa. Rakennusvalvontavirastojen arkistojen materiaalissa korostuvat tekniset asiat rakennuslupabyrokratiasta lujuusmittauksiin, ja niistä saatu tutkimuksen kannalta tärkein anti ovat yksittäiset muistiot ja kirjeet sekä piirustukset. Arkistolähteistä poimitut ja tutkimuskysymyksiin vastaamisen kannalta oleelliset tiedot muodostavatkin yhdessä palapelin, jonka tämän työn puitteissa pyrin kokoamaan.

Arkistolähteitä etsiessä ja niistä löytyneiden tietojen valossa on käynyt ilmeiseksi, että tutkimusaiheen kannalta merkityksellisiä lähteitä saattaa olla mahdollista löytää myös muista arkistoista. Tällaisia arkistoja ovat Saksan liittotasavallan keskusarkisto Bundesarchiv Koblenzissa, Yhdysvaltojen kansallisarkisto sekä George Washington -yliopiston kirjaston arkisto (Eleanor Lansing Dullesin paperit), joiden tutkiminen ei tätä tutkielmaa varten ole valitettavasti ollut mahdollista. Tutkimuksen alkuvaiheessa elätelin toivoa myös GEHAG:n arkiston olemassaolosta, mutta Deutsche Wohnen -yhtiöstä saamani tiedon mukaan sellaista ei ole, ja mahdolliset GEHAG:n asiakirjat löytyvät Berliinin Landesarchivist.¹¹

¹¹ Deutsche Wohnen AG:n tiedottaja Marko Rosteckin sähköposti tekijälle 29.3.2017.

1.3 Keskeiset käsitteet

Tutkimuskohteeni kannalta keskeisiä arkkitehtuurihistoriallisia käsitteitä ovat *Siedlung*, *tyyppitalo*, *puutarhakaupunkiaate* ja *sosiaalinen asuntotuotanto*.

Siedlung-sanalla on monta merkitystä ja mahdollista suomenkielistä käännöstä, kuten asuinalue, asutus, yhdyskunta, siirtokunta tai lähiö. Lähiö- tai asunalähiö viittaa sanana kuitenkin leimallisesti suomalaiseen ilmiöön.¹² Saarikangas tarkoittaa Siedlungilla funktionalististen ihanteiden mukaisesti rakennettua avointa ja väljää asuinalueutta kaupunkikeskustan tuntumassa.¹³ Funktionalismin avainsanoja olivat edistys, valo, ilma, vihreys, hygienia, standardointi ja kustannusten minimointi, ja se kiteytti modernisaation ideologian kaupunki- ja asuntosuunnittelussa.¹⁴ Siedlungien rakentamisen taustalla olivat sosiaalisen, tasa-arvoisen ja terveellisen asuntorakentamisen ihanteet, ja niiden suunnittelun tavoitteena oli, että kaikki asunnot saisivat mahdollisimman paljon valoa ja ilmaa. Alueiden asuinrakennukset sijoitettiin pohjois-eteläsuunnassa samansuuntaisiin riveihin, mitä saksaksi kutsutaan *Zeilenbau*-järjestelmäksi. Siedlungit olivat asuinalueita, mutta ne sisälsivät myös lähipalveluita, kuten lastentarhoja, kouluja ja myymälöitä. Siedlungreja rakennettiin Weimarin tasavallassa 1920-luvun loppupuolella ja uudelleen Saksan liittotasavallassa 1950-luvulta lähtien, Ruotsissa 1930-luvun alusta lähtien ja Suomessa 1930-luvun lopulla.¹⁵

Idea tai ajatus rakennuksen *tyypistä* on ollut tärkeä jo valistuksesta alkaen, ja funktionalismin ja modernismin arkkitehtuuriteoriassa se on keskeinen.¹⁶ Tyyppitalot tai tyyppiasunnot ovat olennainen osa arkkitehtuurin modernismia, josta tuli näkyvästi ohjelmallinen ja kansainvälinen hanke vuonna 1928 järjestetyn *Congrès Internationaux d'Architecture Moderne* -kongressin (CIAM) ansiosta. Funktionalistisen ja modernin asuntosuunnittelun ydinkäsité, vähimmäisvaatimukset täyttävä minimiasunto, esiteltiin ja määriteltiin toisen CIAM-kongressin yhteydessä Frankfurtissa vuonna 1929. Minimiasuntojen suunnittelu oli suuri eurooppalainen standardisointiprojekti, johon liittyi uusien rakennusmuotojen ja tapojen kehittäminen.¹⁷ Uusia tyyppiasuntoja ja -pohjakaavoja suunniteltiin ja toteutettiin erityisesti sosiaalisen

¹² Otto-Iivari Meurman toi *Asemakaavaopissaan* (1947) suomalaiseen kaupunki- ja asuntosuunnitteluun lähiötermin uudissanallaan asunalähiö. Asumalähiö oli käännös englanninkielisestä *neighbourhood unit* -ilmaisusta. Saarikangas 2002, 392.

¹³ Saarikangas 2002, 230.

¹⁴ Juntto 1990, 173.

¹⁵ Jacob 1999, 190; Palomäki 2011, 102; Saarikangas 2002, 230–231.

¹⁶ Tyypin ideasta ja historiasta arkkitehtuuriteorioissa ks. Saarikangas 1993, 229–235.

¹⁷ Nikula 2014, 8, 57–58; Saarikangas 2002, 237–238.

asuntotuotannon Siedlungseissa Weimarin tasavallan aikana.¹⁸ Uudessa asuntosuunnittelussa asunnon oli täytettävä terveellisuuden, hygienian ja tarkoituksenmukaisuuden vähimmäisvaatimukset. Tilan eriyttäminen oli hallitseva periaate ja ihanteena oli asunto, jossa jokaisella huoneella oli selvästi rajatut tehtävänsä.¹⁹

Tyypitalo tai tyyppiasunto perustuu tyypipiirustuksiin. Tyypitalon perusajatuksena on, että piirustuksia ei laadita rakennuskohtaisesti, vaan rakennuksesta suunnitellaan erilaisille tonteille ja mahdollisimman moniin paikkoihin toteutettavissa oleva perustyyppi.²⁰ Pekka Korvenmaan mukaan tällaiset asumisratkaisut on lähes aina tarkoitettu tietyille sosiaaliryhmille, useimmiten työväestölle, maaseudun asukkaille tai johonkin julkiseen, mutta laajalle levinneeseen käyttöön. Rakennusten sarjallinen, teollinen ja esivalmistukseen pohjautuva tuotanto edellyttää analyysiä talon peruselementeistä sekä tyypitystä, eli tietyn perusvalikoiman luomista sekä rakennuksille että niiden yhdistettävälle osille.²¹ Tyypitalot liittyvät kiinteästi rakentamisen teollistamiseen ja standardisointiin sekä asumisen normien määrittelyyn. Tyypipiirustusten avulla pyrittiin tehokkaisiin ja taloudellisesti edullisiin ratkaisuihin.²²

Tässä tutkimuksessa tarkastelun kohteena on tyypitalon eräs muoto, tyyppirivitalo. Rivitalo on yksinkertaisimman määritelmän mukaan rakennus, jossa on vähintään kolme kutakuinkin samanlaista vierekkäin yhteen rakennettua asuntoa, joista jokaiseen on käynti maan tasolta.²³ Tutkielmani rivitalot ovat tyyppirivitaloja, joiden asunnot perustuvat tyypipiirustuksiin ja ne on pääosin rakennettu esivalmistetuista puuelementeistä. Lisäksi ne asettuvat reformirivitalojen, eli kaupunkien asunto-olojen parantamiseksi rakennettujen ja puutarhakaupunkiaatetta seuraavien rivitalojen kontekstiin.

Puutarhakaupunkiaate on vaikuttanut merkittävästi modernin kaupunkisuunnittelun kehitykseen. Äkillisen kaupungistumisen vastareaktiona syntynyt aate sai alkunsa Englannissa, ja sen isänä pidetään Ebenezer Howardia (1850–1928). Howardin teos *To-Morrow: A Peaceful Path to Real Reform* julkaistiin 1898, ja sen toinen ja tunnetumpi painos *Garden Cities of To-Morrow*

¹⁸ Ks. esim. Ernst Mayn Frankfurtin asuntojen pohjakaavojen tyypipiirustukset ”Frankfurter Typengrundrisse”. Nikula 2014, 59.

¹⁹ Saarikangas 2002, 237–238.

²⁰ Korvenmaa 1992, 117–118; Sanaksenaho 2017, 349.

²¹ Korvenmaa 1992, 117–119; Saarikangas 1993, 233.

²² Juntto 1990, 181; Saarikangas 1994, 136.

²³ Nikula 2014, 12.

ilmestyi 1902.²⁴ Howard visioi kaupungin ja maaseudun hyvät puolet yhdistävän puutarhakaupunkiteorian lähtökohdat kolmen magneetin kaaviona. Howardin mallissa puutarhakaupunki oli maaseudun ja vihervyöhykkeiden ympäröimä noin 30 000 asukkaan itsenäinen yksikkö, joka yhdistyi hyvien liikenneyhteyksien avulla keskustaupunkiinsa. Puutarhakaupungin ihanteellisessa asumisympäristössä sijaitsivat kodit, työpaikat, kaupat, koulut, virkistyslaitokset sekä omat kotipuutarhat ja viljelypalstat. Tavoitteena oli yhdyskuntatyyppi, joka toimisi ratkaisuna sosiaalisiin ongelmiin. Avainasiana olivat viihtyisyys ja terveellinen eläminen luonnon ja maaseudun helmassa saasteisten suurkaupunkien ulkopuolella. Howardin ajattelussa keskeistä oli myös maapolitiikka, jonka mukaan puutarhakaupungin maapohja omistetaan kollektiivisesti ja tontteja luovutetaan asukkaille edullisella markkinavuokralla.²⁵ Ensimmäisen puutarhakaupungin, Letchworthin, asemakaavan laati arkkitehti Raymond Unwin (1863–1940). Unwin sovitte puutarhakaupunkiajattelun esikaupungiksi suunnitteleamalla *Hampstead Garden Suburb*in (1904–1914), josta tuli esikuva muille eurooppalaisille puutarhakaupungeille. Unwin konkretisoi Howardin teoreettiset ajatukset oppikirjassaan *Townplanning in Practice* (1909), josta tuli monelle kielelle käännettynä keskeinen käytännön oppikirja koko Euroopassa.²⁶

Puutarhakaupunkiaatteesta muodostui varsin nopeasti kaupunkisuunnittelullisesti ja yhteiskunnallisesti vaikuttava liike. Etenkin 1920-luvun Siedlungien kaavoittamisessa sovellettiin puutarhakaupunkiaatetta laajassa mitassa.²⁷ Saksan ja Pohjoismaiden puutarhakaupungeissa rivitalo nähtiin puutarhakaupungin osiin ja moderniin asemakaavaan erityisen hyvin sopivaksi asuntomuodoksi.²⁸ Toisen maailmansodan jälkeisessä kaupunkisuunnittelussa puutarhakaupunki-ideologia näkyy monin sovellutuksin niin keskieuropalaisten kaupunkien kuin Suomen uusien lähiöiden ja metsäkaupunkien rakentamisessa. Epäterveellisenä pidetty, umpikortteleihin perustuva tiivis kaupunkirakentaminen haluttiin hylätä ja tärkeää oli avoin ja viheralueiden jäsentämä kaupunkitila. Puutarhakaupunkiaatteesta nousevat ihanteet vihreydestä, luonnonläheisyydestä ja pysyvistä arvoista toimivat vastapainona kivisille kaupungeille ja sodan

²⁴ Palomäki 2011, 94–95; Pihlman 2017, 14. THO/JY; Nikula 2014, 14–15; Ward 2004, 27–28.

²⁵ Hartmann 2001, 138; Juntto 1990, 122–123; Kafkoul 2013, 171–172; Nikula 2014, 14–15; Palomäki 2011, 94–95; Ward 2004, 27–28.

²⁶ Bodenschatz 2001, 89; Güttler 2002, 15–17; Nikula 2014, 15–16; Ward 2004, 29–30.

²⁷ Sotienvälisistä sosiaalisen asuntotuotannon asuinalueista Euroopassa ja puutarhakaupunkiaatteen kansallisista ja paikallisista sovellutuksista ks. Kafkoul 2013.

²⁸ Nikula 2014, 17.

kaaokselle, mikä näkyi 1950-luvulla esimerkiksi Tapiolan ja Berliinissä Hansaviertelin rakentamisessa.²⁹

Sosiaalisella asuntotuotannolla tarkoitetaan julkisesti tuettua asuntotuotantoa, jonka tavoitteena on kohtuuhintaisen ja laadukkaan asumisen takaaminen kaikille väestöryhmille, erityisesti pienituloisille ja heikoimmassa asemassa oleville.³⁰ Historiallisesti sosiaalinen asuntotuotanto liittyy kiinteästi puutarhakaupunkiaatteeeseen ja asuntoreformiliikkeeseen. Ennen ensimmäistä maailmansotaa oli asuntokurjuudesta ja hallitsemattomasti kasvaneista kaupungeista tullut Euroopassa ongelma, jota lähdettiin ratkomaan valtion, kuntien ja erilaisten yhdistysten voimin. Tärkeimpinä kysymyksinä olivat asemakaavoitus ja asuntoarkkitehtuuri.³¹ Uusi sosiaalipolitiikka, johon asuntoreformikin kuului, oli voimallinen ja kansainvälinen ilmiö.³² Keskeisessä roolissa kurjien asumisolojen parantamisessa olivat erilaiset reformiliikkeet, kuten osuuskunnat ja yleishyödylliset yhdistykset, joiden tavoitteena oli terveellisten ja edullisten asuntojen luominen työväestölle ja vähävaraisille. Sosiaalireformististen liikkeiden toiminta oli pohjana laajamittaiselle sosiaaliselle asuntotuotannolle, mitä toteutettiin erityisesti molempien maailmansotien jälkeen. Niiden tavoitteet asettuivat vähitellen osaksi lainsäädäntöä ja kaupunkien ja valtioiden asuntopolitiikkaa.³³

Käytän tutkielmassa sosiaalisen asuntotuotannon käsitettä erityisesti Länsi-Berliinin 1950-luvun jälleenrakennuksen kontekstissa, missä se oli asunto-ongelmien ratkaisemisessa avainasemassa. Toisen maailmansodan jälkeen Berliini oli raunioina, ja kaupungissa vallitsi massiivinen asuntopula ja inhimillinen hätä. Sosiaalinen asuntotuotanto oli jälleenrakennuksen edellytys, kun yksityistä pääomaa ei ollut, väestön maksukyky oli alhainen ja asuntorakentaminen oli riippuvaista julkisesta rahoituksesta, eli Yhdysvaltojen ja Saksan liittotasavallan tuesta. Länsi-

²⁹ Ks. esim. Bohleber 1990, 63–66; Güttler 2002, 185–188; Hanauske 1995 (1991), 1188–1192; Juntto 1990, 221–227; Orb 1957; Nikula 1994, 77–95; Nikula 2014, 101–102, 190–193; Palomäki 2011, 297–306; Pihlman 2017, 16. THO/JY; Saarikangas 1994, 136–141, Standertskjöld 2008, 67.

³⁰ Ks. Vanninen 2017, 5–6, 10, 19. SPO/ISY.

³¹ Nikula 2014, 30.

³² Nurmi 2010, 10.

³³ Hartmann 2001, 145–146; Jacob 1999, 184–189, 193; Saarikangas 2002, 61–64. Saksassa Bismarckin käänteentekevät sosiaaliturvalait, *Sozialversicherungsgesetze*, ts. sairaskuutuslaki (1883), tapaturmavakuutuslaki (1884) ja eläke- ja työkyvyttömyysvakuutuslaki (1889), turvasivat ensimmäisinä lakeina työväen työ- ja asumisolosuhteita. Weimarin tasavallan perustuslaissa (1919) pyrittiin turvaamaan jokaiselle kansalaiselle terveellinen asunto. Toisen maailmansodan jälkeen Saksan liittotasavallan asuntorakentamista koskevat lait, *Erstes Wohnungsbau-gesetz* (1950) ja *Zweites Wohnungsbau-gesetz* (1956), edistivät ja määrittivät sosiaalista asuntotuotantoa, ja Suomessa sosiaalista asuntotuotantoa ohjailtiin valtion Arava-järjestelmän avulla. Ks. Hanauske 1999, 92; Miller Lane 1994, 260; Nikula 2014, 53; Vanninen 2017, 5–6. SPO/ISY; *Siedlungen der Berliner Moderne* 2007, 99; *75 Jahre GEHAG* 1999, 14–15. Arava-järjestelmän perustamisesta ks. Juntto 1990, 203–208.

Berliinin asuntorakentaminen tapahtui 1950-luvulla lähes yksinomaan sosiaalisen asuntotutannon puitteissa, puutarhakaupunkiaatteesta kumpuavien kaupunkisuunnittelullisten ihanteiden johdattamana.³⁴

1.4 Katsaus aiempaan tutkimukseen

Tutkimukseni jatkaa suomalaisia tyyppipuutaloja ja asuntoarkkitehtuuria käsitellyttä taidehistorian tutkimusta. Standardisoimisesta, puurakenteiden teollisesta esivalmistuksesta ja tyyppitaloista ovat eri näkökulmista kirjoittaneet useat suomalaistutkijat.³⁵ Asuntoarkkitehtuuria ovat viime vuosikymmeninä tutkineet etenkin Kirsi Saarikangas ja Riitta Nikula, jonka teos *Suomalainen rivitalo – työväenasunnosta keskiluokan unelmaksi* (2014) on tutkimukselleni tärkeä viitekehys. Lisäksi Nikulan toimittama artikkelikokoelma *Sankaruus ja arki – Suomen 50-luvun miljö* (1994) on kokonaisuudessaan ollut työlleni antoisa sukellus Suomen 1950-luvun arkkitehtuuriin ja ilmiöihin.

Politiikan, kylmän sodan ja arkkitehtuurin suhteita tarkastelevia tutkimuksia ei tiettävästi ole tehty Suomessa.³⁶ Maija Koskinen (2018) käsittelee ”Taidehallin kylmää sotaa” osana Helsingin Taidehallin näyttelyitä 1928–1968 syväluotaavaa tuoretta väitöstutkimustaan. Sen mukaan Taidehallin 1950- ja 1960-lukujen kansainvälisistä näyttelyistä suurin osa liittyi kylmään sotaan, ja Taidehalli oli mukana kaikissa sodan keskeisissä poliittisissa kamppailuissa, jotka koskivat Suomea.³⁷ Koskisen tutkimuksessaan esiintuoma kylmän sodan poliittinen ulottuvuus on olennainen myös omalle työlleni. Myös Elina Melgin (2014) käsittelee väitöstutkimuksessaan jonkin verran Suomen kylmän sodan aikaista julkisuus- ja kulttuuridiplomatiaa. Suomalaisessa poliittisen tai yleisen historian tutkimuskentässä on kylmä sota toki ollut erittäin yleinen aihe, joskin perinteisesti tutkimus on keskittynyt Suomen ja Neuvostoliiton välisiin suhteisiin ja puolueettomuuspolitiikkaan.³⁸ Uudemmassa tutkimuksessa näkökulmat ovat kuitenkin laajentuneet ja fokukseseen ovat tulleet yhä enemmän yhteistyö, kulttuuridiplomatia ja -vaikuttaminen

³⁴ Bohleber 1990, 63–66; Hanauske 1995 (1991), 1156, 1190–1191; Hanauske 1999, 101.

³⁵ Ks. Heininen-Blomstedt (2013), Korvenmaa (1990, 1992, 1996, 2012), Kummala (2005), Saarikangas (1993), Soininvaara (1994) ja Standertskjöld (1992).

³⁶ Taiteen ja taidekentän poliittista ulottuvuutta on tutkittu viime vuosikymmeninä eri näkökulmista, näistä viimeisimpänä mainittakoon Paloposki (2012) ja Kemppi (2017).

³⁷ Ks. Koskinen 2018, 365.

³⁸ Ks. Koskinen 2018, 27; Kähönen 2006, 17.

sekä suhteet länteen ja Yhdysvaltoihin. Länsisuhteita käsitelleissä tutkimuksissa näkökulma on kuitenkin useimmiten ollut taloudellinen.³⁹

Tutkimuskohteeni konteksti on vahvan kansainvälinen ja transnationaalinen, joten tutkimukseni kiinnittyy yhtä olennaisesti myös kansainväliseen, etenkin 1920- ja 1950-lukujen saksalaista ja berliiniläistä asuntoarkkitehtuuria sekä kylmää sotaa käsitteleviin tutkimuksiin. Saksalaisesta 1920- ja 1950-lukujen asuntoarkkitehtuurista on runsaasti tutkimuskirjallisuutta. Merkittäviksi olen kokenut arkkitehtuurin ja politiikan välisiä yhteyksiä avaavat tekstit kuten Emily Pughin (2014) sekä Barbara Miller Lanen (1994) julkaisut. Yhdysvaltojen avustus- ja ruoka-apupolitiikkaa kattavasti kartoittaneen Barry Rileyn (2017) sekä Suomen ja Marshall-avun poliittista kuviota tutkineen Dörte Putensenin (2008) tutkimukset luovat tärkeitä lähtökohtia työleni. Tutkielmalleni keskeistä saksalaista kirjallisuutta ovat berliiniläisiä rivitaloja käsittelevä yleisesitys *Berlin und seine Bauten, Teil IV, Band D Reihenhäuser* (2002) sekä Berliinin asumista, kaupunkisuunnittelua ja asuntopolitiikkaa 100 vuoden ajalta valottava artikkelikokoelma *Wohnen in Berlin – 100 Jahre Wohnungsbau in Berlin* (1999).

Saksan tai Berliinin Finnenhaussiedlung-asuinalueista ei ole kirjoitettu tieteellisiä julkaisuja, mutta ne ovat olleet viimeisten kahdenkymmenen vuoden aikana yleisen kiinnostuksen kohteena niin historian harrastajien piirissä kuin sanomalehtiartikkeleissa.⁴⁰ Kladowin Finnenhaus-siedlungin asukasyhdistys julkaisi vuonna 2008 asuinalueen 50-vuotisen historian kunniaksi historiikkivihkosen, jossa on pääasiassa aikalaismuistelmia sekä rakentamiseen ja asumiseen liittyviä muisteloita.⁴¹ Berliinin Finnenhaussiedlungesta julkaistujen lehtiartikkelien ja historiikkivihkosen sisältö muodostuu pääosin alueiden asukkaiden haastatteluista, ja niissä on asiavirheitä, joihin palaan tutkielman käsittelyluvussa.

³⁹ Ks. esim. Aunesluoma (2011), Dahl (2016), Hanhimäki (1996), Jensen-Eriksen (2005, 2007, 2011, 2014), Väinölä (1999).

⁴⁰ Historianharrastaja Peter Plischewski on tutkinut 1940-luvun suomalaistaloja Saksassa, tutkimukset eivät kuitenkaan ole laadultaan tieteellisiä. Ks. *Finnenhäuser. Fragen und Antworten von Peter Plischewski, einem sogenannten „Finnenhauskind“*. Geschichtsverein für das ehemalige Amt Bordschölm e. V.:n verkkosivut; Plischewski (2003), Die Finnenhaussiedlungen im Kreis Plön. *Jahrbuch für Heimatkunde im Kreis Plön*, 33. Jahrgang. Sanomalehtiartikkeleita on viimeisten 21 vuoden aikana julkaistu seuraavissa lehdissä: Asmus Werner, Die Finnenhaussiedlungen in Berlin. *Alvar Aalto Gesellschaft, Bulletin* 28, 2009; Michael Uhde, Häuser aus nordischer Kiefer. *Berliner Morgenpost* 27.8.1999; Jörg Niendorf, Helsinki an der Havel. *Berliner Morgenpost* 9.6.2013; Marcel Gäding, Leben zwischen Tannen und Holz. *Berliner Zeitung* 20.1.2004; Michaela Harnisch, Die Finnenhaussiedlung im südlichen Kladow ist ein Erbe des Wiederaufbaus: Bunt und fröhlich. *Berliner Zeitung* 11.2.2009; Jörg Niendorf, Alter Finne. *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 26.10.2016; Christian Lipovsek, Fertighäuser im Tausch gegen Waffen. *Holsteinischer Courier* 10.7.2010; Vellamo Vehkakoski, Suomalaistaloja Berliinissä. *Kodin Kuvalehti* 18/2004; Marja Hakola, Mystiset suomalaistalot. *Meidän talo* 4/2014; Leena Becker, Berliinissä on suomalaistalojen lähiö. *Helsingin Sanomat* 3.7.2004.

⁴¹ *50 Jahre Finnenhaus-Siedlung Berlin Kladow 1958–2008*, 2008.

Tieteellisiä tutkimuksia, joissa sivutaan Berliinin Finnenhaussiedlung-asuinalueita ja puutalojen vientiä osana laajempia asiayhteyksiä, on kuitenkin muutamia, ja ne ovat tutkielmalleni keskeisiä. Ensimmäinen on saksalaisen Dieter Hanausken Länsi-Berliinin asuntopolitiikkaa käsittelevä väitöstutkimus (1991) *"Bauen, bauen, bauen...!" Die Wohnungspolitik in Berlin (West) 1945–1961*. Valtavaan arkistomateriaaliin perustuva tutkimus on yksi tutkimukseni tärkeimpiä Berliinin sodanjälkeistä asuntopolitiikkaa koskevia lähteitä. Toinen on kylmän sodan taloushistoriaa tutkineen Niklas Jensen-Eriksenin suomalaista metsäteollisuutta käsittelevä teos *Läpimurto: metsäteollisuus kasvun, integraation ja kylmän sodan Euroopassa 1950–1973*, joka luo kehyksen tutkielmani laajemmalle poliittis-historialliselle näkökulmalle yhdessä Ville-Pekka Väinölän (1999) ja Niklas Dahlin (2016) tutkimusten kanssa.⁴²

1.5 Tutkielman rakenne

Tutkielmani koostuu kolmesta käsittelyluvusta. Keskityn ensimmäisenä tutkielman kylmään sotaan liittyvään näkökulmaan, sillä sitä kautta avautuu näkymä puutalojen viennin perimmäisiin syihin 1950-luvulla. Esittelen luvussa kaksi ensin tutkielman kannalta keskeiset poliittisen historian asetelmat ja tapahtumat, jotka luovat tutkielman kylmän sodan kontekstin. Tämän jälkeen käsittelen arkistomateriaalin pohjalta puutaloja osana suurvaltasuhteita. Suomen osalta tarkastelen maan kauppapolitiikkaa Yhdysvaltoihin ja ylijäämämaataloustuotteiden ostoa, minkä kautta selviää syy puutalojen vientiin Berliiniin. Berliinin osalta luon katsauksen Länsi-Berliinin pakolaisongelmaan, ja pohdin neuvostosektoreilta ja Saksan demokraattisesta tasavallasta (DDR) tulleiden pakolaisten asuttamiseen liittyvää problematiikkaa ja toimenpiteitä. Arkistomateriaalin avulla selvitän, kuinka suomalaiset puuelementit oli tarkoitettu alun perin Berliinin DDR-pakolaisten hyväksi. Selvitän myös, miten puurivitalojen asukkaiksi hakevien joukkoa lopulta laajennettiin koskemaan myös muita ihmisryhmiä kuin DDR-pakolaisia.

⁴² Väinölän yleisen historian pro gradu -tutkielmassa *Kauppaa ja politiikkaa – Yhdysvaltojen ulkomaankauppapolitiikka ja taloudelliset suhteet Suomeen 1953–1959* pääpaino on erityisesti Suomen ja Yhdysvaltojen välisten kauppasuhteiden poliittisten vaikutusten tarkastelussa. Dahl selvittää poliittisen historian pro gradussaan *"Länsikauppaakin meille sentään jotakin merkitsee"* – Johan Nykoppin Suomen Washingtonin-lähettiläänä 1951–1958 Suomen ja Yhdysvaltojen 1950-luvun suhteissa keskeisen henkilön, suurlähettiläs Nykoppin toimintaa ja tavoitteita Suomen viennin kasvattamisesta ja sen suuntaamisesta länteen.

Luvussa kolme käsittelen puurivitalojen arkkitehtuurihistoriallisia taustatekijöitä ja rakennuttajaa. Taustojen esiintuomiseksi tarkastelen kahdessa ensimmäisessä alaluvussa asuinalueet rakennuttanutta GEHAG-yhtiötä sekä tyyppipuutalojen ja Puutalo Oy:n historiaa Suomessa. Tuon esiin GEHAG:n keskeisen merkityksen sosiaalisessa asuntoarkkitehtuurissa niin sotien välisenä kuin toisen maailmansodan jälkeisenä aikana ja luon käsityksen siitä, millaiseen rakennuttajan kontekstiin ja perinteeseen Finnenhaussiedlung-asuinalueet Berliinissä syntyivät. Tämän jälkeen taustoitin teollisesti esivalmistettujen tyyppipuutalojen kehitystä ja Puutalo Oy:n vientiä ja toimintaa jälleenrakennuskaudella. Kolmannessa alaluvussa tarkastelen rakennuttajan valintaa ja GEHAG:n ja Puutalo Oy:n yhteistyön alkuvaihetta.

Luvussa neljä keskityn Finnenhaussiedlungien rakennusprosessiin ja taide- ja tyylihistorialliseen analyysiin, joka pohjaa omaan empiiriseen havainnointiin ja taidehistorialliseen vertailuun. Kuvailen rivitalojen piirteitä ja kerron eri asuntotyypeistä, tarkastelen talojen väriohjelmaa ja otan esiin myös rakennussuojeluun liittyviä näkökohtia. Analysoin, miten talot sijoittuvat 1950-luvun asuntoarkkitehtuurin kontekstiin, etenkin Puutalo Oy:n rivitaloihin Suomessa ja asunto- ja rivitaloarkkitehtuuriin Berliinissä, sekä luon kytköksiä 1920-luvun sosiaaliseen asuntoarkkitehtuuriin. Tarkastelen ja erittelen niin Mariendorfin mallirivitalon kuin Lichterfelden ja Kladowin asuinalueiden suunnittelu- ja rakennusprosessia piirustuksia, asiakirjoja ja lehtiartikkeleita hyödyntäen. Mariendorfin rivitaloon liittyvässä alaluvussa analysoin mallirivitaloasuntoja, joilla oli erilaiset pohjapiirustukset kuin lopullisilla asuntotyypeillä. Analysoin Lichterfelden ja Kladowin alueiden rakentamista, ja esittelen Kladowin alueelta myös puurivitaloja edeltäneitä asemakaavoja ja suunnitelmia. Lisäksi tuon esiin Finnenhaussiedlungien vastaanottoa sekä niihin liittyneitä reaktioita, ja kerron yksityishenkilöiden tekemästä puutalotilauksesta Mariendorfissa. Tutkielman viimeisessä luvussa esitän tutkimuksen keskeiset johtopäätökset.

2 Puuelementtitalot kylmän sodan näyttämöllä

2.1 Kylmä sota historiallisena kontekstina

Kylmä sota oli suurvaltojen, erityisesti supervalloiksi nousseiden Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton sekä näiden liittolaisten välinen, niin kutsuttu jäädytetyn konfliktin aika. Sen katsotaan yleisesti olleen käynnissä toisen maailmansodan lopusta Neuvostoliiton hajoamiseen saakka (1945–1991). Sota jakoi lähes koko maailman kahteen kilpailevaan leiriin sekä joukkoon neutraaleja tai sellaiseksi itseään kutsuneita maita.⁴³ Kylmän sodan ytimessä oli kyse erilaisten yhteiskuntajärjestelmien ja ideologioiden vastakkainasettelusta: se oli pitkäaikainen systeemien välinen konflikti, jonka päämääränä ei ollut rauha tai kompromissi, vaan järjestelmän voitto toisesta.⁴⁴

Tutkimukseni kylmän sodan historiallisen kontekstin muodostavat toisen maailmansodan jälkeinen ja etenkin 1950-luvun taloudellis-poliittinen tilanne Suomessa, keskeiset tapahtumat Berliinissä sekä Yhdysvaltojen suhteet Saksan liittotasavaltaan ja Suomeen. Toisen maailmansodan päättymisen ja Berliinin muurin pystyttämisen (1961) välinen ajanjakso oli kylmän sodan historiassa erityisen latautunut. Maailmansodan voittajien välit kiristyivät tänä aikana kylmäksi sodaksi ja liittolaisista tuli kilpailijoita, rautaesirippu laskeutui Euroopan keskelle ja konfliktit ja kriisit seurasivat toisiaan. Tässä kontekstissa Suomella ja Saksan liittotasavallalla oli molemmilla erityinen asemansa, johon Yhdysvallat pyrki politiikallaan vaikuttamaan. Luodakseni kuvan niistä taustatekijöistä, jotka olivat vaikuttamassa Berliinin Finnenhaussiedlungien syntyyn, esittelen tässä alaluvussa lyhyesti ne keskeiset poliittisen historian asetelmat ja tapahtumat, jotka kehystävät tutkimukseni kylmän sodan näkökulmaa. Puuelementtitaloja käsittelen kylmän sodan politiikan välineenä alaluvuissa 3.2 ja 3.3.

Toisen maailmansodan päättyessä voittajavaltiot jakoivat Saksan ja sen pääkaupungin neljään miehitysvyöhykkeeseen, Yhdysvaltojen, Britannian, Ranskan ja Neuvostoliiton sektoreihin. Sodanjälkeisessä tilanteessa Yhdysvallat oli ekonomisesti ja sotilaallisesti vahvin suurvalta, ja sillä oli muihin liittoutuneisiin nähden selkeä taloudellinen ja strateginen etulyöntiasema.⁴⁵

⁴³ Etges 2013, 158; Harrison 2014, 56; Holmila ja Roitto 2018, 148.

⁴⁴ Kähönen 2006, 13.

⁴⁵ Etges 2013, 159; Holmila ja Roitto 2018, 143–144.

Harry S. Trumanin aloitettua Yhdysvaltain presidenttinä tuli kommunismin leviämisen estämisestä Yhdysvaltojen keskeinen ulkopoliittinen agenda. Niin kutsutun Trumanin opin, joka oli yksi kylmän sodan tärkeimmistä doktriineista, pyrkimyksenä oli padota Neuvostoliiton vaikutus kaikkialla ”vapaassa maailmassa” ja estää Neuvostoliiton valtapiirin laajentuminen.⁴⁶ Niin sanotussa patoamispolitiikassa (*containment*) taloudellinen apu ja vakaus nähtiin keinona kommunismin torjuntaan, joten köyhän ja sodan runteleman Euroopan auttaminen oli Yhdysvalloille keskeinen tehtävä. Saksan taloudellinen elpyminen oli Yhdysvalloille etusijalla, sillä Yhdysvaltojen näkökulmasta Saksan jälleenrakennus oli avain Euroopan ulospääsyyn taloudellisesta kriisistään.⁴⁷ Neuvostoliiton yhä tiukentaessa otettaan itäisestä Euroopasta käynnisti Yhdysvallat Länsi-Euroopassa Marshall-suunnitelman, virallisesti Euroopan jälleenrakennusohjelman ERP (*European Recovery Program*) 1948–1952, jolla oli valtava merkitys Länsi-Euroopan talouden ja infrastruktuurin elpymisessä.⁴⁸

Trumanin oppi ja Marshall-apu sementtoivat vastakkainasettelun, joka oli ollut jo ennen avustustoimenpiteitäkin ilmeinen. Neuvostoliiton reaktio Marshall-suunnitelmaan sekä länsiliittoutuneiden tekemään Saksan valuuttauudistukseen oli Berliinin saarto (1948–1949), joka oli kylmän sodan alkuvuosien ratkaisevimpia tapahtumia. Yhdysvallat vastasi saartoon ryhtymällä massiiviseen ilmakuljetusoperaatioon, ilmasiltaan. Huomattuaan saarron tehottomuuden Neuvostoliitto joutui päättämään sen yli 300 päivän jälkeen, mikä oli Yhdysvalloille huomattava poliittinen voitto. Ilmasilta loi uuden ja vahvemman siteen länsiliittoutuneiden ja länsisaksalaisten välille.⁴⁹ Länsi-Berliinin puolustamisesta ja tukemisesta tuli Yhdysvalloille kriittinen kysymys – sieltä vetäytyminen olisi merkinnyt vetäytymistä koko Länsi-Euroopasta.⁵⁰ Berliinin saarrossa Neuvostoliiton tavoitteena oli ollut estää Saksan liittotasavallan syntyminen, mikä ei kuitenkaan onnistunut: saarron jälkeen Saksan valtiollinen jako sinetöitiin, kun Saksan liittotasavalta (BRD) ja Saksan demokraattinen tasavalta (DDR) perustettiin 1949.⁵¹

Saksa ja erityisesti Berliini olivat kylmän sodan polttopisteessä sen alusta loppuun asti.⁵² Sodan konfliktin eturintama oli jaetussa Saksassa ja jaetussa Berliinissä: kummastakin Saksasta tuli oman sotilaallisen ja ideologisen blokkinsa ja sen supervallan lähin liittolainen sekä

⁴⁶ Etges 2013, 160; Holmila ja Roitto 2018, 181.

⁴⁷ Aunesluoma 2007, 224; Putensen 2008, 307.

⁴⁸ Etges 2013, 160; Holmila ja Roitto 2018, 182; Putensen 2008, 307.

⁴⁹ Etges 2013, 161.

⁵⁰ Etheridge 2016, 86.

⁵¹ Etges 2013, 158–161; Harrison 2014, 61; Hentilä 1993, 66; Pugh 2014, 29–30.

⁵² Berliinin erityisasemasta kylmässä sodassa ks. esim. Etges 2013; Etheridge 2016; Harrison 2014.

äärimmäinen etuvartija.⁵³ Berliinin merkitys oli Yhdysvalloille olennainen, ja kaupungista tuli amerikkalaisille koko kylmän sodan symboli. Länsi-Berliini oli syvällä neuvostovyöhykkeen sisällä sijaitseva ”vapaan maailman saareke”, ja se oli myös näyteikkuna lännessä elämisen eduista, kuten vapaudesta, tavaroista ja paremmasta elämästä. Länsi-Berliini houkuttikin itäsaksalaisia kuin magneetti, ja ennen Berliinin muurin pystyttämistä länteen muutti noin 10 000–30 000 itäsaksalaista pakolaista joka kuukausi. Muuttoliike oli huipussaan vuonna 1953 ennen Itä-Saksan kansannousua, jolloin työläiset vaativat vapaita vaaleja ja osoittivat mieltään hallituksen tekemiä, työläisten asemaa heikentäviä uudistuksia vastaan.⁵⁴ Yhteensä DDR:stä lähti pakolaisiksi länteen noin kolme miljoonaa ihmistä. Pakolaisvirran tyrehdyttämiseksi DDR rajoitti 1950-luvun loppua kohden yhä enemmän kansalaistensa matkustuslupia, kunnes joukkopako pysäytettiin lopullisesti Berliinin muurin rakentamisella elokuussa 1961.⁵⁵

Siinä missä Länsi-Eurooppa nostettiin jaloilleen Marshall-suunnitelman avulla, Suomi joutui kieltäytymään avusta vuonna 1947. Suomi perusteli päätöstä halulla jättäytyä kansainvälisten kiistojen ulkopuolelle. Virallisesti Marshall-apua tarjottiin kaikille Euroopan valtioille, mutta Neuvostoliitto ei ottanut sitä vastaan, eivätkä sen satelliititkaan saaneet lupaa hyötyä siitä. Tämä johti Suomen kannalta vaikeaan tilanteeseen. Suomessa presidentti Paasikivi suhtautui aluksi positiivisesti apuun, mutta pian ymmärrettiin, ettei Suomi voisi osallistua avustusohjelmaan, koska Neuvostoliitto katsoi tuen olevan poliittista – apua vastaanottaneet maat sitoutuivat Neuvostoliittoa vastaan suunnattuun blokkiin.⁵⁶ Saksalaisen historiantutkijan Dörte Putensenin mukaan Suomen päätös olla osallistumatta ohjelmaan ei kuitenkaan ollut kumarrus kohti itää: Paasikiven tavoite oli ensisijaisesti olla antamatta Neuvostoliitolle enempää syitä puuttua Suomen asioihin.⁵⁷ Vaikka päätös oli taloudellinen takaisku, se oli käännekohta Suomen sodanjälkeisessä ulkopoliitikassa. Marshall-avusta kieltäytyminen varmisti maan mahdollisuuden harjoittaa puolueettomuuslinjaa, mikä ei välttämättä olisi tapahtunut, mikäli Paasikivi olisi päättänyt asiassa toisin.⁵⁸

Marshall-avusta kieltäytyminen, sotakorvaukset Neuvostoliitolle ja kasvava idänkauppa eivät kuitenkaan estäneet Suomen läntisten kauppasuhteiden kehittymistä tai sulkeneet Suomea pois

⁵³ Etges 2013, 158; Harrison 2014, 56; Hentilä 1993, 67, Pugh 2014, 6.

⁵⁴ Tarkemmista pakolaisluvuista ks. Heidemeyer 1994, 338–339.

⁵⁵ Etheridge 2016, 146–147; Harrison 2014, 59–61; Pugh 2014, 5; Ribbe 2002, 117.

⁵⁶ Holmila ja Roitto 2018, 182.

⁵⁷ Putensen 2008, 314.

⁵⁸ Putensen 2008, 308–309, 314–317. Suomen puolueettomuuspolitiikasta ja Paasikiven-linjasta suhteessa Yhdysvaltoihin ja Neuvostoliittoon ks. Hanhimäki 1996, 1997.

Yhdysvaltojen taloudellisen avun piiristä. Suomi sai 1945–1948 kaikkiaan 193 miljoonaa dollaria pitkäaikaisia ulkomaisia luottoja, jotka olivat maan jälleenrakentamiselle olennaisia. Amerikkalaisnäkökulmasta blokkijaon ulkopuolelle jäänyttä, mutta selkeästi Neuvostoliiton etupiiriin kuulunutta Suomea pidettiin demokratian etuvartiona, jonka kehitystä oli seurattava tarkoin.⁵⁹ Yhdysvaltojen suhtautuminen lainan antamiseen Suomelle oli aluksi kielteinen, mutta vuodesta 1946 – Suomen sitkeiden neuvotteluponnistusten jälkeen – lainat alettiin nähdä Yhdysvaltojen ulkoministeriö *State Department*issa osana kylmän sodan suurvaltapoliittista peliä. Suomea luotottamalla ja tukemalla voitiin vahvistaa maan länteen suuntautuvaa vientiteollisuutta.⁶⁰ Vuoteen 1948 mennessä Yhdysvaltain Vienti- ja Tuontipankki (*Export–Import Bank*) myönsi Suomelle luottoja 135,2 miljoonaa dollaria, mikä oli neljänneksi suurin eurooppalaisvaltion saama luottomäärä. Summa osittain kompensoi Marshall-avun ulkopuolelle jäämistä. Suomelle ei olisi myönnetty luottoja, ellei maan selviytymiseen sotakorvauksista olisi uskottu.⁶¹

1930-luvun laman ja toisen maailmansodan seurauksena maailmankaupassa oli siirrytty tiukan säätelyn sekä kahdenvälisten sopimusten ja neuvottelujen aikakauteen, joka Suomen länsikaupan osalta jatkui aina 1950-luvun lopulle asti. Näissä olosuhteissa Suomea vaivasi jatkuva valuuttapula. Yhdysvaltain dollari, Sveitsin frangi ja myös Ruotsin kruunu olivat ainoat ”kovat” valuutat; näistä vain dollaria käytettiin laajasti maailmankaupassa.⁶² Normaalin kaupankäynnin keinoin dollarituloja ei pystytty hankkimaan riittävästi, mutta lainojen turvin voitiin rahoittaa erityisesti metsäteollisuuden investointeja.⁶³ Marshall-suunnitelman käynnistyttyä Suomi sai lainoja Maailmanpankilta (Kansainvälinen jälleenrakennus- ja kehityspankki IBRD), jonka jäseneksi se oli liittynyt vuonna 1948. Maailmanpankille, jonka päärahoittajia olivat Yhdysvallat ja sen liittolaiset, Suomen metsäteollisuus oli ihanteellinen rahoituskohde. Asemansa maailmanmarkkinoilla vakiinnuttanut teollisuudenala pystyi todennäköisesti puolustamaan asemiaan jatkossakin, ja sen laajentuvasta tuotannosta pääosa suuntautui ei-kommunistisiin maihin. Länsikaupan kasvu kavensi idänkaupan suhteellista merkitystä Suomelle ja siten Neuvostoliiton mahdollisuuksia painostaa Suomea. Samalla Suomi ansaitsi kovia valuuttoja, joita tarvittiin

⁵⁹ Dahl 2016, 8. PHO/TY.

⁶⁰ Aunesluoma 2007, 218–223; Dahl 2016, 8–10. PHO/TY.

⁶¹ Rautkallio 2014, 293–294.

⁶² Jensen-Eriksen 2007, 99, 102–103, 212.

⁶³ Jensen-Eriksen 2007, 210; Väinölä 1999, 150–151. YHO/HY.

tuontiin ja velanhoitoon. Vuosina 1949–1959 Maailmanpankki myönsi Suomelle lainoja yli 100 miljoonaa dollaria, joista suurin osa kohdistui metsäteollisuudelle.⁶⁴

Suomen saama tuki ei rajoittunut pelkästään lainoihin, vaan Suomi sai apua Yhdysvalloilta myös muilla tavoin. Yhdysvaltojen ulkomaanavun yksi muoto oli vuonna 1954 aloitettu ylijäämämaataloustuotteiden vienti, jolla oli merkittävä rooli Suomen ja Yhdysvaltojen taloudellisten suhteiden kannalta. Avustusohjelman pohjana oli *Mutual Security Actin* Section 550 -pykälä sekä *Agricultural Trade Development and Assistant Act* eli *Public Law* tai *P. L. 480* -laki, joiden mukaan Yhdysvallat saattoi myydä ylijäämämaataloustuotteitaan ystävällismielisiin maihin paikallisia valuuttoja vastaan.⁶⁵ Ohjelman puitteissa Suomi osti maataloustuotteita, kuten tupakkaa ja puuvillaa, markoilla ja säästi näin tärkeitä dollareita käytettäväksi muuhun tuontiin. Ylijäämämaataloustuotteiden markkатуonnista muodostui merkittävä osa Suomen tuontia Yhdysvalloista 1950-luvulla. Amerikkalaisten tavoitteena oli edistää markkamaksuista saatujen rahojen avulla Suomen taloudellista kehitystä ja laajentaa sen länsikauppaa kolmansiin maihin.⁶⁶

2.2 Puutaloelementtejä vastikkeena puuvillasta ja tupakasta: Suomen ja Yhdysvaltojen sopimukset maatalouden ylijäämätuotteiden ostosta

Yhdysvaltojen ylijäämämaataloustuotteiden tuonnista markkamaksuja vastaan syntyi 1950-luvulla uudenlaisen avun muoto jatkuvasta valuuttapulasta kärsineelle Suomelle. Osoitan seuraavassa, kuinka ylijäämämaataloustuotteiden tuonti merkitsi samalla myös uusia markkinoita suomalaiselle puutaloteollisuudelle. Yhdysvallat suuntasi ylijäämämaataloustuotteiden ostosta kertyneet markkavarat pääosin puutalojen hankkimiseen, ja yksi kohteista oli Berliini.

Suomen idänkauppa oli sotakorvausten jatkumona kasvanut räjähdysmäisesti vuosina 1952–1953 samalla kun suomalaistuotteiden kysyntä länsimarkkinoilla väheni.⁶⁷ Tilanne aiheutti amerikkalaisille levottomuutta. Suomen luisumista Neuvostoliiton syliin pelännyt Yhdysvaltojen State Department oli entistä valmiimpi tukemaan Suomen suurempaa taloudellista riippumattomuutta itänaapuristaan. Tärkeä osa tätä politiikkaa olivat Maailmanpankin lainat, mutta

⁶⁴ Jensen-Eriksen 2007, 207–210.

⁶⁵ Yhdysvaltojen avustusohjelmista, erityisesti ruoka-avusta on kirjoittanut kattavasti Riley 2017.

⁶⁶ Jensen-Eriksen 2007, 150; Väinölä 1999, 130–141, 151. YHO/HY.

⁶⁷ Dahl 2016, 118. PHO/TY; Jensen-Eriksen 2011, 56.

muutakin apua oli tarjolla.⁶⁸ Idänkaupan kasvaessa amerikkalaiset alkoivat aktiivisesti kehittää uusia tapoja laajentaa suomalaista kauppaa länteen.⁶⁹ Saman teki Suomen Washingtonin-suurlähettiläs Johan Nykopp, joka tarmokkaasti edisti Suomen Yhdysvaltoihin ja muihin länsimaihin suuntautunutta vientiä vähentääkseen maan riippuvuutta Neuvostoliitosta.⁷⁰ Helmikuussa 1954 Suomen tietotoimistolle (STT) annettiin ulkoministeriön (UM) ja Suomen Washingtonin-suurlähetystön sekä amerikkalaisten välisten neuvotteluiden tuloksena seuraava tiedote:

STT:n asianomaiselta taholta saaman tiedon mukaan on Suomen puolelta hyväksytty järjestely, jonka puitteissa Suomeen voidaan Yhdysvaltain maataloustuotteiden ylijäämävarastoista ostaa 3 milj. dollarin arvosta tupakkaa ja 2 milj. dollarin arvosta puuvillaa. Tuoajat saavat suorittaa näiden tavaroiden hinnan suomenmarkkoissa, jotka myöhemmin tullaan käyttämään suomalaisten tavarain viennin maksamiseen. Tämän järjestelyn puitteissa saadaan maahan hankituksi yli 2.000 tonnia virginialaista raakatupakkaa ja noin 2.200 tonnia amerikkalaista puuvillaa, joiden tavarain hankkiminen tarvetta vastaavasti muuten on Suomen valuuttatilanteen takia tuottanut vaikeuksia.⁷¹

Yhdysvaltojen ylijäämämaataloustuotteiden tuonnista markkamaksuja vastaan oli näin muodostunut uusi avustusmuoto valuuttavaikeuksien kanssa kamppailleelle Suomelle.

Yhdysvaltojen syyt ylijäämämaataloustuotteiden viennille ja sitä kautta muodostuneelle ulkomaanavulle olivat 1950-luvulla niin sisä- kuin ulkopoliittiset. Maassa oli jatkuvasti valtavat ja kalliiksi käyvät varastot hallituksen ylijäämämaataloustuotteita, joiden määrää oli keinolla tai toisella vähennettävä. Yhdysvaltain ulkoministeri John Foster Dulles näki ylijäämämaataloustuotteissa mahdollisuuden vaikuttaa muiden valtioiden hallituksiin: ruoka-avulla oli mahdollista kerätä suosiota apua tarvitsevien maiden keskuudessa, ja se oli taktinen ulkopolitiikan väline kaikkialla, missä sen käyttö voisi osoittautua tehokkaaksi kommunismin uhkien torjunnassa. Yhdysvaltain kongressissa lakien säätäminen ylijäämämaataloustuotteiden käytöstä

⁶⁸ Dahl 2016, 79. PHO/TY.

⁶⁹ Jensen-Eriksen 2011, 56. Ehdotuksia olivat alkuvaiheessa esimerkiksi suomalaisten tavaroiden hankkiminen Yhdysvaltojen armeijalle Euroopassa tai amerikkalaisten rahoittamien *off-shore procurement* -hankintasopimusten yleinen sijoittaminen Suomeen. Suurin osa ko. ehdotuksista osoittautui epäkäytännöllisiksi toteuttaa.

⁷⁰ P. M. Lähettiläs Nykopp pääministeri Tuomiojalle 18.12.1953. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 288. UMA. Jensen-Eriksen 2014, 226; Dahl 2016. PHO/TY. Niklas Dahl piirtää pro gradu -tutkielmassaan yksityiskohtaisen kuvan Nykoppin toiminnasta Suomen länsikaupan edistämiseksi.

⁷¹ Ulkoministeriön tiedote Suomen tietotoimisto STT:lle, annettu 11.2.1954. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 288. UMA.

eteni vaihteittain. Agricultural Trade Development and Assistance Act of 1954, toisin sanoen Public Law tai P. L. 480 -lakia vuodelta 1954 pidetään yleensä Yhdysvaltojen modernin ruoka-avun tai *Food for Peace* -ohjelman alkuna. Kyseistä lakia enteili kuitenkin vuonna 1952 aloitettu samankaltainen ohjelma, joka oli osa Marshall-avun korvannutta Keskinäisen turvallisuuden lakia (Mutual Security Act of 1951). Vuonna 1953 Mutual Security Actiin lisättiin pykälä eli Section 550, jonka nojalla presidentin oli mahdollista tehdä sopimuksia ystävällismielisten maiden kanssa ylijäämämaataloustuotteiden myynnistä paikallista valuuttaa vastaan. Toiminnan organisoimiseksi perustettiin väliaikainen hallintoelin *Foreign Operations Administration* (FOA), jonka korvasi vuodesta 1955 lähtien State Departmentin alaisuudessa toiminut *International Cooperation Administration* (ICA). Ylijäämämaataloustuotteiden myynti Section 550:n puitteissa alkoi vuonna 1953 ja P. L. 480 -lain puitteissa vuonna 1955.⁷²

Suomi pääsi ohjelmaan mukaan varsin nopealla aikataululla. Suomen Washingtonin-suurlähetystön lähetystösihteeri Veikko Makkonen oli kirjoittanut UM:lle jo marraskuussa 1953 Suomen potentiaalisesta mahdollisuudesta osallistua ylijäämämaataloustuotteiden ostoihin.⁷³ Laatimassaan muistiossa Makkonen selvittää Section 550:n ohjelmaa ja sen ehtoja. Vaikka Suomi ei kuulunut Yhdysvaltojen ulkomaanavun ja Mutual Security Actin avustushjelman alaisiin maihin, sen olisi mahdollista osallistua ohjelmaan toimittamalla raaka-aineita tai muita FOA:n hyväksymiä tavaroita Yhdysvaltain ulkomaanapuohjelman piirissä oleviin kolmansiin maihin.⁷⁴ Lisäksi Makkonen listaa muistiossaan ohjelmaa koskevat rajoitukset: 1. ostojen tulee tapahtua normaalin kaupankäynnin ulkopuolella, toisin sanoen asianomaisen maan on käytävä kauppaa Yhdysvaltojen tai sen kanssa ystävällisissä suhteissa olevien maiden kanssa entiseen tapaan, 2. myyntihintojen tulee mikäli mahdollista olla samat kuin korkeimmat maailmanmarkkinahinnat, 3. ostojen tulee tapahtua mahdollisimman paljon yksityisten liikeyritysten välityksellä, 4. ostomaan on annettava vakuutus, ettei se jälleenvie ostamiaan tuotteita muihin maihin ilman Yhdysvaltain nimenomaista lupaa, ja 5. tavaroiden laivauksen tulee tapahtua ainakin puoliksi amerikkalaisilla aluksilla. Mahdollisina maataloustuotteina muistiossa mainitaan puuvilla, tupakka, maissi, vehnä, liha, meijerituotteet, hedelmät, rasvat, öljyt ja öljynsiemenet, mutta vastiketavaroista⁷⁵ ei tässä kohtaa ole vielä puhetta. Kutakin maata koskeva osto-ohjelma

⁷² Riley 2017, 167–170, 177–184, 193–195; Väinölä 1999, 62–68. YHO/HY.

⁷³ Makkonen Washingtonista UM:lle 20.11.1953. Kirjelmä n:o 4713/570. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 288. UMA; Väinölä 1999, 131. YHO/HY.

⁷⁴ Muistio: Yhdysvaltain ylijäämämaataloustuotteiden myynti ulkomaille 19.11.1953. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 288. UMA; Väinölä 1999, 131. YHO/HY.

⁷⁵ UM:n dokumenteissa käytetään asiasta eri nimityksiä, kuten vastiketavarat, vastikemarkat, markkasaatavat ja kertyneet markkavarat.

hyväksyttäisiin vasta sitten, kun sen hallitus on virallisesti pyytänyt saada osallistua ylijäämämaataloustuotteiden ostoon ja FOA on hyväksynyt sille esitetyn ehdotuksen siitä, mitä tuotteita ostetaan ja mitä vastineeksi toimitetaan.⁷⁶

Ennen virallista päätöstä oli ylijäämämaataloustuotteiden ostomahdollisuus kantautunut myös suomalaisyritysten korviin. Yhdysvaltojen Helsingin-suurlähetystö ilmoitti UM:lle marraskuussa 1953 saaneensa jo lukuisia tiedusteluja suomalaisilta yrityksiltä kyseisestä ohjelmasta.⁷⁷ Suomen Tupakkateollisuusyhdistyksen asiamies Taavi Pohjanpalo kirjoitti UM:lle jo ennen Makkosen lähettämää muistiota, että tupakkateollisuudelle on auennut mahdollisuus virginiatupakan ostamiseen suorittamalla maksu suomenmarkkoissa. Valuuttavaikeuksien takia tupakkateollisuudelle ei ollut voitu asettaa viimeiseen yhdeksään kuukauteen käytettäväksi vapaita dollareita tupakan ostamiseen. Pohjanpalon kirjeessä ulkoministeriötä pyydetään ryhtymään mahdollisimman pikaisiin toimenpiteisiin neuvottelujen aloittamiseksi Yhdysvaltain asianomaisten viranomaisten kanssa. Kirjeen ohessa on myös UM:lle osoitettu jäljennös Yhdysvalloissa annetusta laista eli Section 550 -pykälästä. Tupakkateollisuus oli asiassa proaktiivinen; kirjeessä ilmaistaan selvin sanoin, että tupakkateollisuus oli halukas ostamaan raakatupakkaa kolmen miljoonan dollarin edestä ja kaupan välikäsikin, *Interchange of America*, olisi valmiina. *Interchange of American* presidentti William A. Mustaki oli ollut jo Suomessakin kolmen viikon käynnillä tutkimassa alustavasti tupakkakaupoista syntyvillä markkoilla hankittavien suomalaisten tuotteiden myyntimahdollisuuksia Etelä-Koreaan.⁷⁸

Vuodenvaihteessa 1953–1954 Washingtonista sähkötettiin UM:lle, että *Interchange of America* oli ilmoittanut heille keskustelustaan FOA:n johtaja Harold E. Stassenin kanssa ja todennut, että kolmen miljoonan dollarin tupakka- ja kahden miljoonan dollarin puuvillaerän myynti Suomeen markkamaksuin on Section 550:n puitteissa mahdollinen. Lähetystö pyysi UM:ltä lupaa neuvotella viranomaisten kanssa, edellyttäen että suomalaisten vastiketavaroiden erittelystä sovitaan yleisluontoisesti hallitusten välillä.⁷⁹ Tammikuun alussa 1954 Nykopp kävi tapaamassa amerikkalaisviranomaisia sekä State Departmentissa että FOA:ssa, joissa asiaan suhtauduttiin myönteisesti. FOA:ssa vaadittiin kuitenkin sopimusta ostoista syntyvien markkasaatavien

⁷⁶ Muistio: Yhdysvaltain ylijäämämaataloustuotteiden myynti ulkomaille 19.11.1953. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 288. UMA.

⁷⁷ Yhdysvaltojen Helsingin-suurlähetystön 2. lähetystösihteeri William Barnes jaostopäällikkö Jaakko Hallamalle 20.11.1953. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 288. UMA.

⁷⁸ Taavi Pohjanpalon kirje UM:lle 14.11.1953. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 288. UMA.

⁷⁹ Washingtonin-suurlähetystön salasähke UM:lle 31.12.1953. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 288. UMA.

käytöstä: riittävänä pidettiin, että Suomen hallitus antaisi ylijäämätavaroiden ostosta ja markkamaksujen käytöstä Yhdysvaltain hallitukselle kirjelmän, minkä englanninkielisen sanamuodon luonnoksen FOA oli jo laatinut valmiiksi Suomelle.⁸⁰ Lähetystön toivomuksesta kirjelmäluonnokseen lisättiin vastiketavaroiden muodollista liikkumavaraa turvaava lause: ”-- *as may be agreed upon from time to time between the two Governments*”. FOA oli kuitenkin tässä yhteydessä selittänyt lähetystölle, että ”vastiketavarat tullaan luonnollisesti valitsemaan täydessä yhteisymmärryksessä Suomen hallituksen toivomusten kanssa”.⁸¹ UM sähkötti Washingtoniin: ”kirjeluonnokseen ei huomauttamista.”⁸² Suomen kirjelmän, toisin sanoen Suomelle laaditun ja Suomen hyväksymän tekstin, vastiketavaroita koskeva kohta oli kokonaisuudessaan seuraava:

Tiedoksenne toteamme, että sikäli kuin Yhdysvaltain hallitus olisi kiinnostunut käyttämään suomenmarkkavaroja kolmansille alueille vietävien tavaroiden ostamiseen, Suomesta on mahdollisuuksia hankkia yksinkertaisia työstökoneita, kalastusaluksia, esivalmistettuja taloja, ovia ja erilaisia metsätaloustuotteita. Tuotteista sovitetaan aika ajoin hallitusten välillä. Tällaisten kauppatarvikkeiden hinnat olisivat kilpailukykyisiä maailmanmarkkinahintojen kanssa.⁸³

Puuvillan ja tupakan tuontiin liittyi myös anomus- ja kyselykaavakkeita, joiden sisältöä ja lukuja täytettiin seuraavina viikkoina UM:n ja Washingtonin-suurlähetystön välisillä sähköillä Finlaysonilta ja Suomen Tupakkateollisuudelta saatujen tietojen avulla. Lopulta helmikuun alkuun mennessä viiden miljoonan dollarin ylijäämäkauppa Mutual Security Actin Section 550:n kriteereiden mukaisesti oli selvä, ja asian julkistaminen sekä Yhdysvalloissa että Suomessa tapahtui helmikuun 11. päivänä 1954.⁸⁴ Tupakan osalta ostoihin myönnetty summa jaettiin kolmeen osaan, josta Suomen Tupakkateollisuusyhdistyksen kuuluneiden tehtaiden (Suomen Tupakka Oy, P. C. Rettig & Co, Ph. Strengberg & K:ni ja Fennia Oy) osuus oli 2.670.000 dollaria, Amer-Tupakan 300.000 dollaria ja Panama Tobacco Co:n 30.000 dollaria. Puuvillan osalta

⁸⁰ Makkonen Washingtonista UM:lle 8.1.1954. Kirjelmä n:o 50/11. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 288. UMA.

⁸¹ Makkonen Washingtonista UM:lle 8.1.1954. Kirjelmä n:o 99/15. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 288. UMA.

⁸² UM:n salasähke n:o 152 Washingtonin-suurlähetystölle 16.1.1954. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 288. UMA.

⁸³ Käännös tekijän. Engl. “We note for your information that, to the extent the United States Government might be interested in using the Finnmark funds for purchases of items to be exported to third areas, there are possibilities for procurement in Finland of simple machine tools, fishing craft, prefabricated houses, doors and various forestry products as may be agreed upon from time to time by the two Governments. Finnish prices on such commodities would be competitive with world market prices.” Makkonen Washingtonista UM:lle 8.1.1954. Kirjelmän n:o 99/15 liite. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 288. UMA.

⁸⁴ FOA:n johtaja Harold E. Stassenin kirje Nykoppille 3.2.1954; Washingtonin-suurlähetystön salasähke UM:lle 9.2.1954. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 288. UMA.

koko kaupan ostajana toimi Finlayson Forssa Oy, joka huolehti sitten puuvillan jakelusta eri tehtaiden kesken.⁸⁵

Section 550:n voimassaolon päätyttyä heinäkuun alussa 1954 astui Yhdysvalloissa voimaan presidentti Eisenhowerin allekirjoittama uusi laki ylijäämämaataloustuotteiden myynnistä ulkomaisia valuuttoja vastaan – P. L. 480. Se oli kokonaisuutena laajempi kuin Section 550 -pykälä, ja se jakaantui kolmeen alakohtaan (Title I, II, III).⁸⁶ Lain tavoitteena oli edistää Yhdysvaltain ja sen kanssa ystävällisissä suhteissa olevien kansakuntien välistä kauppaa, helpottaa valuuttojen vaihdettavuutta, tukea Yhdysvaltain maataloutta ja kansallista hyvinvointia sekä laajentaa amerikkalaisten maataloustuotteiden kansainvälistä kauppaa. Suomen Washingtonin-suurlähetystön taloudellisessa tiedonannossa heinäkuulta 1954 kerrotaan, kuinka viennistä syntyneitä ulkomaisia valuuttoja tulisi lain mukaan käyttää seuraavaan kahdeksaan tarkoitukseen: uusien markkina-alueiden luomiseen Yhdysvaltain maataloustuotteille, strategisten ja niukasti saatavissa olevien tavaroiden ostamiseen ja varastointiin, sotilasvarustusten hankintaan yhteisen puolustuksen lujittamiseksi, ystävällismielisten kansakuntien hyväksi tarkoitettujen tavaroiden ja palvelusten ostamiseen, vakaan taloudellisen kehityksen ja kaupan kehittämiseen, Yhdysvaltain velvoitusten suorittamiseen, multilateraalista kauppaa ja taloudellista kehitystä edistävien lainojen myöntämiseen sekä eräiden kansainvälisten vaihto-ohjelmien rahoittamiseen.⁸⁷

Suomen oli entiseen tapaan mahdollista osallistua uuteenkin apuohjelmaan, ja seuraavan vuoden aikana tunnusteltiin jälleen mahdollisuuksia tupakan ja puuvillan ostamiseksi markkamaksuin. Suomen osalta käytännön sovellutukset olivat samankaltaiset kuin Section 550:ssa, mutta niihin oli tullut myös Suomen Pankkia koskevia osuuksia.⁸⁸ Suomen hallituksen oli ensinnäkin vakuutettava, etteivät puuvillan ja tupakan ostot vaikuta tavanmukaisiin ostoihin Yhdysvalloista ja niiden tulisi tapahtua tavallisia kauppateitä käyttäen. Toiseksi, tuotteiden vasta-arvo Suomen markkoissa olisi talletettava markan ja dollarin kulloistakin virallista vaihtokurssia soveltaen Yhdysvaltain hallituksen nimissä olevalle tilille Suomen Pankissa. Kolmanneksi, Suomen hallituksen tuli vakuuttaa, että vähintään puolet ostetuista tuotteista kuljetetaan yhdysvaltalaisilla kauppalaivoilla, ja neljänneksi, Suomen Pankissa olevalle Yhdysvaltojen tilille

⁸⁵ UM Washingtonin-suurlähetystölle 30.3.1954. Kirjelmä n:o K 197 2466 53. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 288. UMA; Väinölä 1999, 133. YHO/HY.

⁸⁶ Väinölä 1999, 67. YHO/HY.

⁸⁷ Washingtonin-suurlähetystön taloudellinen tiedoitus n:o 13 2.7.1954. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 290. UMA.

⁸⁸ UM Suomen Pankille 11.3.1955. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 290. UMA.

kertyneet Suomen markat käytettäisiin Suomen viennin rahoittamiseen kolmansiin maihin.⁸⁹ Neljännen kohdan perään on merkitty suluissa: ”Lähinnä tulisivat kysymykseen puutalojen toimitukset”, mikä on kirjoitettu myös STT:lle annettuun tiedotteeseen kaupan julkistamisen yhteydessä.⁹⁰ Tällöin, toukokuussa 1955, allekirjoitettiin uusi sopimus tupakan ja puuvillan ostamisesta Suomen ja Yhdysvaltain välillä.⁹¹ Tulevina vuosina tehtiin useita lisäsopimuksia. Tupakan ja puuvillan osuus Suomen ostoista oli ylijäämämaataloustuotteiden tuonnin vuosina kaikkein merkittävin. Näiden tuotteiden kaupassa kohtasivat parhaiten sekä ostajien kysyntä että myyjien tarjonta. Vuosina 1954–1959 ylijäämämaataloustuotteita ostettiin yhteensä 42,30 miljoonalla dollarilla: tupakkaa ostettiin yhteensä 15,96, puuvillaa 10,87, vehnää 10,83, maissia 2,38 ja hedelmiä (kuivatut ja tuoreet) 2,26 miljoonan dollarin arvosta.⁹² Ylijäämämaataloustuotteiden lisäksi Yhdysvallat toi Suomeen markkoja vastaan kivihiiltä, josta suurin osa jaettiin metsäteollisuudelle.⁹³

Miksi puutalat olivat etualalla puuvillan ja tupakan vastikemarkkojen käytössä? Kuten aiempaan kävi ilmi, Suomen tuotelistalla mainittiin myös työstökoneet ja kalastusalukset sekä erilaiset metsätalouden tuotteet. UM:n kansliapäällikkö R. R. Seppälän muistiossa keskustelusta Yhdysvaltain Suomen-lähettilään kanssa huhtikuussa 1954 todetaan:

Suomi on luonnollisesti kiinnostunut ensi kädessä vaikeimmin markkinoitavien vientitavaroittensa myynnistä, jos esim. USAn avustamissa maissa löytyisi tarvetta ja ostajia. Tällaisia vientitavaroita ovat puutalat ja myös eräät muut puunjalostusteollisuuden tuotteet. Niinikään olemme tietysti aina kiinnostuneita metalliteollisuutemme tuotteiden viennistä.⁹⁴

Myös Nykoppin ehdotuksissa sekä keskusteluissa amerikkalaisten kanssa Suomen viennin edistämisestä esiin tulevat metalliteollisuuden tuotteet sekä lisäksi veistämöteollisuus ja kalastusalukset, mutta keskeisessä osassa ovat alusta alkaen puutalat.⁹⁵

⁸⁹ Muistio koskien puuvillan ja tupakan ostoa Yhdysvalloista 28.4.1955. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 290. UMA; Väinölä 1999, 132. YHO/HY.

⁹⁰ Muistio koskien puuvillan ja tupakan ostoa Yhdysvalloista 28.4.1955; UM:n tiedote STT:lle. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 290. UMA.

⁹¹ *Surplus Agricultural Commodities Agreement Between the United States of America and Finland under Title I of the Agricultural Trade Development and Assistance Act.* 6.5.1955. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 290. UMA.

⁹² Väinölä 1999, 132, 138. YHO/HY.

⁹³ Jensen-Eriksen 2007, 150; Väinölä 1999, 139–140. YHO/HY.

⁹⁴ Muistio keskustelusta läh. McFallin kanssa 22.4.1954. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 296. UMA.

⁹⁵ Nykopp Washingtonista pääministeri Tuomiojalle 27.11.1953; P. M. Lähettiläs Nykopp pääministeri Tuomiojalle 18.12.1953. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 288. UMA; P. M. Amerikkalaisen puuvillan ja tupakan

Puutaloja oli yritetty suunnata länteen jo aiemminkin. Yhdysvaltain kansallisarkiston (NARA) Suomea koskevia asiakirjoja tutkineen Niklas Jensen-Eriksenin mukaan amerikkalaisdiplomaatit olivat vuonna 1952 pohtineet mahdollisuuksia kääntää Suomen puutaloteollisuuden vienti länteen USA:n hallituksen tilausten avulla. Koska Yhdysvaltain lainsäädäntö esti kotimaahan sijoitettavien puutalojen tilaamisen, puolustusministeriö *Defense Department* aikoi sijoittaa ositetut talot Länsi-Eurooppaan. Yritys kuitenkin kaatui länsieurooppalaisten puutalojen tuottajien vastarintaan.⁹⁶ Ylijäämämaataloustuotteiden avustusohjelman myötä puutaloille koitti uusi mahdollisuus, ja UM:n asiakirjoista ilmenee, että Puutalo Oy oli mukana neuvotteluissa alusta alkaen. Puutalo Oy:n toimitusjohtaja Olavi Rinkisen englanninkielisessä kirjeessä George Thomasille viitataan keskusteluun Taavi Pohjanpalon kanssa, mikä kertoo myös teollisuudenalojen välisestä yhteydenpidosta asiassa. Kirjeessä esitellään mainospuheenomaisesti puutalomahdollisuuksia hintalistoineen Etelä-Koreaan. Puutalo Oy esittäytyy siinä tehokkaana, pätevänä ja joustavana yrityksenä, joka on valmis toimittamaan 1000–2000 taloa kuukaudessa ja suunnittelemaan taloja lyhyessä ajassa asiakkaiden tarpeita vastaavasti:

Palvellaksemme laajaa asiakaskuntaa tuotantomme ei rajoitu vakiorakenteisiin tai -tyyppeihin. Suunnitteluosastomme kykenee lyhyessä ajassa suunnittelemaan rakennuksia ja rakenteita vastaamaan asiakkaan tarkkoja vaatimuksia.

Oheisten asiakirjojen tyyppitalot on valittu vain esimerkeiksi. Niitä ei ole suunniteltu erityisesti Korean olosuhteisiin, mutta heti kun tiedämme vaatimuksenne, toimitamme mielellämme lopulliset tarjoukset.⁹⁷

Puutalo Oy:n insinööri Salmensaari myös kävi Washingtonissa neuvottelemassa FOA:n kanssa tehdasvalmisteisten puutalojen toimittamisesta Koreaan, toimittaen samalla FOA:lle

ostamisesta kertyvien Suomen markkojen käyttö 10.6.1954. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 296. UMA; Muistio Nykoppin ja Brittiläisen kansainyhteisön ja Pohjois-Euroopan osaston päällikkö Hayden Raynorin keskustelusta 17.12.1953. Foreign relations of the United States. State Departmentin online-arkistot; Dahl 2016, 48–50. PHO/TY.

⁹⁶ Jensen-Eriksen 2007, 150–151.

⁹⁷ Käännös tekijän. Engl. “In order to serve a wide range of clientele, our production is not restricted to standard constructions or types. Our planning department is capable of designing in a short time buildings and structures to meet the customer’s exact requirements. The types in the enclosed files are chosen as examples only. They are not specially planned for the Korean conditions, but as soon as we know your requirements, we shall be pleased to submit your definite offers.” Puutalo Oy:n UM:n jaostopäällikkö Hallamalle osoittama kirje 24.2.1954, jonka liitteenä on Mr. George Thomasille lähetetty kirje *RE: Prefabs for South Korea* 10.2.1954. Thomasin titteli, positio tai organisaatio eivät käy kirjeestä ilmi. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 288. UMA.

puutaloaineistoa ja -piirustuksia. Tällöin FOA:n taholta osoitettiin kiinnostusta noin 50 rakenteeltaan mahdollisimman yksinkertaisen ja taloudellisen, kahden-kolmen huoneen talon ostamiseen, mikäli hinnat ja toimitusajat sopivat. Puutalojen viejiä pyydettiin myös asettumaan suoraan yhteyteen *United States Operating Mission* (USOM) -nimisen viraston kanssa Suomessa.⁹⁸ Myöhempien tietojen valossa tämä kauppa ei ilmeisesti kuitenkaan toteutunut.⁹⁹

Vaikka puutaloverkot oli heitetty amerikkalaisille vesille jo vuoden 1954 aikana, varsinainen sysäys niiden vientiprioriteetiksi vastikemarkkojen käytössä oli Neuvostoliiton ilmoitus puutalokauppojen lopettamisesta joulukuussa 1954. Neuvostoliitto oli ollut suomalaisille puutalojen viejille valtava markkina-alue, ja puutalot olivat Suomelle yksi idänkaupan tärkeimmistä vientituotteista.¹⁰⁰ Vielä saman vuoden helmikuussa uutta viisivuotissopimusta laadittaessa kauppaneuvottelijat olivat sopineet, että vuosina 1956–1960 suomalaiset toimittaisivat Neuvostoliittoon yli 700 000 neliometriä puutaloja vuodessa. Neuvostoliitto yksinkertaisesti vain yllättäen päätti, ettei se enää halua ostaa suomalaisia puutaloja riippumatta viisivuotissopimuksen kirjauksesta. Syynä tähän oli ilmeisesti se, että maa oli päättänyt laajentaa omaa tuotantoaan. Puutalotoimitusten loppuminen oli kova isku suomalaiselle puutaloteollisuudelle, jonka tuotannosta valtaosa oli myyty itänaapuriin. Ala työllisti 3000–4000 suomalaista, joita uhkasi irtisanominen, jos muita töitä ei löytyisi.¹⁰¹

Puutalo-ostojen lopettaminen ei antanut myönteistä kuvaa Neuvostoliitosta kauppakumppanina, minkä amerikkalaiset panivat merkille. UM:n kauppapoliittisen osaston päällikkö Gunnar Palmroth vahvisti amerikkalaisdiplomaatille tammikuussa 1955, että neuvostoliittolaiset todella aikoivat supistaa voimakkaasti puutalo-ostojaan Suomesta. Palmrothin mukaan oli erittäin tärkeää löytää nopeasti uusia markkinoita puutaloille, joiden hankinnat voitiin rahoittaa vastikemarkkoilla. Palmroth toivoi ostoja Yhdysvaltojen hallitukselta, ja hänen mielessään olivat etenkin Iso-Britanniaan sijoitettujen USA:n ilmavoimien yksiköiden majoitustarpeet. Poliittisia ongelmia puutalojen myymisessä tähän tarkoitukseen suomalaiset eivät tuntuneet näkevän. Ajatuksen läntisistä puutalokaupoista kertoi ensimmäisenä keksineensä kauppa- ja teollisuusministeri Aarre Simonen, jonka mukaan ne tarjosivat suorastaan loistavan (*positively*

⁹⁸ Makkonen Washingtonista UM:lle 12.4.1954. Kirjelmä n:o 2113/234. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 288. UMA.

⁹⁹ Ylijäämäostojen markkasaatavien käyttö, tilanne 6.9.1956. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 296. UMA.

¹⁰⁰ Aunesluoma 2007, 197–198.

¹⁰¹ Jensen-Eriksen 2007, 149–150. Ks. myös Rinkisen lausunto koskien Neuvostoliiton kauppaa ja puutaloteollisuuden tilannetta 29.1.1955. R. Erik Serlachiuksen asiakirjat, G. A. Serlachius Oy, 2556: 4356. ELKA.

glamorous) mahdollisuuden saada Neuvostoliitosta propagandavoitto. Yhdysvaltain suurlähetystö taas arvioi Palmrothin ehdottaman hankkeen palvelevan supervallan ulkopoliittikkaa ja tarjoavan Yhdysvalloille mahdollisuuden esiintyä suuren naapurinsa toiminnasta kärsivän pienen pohjoisen maan auttajana.¹⁰² State Departmentin ilmoitukseen toukokuun 1955 puuvillan ja tupakan ostosopimuksesta asia luonnosteltiin seuraavasti:

Suomen hallituksen kanssa käytyjen keskustelujen jälkeen Yhdysvallat on ilmaissut aikomuksensa hyödyntää suurimman osan käytettävissä olevista suomenmarakoista suomalaisten esivalmistettujen rakennusten ostoon. Näiden varojen avulla Yhdysvallat odottaa pystyvänsä tarjoamaan väliaikaista tukea suomalaiselle puutaloteollisuudelle, jonka vienti on supistunut äkillisesti Neuvostoliiton ostojen vähenyttyä huomattavasti.

On ennakoitavissa, että Suomesta ostettuja esivalmisteisia rakennuksia käytetään hyödyksi asuntotarpeissa, joita syntyy Yhdysvaltain hallituksen muissa maissa olevien ohjelmien yhteydessä.¹⁰³

Puutaloista tuli näin Suomen ja Yhdysvaltain ykkösprioriteetti vastikemarkkojen käytössä. Jo vuonna 1954 oli Puutalo Oy:ltä ja Puurakenteelta pyydetty tarjouksia puutaloista Koreaan,¹⁰⁴ mutta vuodesta 1955 lähtien neuvotteluja puutalojen ja -rakenteiden viemiseksi käytiin monella tasolla ja taholla. Suunnitelmia puutalotoimituksiin oli ainakin Iso-Britanniaan, Kreikkaan, Pakistaniin, Iraniin, Saksan liittotasavaltaan, Espanjaan, Marokkoon, Libyaan, Laosiin ja Islantiin.¹⁰⁵ Paitsi että neuvottelujen tiimoilta lähetettiin runsaasti sähköitä ja kirjelmiä Suomen ja Yhdysvaltain sekä eri organisaatioiden välillä, puutalosuunnitelmien ja ostoneuvottelujen merkeissä käytiin myös paikan päällä niin Washingtonissa kuin Helsingissä. Kuten insinööri Salmenaari vuotta aiemmin, Puutalo Oy:n Rinkinen kävi neuvottelumatkalla Washingtonissa

¹⁰² Hanhimäki 1996, 148; Jensen-Eriksen 2007, 150–151.

¹⁰³ Käännös tekijän. Engl. "After discussions with the Finnish Government, the United States has expressed its intent to utilize the major portion of the available Finnmarks for the purchase of Finnish prefabricated buildings. Through the use of these funds the United States expects to be able to provide a temporary cushion of assistance to the Finnish prefabricated housing industry which has suffered a sharp curtailment of its exports due to a large reduction in purchases by the USSR. It is anticipated that prefabricated buildings purchased from Finland will be utilized to meet housing needs arising in connection with United States Government programs in other countries." *Draft of Announcement to be Made by Department of State in Washington Upon Signing of Public Law 480 Agreement with Finland*. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 290. UMA.

¹⁰⁴ PM keskustelusta Taurén/Barnes koskien Yhdysvaltain hallituksen surplusostoista aiheutuneiden markkasääntävien käytöstä 12.6.1954. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 296. UMA.

¹⁰⁵ Ks. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelot 297 ja 298. UMA.

keväällä 1955. UM toimitti neuvotteluja varten kuriiripostitse kaksi puutalopienoismallia Washingtonin-suurlähetystölle.¹⁰⁶ Defense Departmentista vierailtiin mitä ilmeisimmin myös Helsingissä, kun useammassa eri kirjelmässä viitataan amerikkalaisten edustajien ja asiantuntijoiden saapumiseen Suomeen puutaloneuvotteluja varten.¹⁰⁷

Berliinin puutalat ilmenevät UM:n asiakirjoissa ensimmäisen kerran toukokuussa 1955. Tosin jo kesäkuussa 1954 keskustelussa UM:n Leo Taurénin ja Yhdysvaltain Suomen-suurlähetystön William Barnesin välillä viitataan suunnitelmiin Länsi-Saksassa ilman tarkempaa tietoa kohteesta.¹⁰⁸ UM:n kirjeessä toukokuussa 1955 Berliini mainitaan esimerkinomaisesti:

-- Suomen taholta pidetään tällä hetkellä tärkeimpänä, että vastikemarkkoja – myöskin kivihiilitoimituksista syntyneitä – käytettäisiin puutalojen ostoon. Ministeriö on ollut tietoinen siitä, ettei kivihiilestä syntyneitä saatavia voida käyttää Defense Departmentin talo-ostoihin, mutta kun toisaalta Yhdysvaltain tšekäläinen suurlähetystö on useaan otteeseen maininnut muistakin mahdollisuuksista, esim. talojen toimittamisesta Berliiniin ja Koreaan, jotka tietävästi rahoitetaan FOA:n varoilla, ministeriön mielestä ei ole ollut syytä oma-aloitteisesti tutkia, mitä muita tavaroita Suomi voisi vastikemarkkoilla toimittaa --. Edellä olevan mukaisesti ministeriö kehottaa Suurlähetystöä ilmoittamaan FOA:lle, että Suomen taholta toivottaisiin, että FOA omasta puolestaan koettaisi tutkia ensisijaisesti puutalotoimitusten hyväksikäyttöä ohjelmiensa puitteissa.¹⁰⁹

UM:n asiakirjoissa kommentoidaan puutalotoimituksia Berliiniin vaihtelevasti seuraavan puolen vuoden aikana. Kesäkuussa 1955 keskustelusta Yhdysvaltain Helsingin-suurlähetystön 1. lähetystösihteeri H. Gardner Ainsworthin kanssa referoidaan, että ” -- suunnitelma puutalojen

¹⁰⁶ UM:n jaostopäällikkö Makkonen Washingtonin-suurlähetystölle 26.2.1955. Kirjelmä n:o K. 197 2466 53. 56; Lähetystöneuvos Jorma Vanamo Washingtonista UM:lle 16.5.1955. Kirjelmä n:o 3324/269. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 296. UMA. Ks. myös Rinkisen matkaselostus, Puutalo Oy:n johtokunnan kokouksen pöytäkirja 27.4.1955. R. Erik Serlachiuksen asiakirjat, G. A. Serlachius Oy, 2556: 4356. ELKA.

¹⁰⁷ Vanamo Washingtonista UM:lle 20.5.1955. Kirjelmä n:o 3393/285; Muistio keskustelusta 21.6.55 Mr. Ainsworth'in kanssa; UM:n apulaisosastopäällikkö Olli Kaila Klaus Warikselle Suomen Pankkiin 8.8.1955; Vanamo Washingtonista Kailalle UM:ssä 19.1.1956. Kirjeen liitteenä State Departmentin yhteenveto vastikemarkkojen käytöstä *Status of U.S. Finnmark Balances* 16.1.1956. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 296. UMA; P. M. Yhdysvaltain suurlähetystön 1. lähetystösihteeri H. G. Ainsworthin käynnistä allekirjoittaneen [Veli Helenius] luona 1.11.55. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelot 290 ja 296. UMA.

¹⁰⁸ PM keskustelusta Taurén/Barnes koskien Yhdysvaltain hallituksen surplusostoista aiheutuneiden markkasatavien käytöstä 12.6.1954. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 296. UMA.

¹⁰⁹ Kaila Washingtonin-suurlähetystölle 26.5.1955. Kirjelmä n:o K 197 2466 53. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 296. UMA.

toimituksista Berliiniin -- sujuu hyvin ja pitäisi olla periaatteessa hyväksytty”.¹¹⁰ Elokuussa todetaan, että Helsinkiin ”-- lieene odotettavissa Länsi-Berliinin kaupungin hallinnon edustaja keskustelemaan mahdollisista puutalotoimituksista kaupunkiinsa”.¹¹¹ Marraskuussa puhutaan puutalojen toimittamisesta Iraniin ja Pakistaniin ja mainitaan, että ”toisena mahdollisuutena harkitaan puutalojen toimittamista pakolaisia varten Berliiniin noin 1,8 milj. dollarin arvosta”.¹¹² Loppuvuonna 1955 UM:ssä kuitenkin pohditaan, että ”puutalotoimitussuunnitelmat Iraniin ja Pakistaniin samoinkuin Berliinin pakolaisia varten ovat edelleen kehittelyn alaisina”,¹¹³ ja että ”esim. Berliiniä ja Marokkoa koskevat kaupat ovat olleet vireillä jo kauan aikaa, joten niiden toteutumisesta ei voi sanoa mitään varmaa”.¹¹⁴

Tammikuussa 1956 tilanne Berliinin puutalojen suhteen näytti selkiintyneen: vaikka neuvottelut olivatkin avoinna, muistioissa kerrotaan, että Section 550:n puitteissa suoritetuista ostoista 1,8 miljoonaa dollaria on tarkoitettu Berliinissä olevia pakolaisia varten.¹¹⁵ Vahvistuksen tähän antaa Ainsworthin Suomen Pankin johtaja Rainer von Fieandtille laatima muistio 13.1.1956:

-- Pakolaisten asunto-ohjelmaan Berliinissä on varattu 1,8 miljoonaa dollaria. Vaikuttaa siltä, että ohjelman yksityiskohdat on hyväksytty sekä Saksassa että Yhdysvalloissa. Saksan viranomaisten hahmottelema alustava aikataulu (marraskuussa 1955) edellyttää tekemään sopimukset täällä tammikuussa sekä mahdollisesti toimittamaan esivalmistetut talot Berliiniin heinäkuuhun 1956 mennessä. -- Yksityiskohtaisempia ja ajantasaisia tietoja näiden hankkeiden (esimerkiksi Berliinin ja Marokon ohjelmat) tilanteesta pitäisi olla saatavilla Washingtonista.¹¹⁶

¹¹⁰ Muistio keskustelusta 21.6.55 Mr. Ainsworth’in kanssa. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 296. UMA.

¹¹¹ UM:n apulaisosastopäällikkö Olli Kaila Klaus Warikselle Suomen Pankkiin 8.8.1955. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 296. UMA.

¹¹² P. M. Yhdysvaltain suurlähetystön 1. lähetystösihteeri H. G. Ainsworthin käynnistä allekirjoittaneen [Veli Helenius] luona 1.11.55. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelot 290 ja 296. UMA.

¹¹³ P. M. keskustelusta 17.11.55 Yhdysvaltain 1. lähetystösihteeri Gardner Ainsworth’in kanssa Yhdysvaltain ylijäämävarastosta suoritettujen ostojen johdosta kertyneiden markkavarojen käyttämisestä. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 296. UMA.

¹¹⁴ UM Washingtonin-suurlähetystölle 7.12.1955. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 295. UMA.

¹¹⁵ Muistio koskien Mr. Ainsworthin käyntiä 11.1.1956. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 291. UMA; Muistio Yhdysvalloista markkamaksuin suoritetuista ostoista 14.1.56. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 296. UMA.

¹¹⁶ Käännös tekijän. Engl. ”\$1,8 million has been allotted for a refugee housing program in Berlin. It appears that the details of this program have been approved both in Germany and in the U.S., and the tentative schedule outlined by the German authorities (in November 1955) calls for placing contracts here in January and for eventual delivery of prefabricated houses to Berlin by July 1956. - - More detailed and up-to-date information concerning the status of these projects (for example, the Berlin and Morocco programs) should be available in Washington.” Ainsworth Makkoselle 13.1.1956, liitteenä von Fieandtille laadittu muistio *Use of Finnish Marks Derived from the Sale of Surplus Commodities* 13.1.1956. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 296. UMA.

Sama tulee esiin State Departmentin sisäistä käyttöä varten laaditussa selonteossa vastikemarkkojen käytöstä, minkä Washingtonin-suurlähetystö sai luottamuksellisesti haltuunsa ministeri Simosen ja suurlähettiläs Nykoppin oltua keskustelemassa State Departmentissa Mr. Horseyin kanssa tammikuussa 1956:

Varoja on osoitettu asunto-ohjelmaan Berliinissä. 29. marraskuuta 1955 ilmoitettiin, että berliiniläisyrietykset ovat neuvotelleet suomalaisten tavarantoimittajien kanssa. Näiden neuvottelujen pohjalta berliiniläisyrietykset toimittaisivat Berliinin viranomaisille lopulliset asuntosuunnitelmat, minkä jälkeen kiinteät tilaukset voitaisiin tehdä Suomesta suunnilleen helmikuuhun mennessä. Osa suomenmarkkoista voidaan käyttää kuljetuskustannusten kattamiseen.¹¹⁷

Tästä eteenpäin Berliinin puutalot näkyvät allokoituina kaikissa vastikemarkkoja koskevissa yhteenvedoissa ja suunnitelmissa.¹¹⁸ Section 550:n puitteissa vuonna 1954 suoritetuista tupakan ja puuvillan ostoista syntyneet varat käytettiin lopulta kokonaisuudessaan seuraavasti: noin miljoonan dollarin edestä puutalojen osia sekä ovi- ja ikkunakehyksiä Kreikkaan, 1,8 miljoonan dollarin arvosta puutaloja Berliiniin, noin kahdella miljoonalla dollarilla puurakenteisia parakeja ja varastoja Iraniin ja Pakistaniin sekä 0,2 miljoonaa dollaria muihin tarkoituksiin.¹¹⁹

Vaikka puutalot olivatkin vastikemarkkojen käytössä etusijalla, niiden viennin edistäminen länteen ei ollut kuitenkaan helppoa: puutaloneuvottelut joko edistyivät hitaasti tai kariutuivat usein kokonaan.¹²⁰ Nykopp kertoo kirjeessään Suomen Puunjalostusteollisuuden Keskusliiton asiamies J. O. Söderhjelmille, kuinka puutaloilla pitäisi itsestään selvästi olla prioriteetti, mutta niiden neuvottelut polkevat paikallaan.¹²¹ Vaikka puutalojen merkitys ymmärrettiin, UM:ssä

¹¹⁷ Käännös tekijän. Engl. "Funds have been allotted to Berlin for housing program. On November 29, 1955 it was reported that Berlin firms were negotiating with Finnish suppliers and that based upon these negotiations the Berlin firms would submit definite housing plans to Berlin officials and that firm orders could then be placed in Finland by about February. A portion of the Finnmarks may be used to cover shipping costs." Vanamo Washingtonista Kailalle UM:ssä 19.1.1956. Kirjeen liitteenä State Departmentin yhteenveto vastikemarkkojen käytöstä *Status of U.S. Finnmark Balances* 16.1.1956. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 296. UMA.

¹¹⁸ Ks. esim. Ylijäämäostojen markkasaatavien käyttö, tilanne 8.3.56; Ylijäämäostojen markkasaatavien käyttö, tilanne 6.9.56; Washingtonin-suurlähetystö jaostosihteeri Pentti Talvitiele UM:ssä 15.10.1956; Vastikemarkkojen tilit per 30.6.1957 Yhdysvaltain Helsingin-suurlähetystön tilinpidon mukaan. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 296. UMA.

¹¹⁹ Ibid.; ks. myös Jensen-Eriksen 2007, 152.

¹²⁰ Puutaloneuvotteluista tarkemmin ks. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 297. UMA.

¹²¹ Nykopp Söderhjelmille 1.12.1955. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 297. UMA; ks. myös Nykopp Washingtonista Makkoselle UM:ssä 19.12.1955. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 295. UMA; Nykopp Washingtonista valtiosihteeri R. R. Seppälälle 28.1.1956. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 291. UMA.

pidettiin ongelmallisena, että jo kauan avoinna olleet puutalosuunnitelmat voivat estää muiden mahdollisten vastiketavaratoimitusten toteuttamista.¹²² Hankaluuksia aiheuttivat puutaloissa esimerkiksi se, että Defense Departmentilla oli vaikeuksia löytää määrärahat puutalojen pystyttämiseen aiheutuviin muihin menoihin kuin itse taloihin, kuten työpalkkoihin, perustamis- ja pystyttämiskustannuksiin, viemäritöihin ja lämmityslaitteisiin. Näiden osuus oli noin kaksi kolmasosaa valmiiden talojen kokonaishinnasta, mikä oli maksettava eri valuutoissa kuin markkoissa.¹²³ Kivihiilimarkkoja taas ei voitu käyttää Defense Departmentin talo-ostoihin; se olisi tullut kysymykseen vain siinä tapauksessa, että jokin Yhdysvaltojen dollariapua saanut maa olisi ollut kiinnostunut ja tarvinnut puutaloja, jolloin FOA olisi saanut hyvityksen markkoistaan kyseisen maan dollariapuvaroista.¹²⁴ Hitaus vastikemarkkojen käytössä kertoo, ettei niille löytynyt helposti tarkoituksenmukaisia käyttökohteita.

Muutenkin vastikemarkkojen käyttö osoittautui suurimmaksi ongelmaksi markkamaksuin tapahtuneessa ylijäämämaataloustuotteiden tuonnissa. Ensisijaisesti ongelma koski kivihiilen osastoista kertyneitä varoja, mutta myös ylijäämämaataloustuotteiden kaupasta syntyneitä saatavia. Rajoitteita vastikemarkkojen käytölle asettivat ensinnäkin Yhdysvaltojen ulkomaanavun rajoitukset, mutta toisaalta myös suomalaisen vientiteollisuuden yksipuolisuus ja huono kilpailukyky.¹²⁵ Amerikkalaiset olivat usein tyytymättömiä siitä, ettei markkasaatavia ole saatu käytettyä.¹²⁶ Vuoteen 1957 mennessä USA:n Helsingin-suurlähetystössä oli jo ehditty tuskastua siihen, etteivät suunnitelmat markkavarojen käytöstä edenneet toivotusti.¹²⁷ Markkatilit kasvoivat huomattavan suuriksi, mikä aiheutti kitkaa maiden väliselle taloudelliselle kanssakäymiselle.¹²⁸ Lopulta maatalousmarkkojen käytölle löytyi uusia ratkaisuja, kuten osuuskunta Metexin toimittamat paperikoneet Turkkiin sekä markkasaatavien lainaaminen Suomelle. Markkavarojen siirtäminen lainapääomaksi oli alun perin Nykoppin ideoima hanke, jota hän oli yrittänyt saada

¹²² UM Washingtonin-suurlähetystölle 7.12.1955. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 295. UMA. Harkinnan alaisena olivat mm. Askon huonekalut. Askon huonekalujen toimittamisesta vastikemarkkoilla Defense Departmentille ks. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 295. UMA.

¹²³ Vanamo Washingtonista Kailalle UM:ssä 19.1.1956. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 296. UMA; Nykopp Washingtonista valtiosihteeri R. R. Seppälälle 28.1.1956. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 291. UMA.

¹²⁴ Vanamo Washingtonista UM:lle 16.5.1955. Kirjelmä n:o 3324/269. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 296. UMA.

¹²⁵ Väinölä 1999, 136–140. YHO/HY.

¹²⁶ Ks. esim. Nykopp Washingtonista ulkoasiainministerille 10.11.1955; Nykopp Washingtonista Makkoselle UM:ssä 10.11.1955; P. M. keskustelusta 17.11.55 Yhdysvaltain 1. lähetystösihteeri Gardner Ainsworth'in kanssa Yhdysvaltain ylijäämävarastoista suoritettujen ostojen johdosta kertyneiden markkavarojen käyttämisestä; Vanamo Washingtonista Makkoselle UM:ssä 16.12.1955. Kirjelmä n:o 7326. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 296. UMA.

¹²⁷ Jensen-Eriksen 2007, 216.

¹²⁸ Väinölä 1999, 136. YHO/HY.

läpi jo useita kertoja aiemmin siinä onnistumatta.¹²⁹ Vuonna 1958 aika oli kuitenkin otollinen markkavarojen suuntaamiseksi lainaan: presidentti Eisenhower myönsi ehdoiltaan erittäin edullisen 14 miljoonan dollarin lainan, josta valtaosan sai talousvaikeuksiin ajautunut Kemijoki Oy Pirttikosken voimalaitoksen rakentamiseen.¹³⁰

Puutalojen käyttäminen politiikan välineenä kertoo kylmän sodan valtasuhteista ja Suomen jatkuvasta tasapainoilusta idän ja lännen välillä. Neuvostoliiton päätös puutalo-ostojen lopettamisesta johti vientisuunnitelmien aktiiviseen kääntämiseen kohti länttä. Amerikkalaisten markkavaroilla maksamat tilaukset auttoivat Suomen supistunutta puutaloteollisuutta pysymään jaloillaan, ja vuonna 1956 ne kattoivat yli kolmanneksen puutalojen kokonaistuotannosta ja miltei puolet viennistä.¹³¹ Jussi Hanhimäen mukaan amerikkalaiset eivät kuitenkaan lopulta pitäneet suurempaa meteliä puutalotukitoimistaan saavuttaakseen propagandavoiton Neuvostoliitosta. Yhdysvaltojen Suomen-politiikan tavaramerkki, varovaisuus, oli tärkeämpää kuin suuret propagandaponnistukset.¹³²

Ehkä tietty salaperäisyys on ollut syynä myös siihen, miksi Berliinin puurivitalojen syntyhistoriasta on esitetty vaihtelevia käsityksiä. Niklas Jensen-Eriksen on tuonut Finnenhaussiedlungien todellisen taustan jo aiemmin lyhyesti esille,¹³³ mutta tieto ei ole saavuttanut taloushistorian ulkopuolista tutkimusta tai etenäkään saksalaista kontekstia. Useissa saksalaisissa lehtiartikkeleissa ja Kladowin Finnenhaussiedlungin historiikkivihkosessa kerrotaan, että syy talojen rakentamiselle olisi ollut Suomen velka Yhdysvalloille. Velkasummaksi on yhtäällä esitetty 20 miljoonaa dollaria, toisaalla on mainittu velan olevan peräisin talvisodan aikaisista amerikkalaisten asetoimituksista Suomeen. Finnenhaussiedlungien taloista on ollut Berliinissä yleinen käsitys, että Suomi oli Yhdysvalloille velkaa ja maa maksoi sen takaisin puuelementteinä.¹³⁴ Tässä luvussa esittämäni tiedon valossa voidaan todeta, etteivät kyseiset väittämät pidä paikkaansa. Selvää sen sijaan on, Jensen-Erikseniä lainatakseni, että Berliinin Finnenhaussiedlungit syntyivät kylmän sodan valtapoliittisten laskelmien tuloksena.¹³⁵

¹²⁹ Dahl 2016, 105–109. PHO/TY; Väinölä 1999, 137. YHO/HY.

¹³⁰ Jensen-Eriksen 2007, 216. Nk. Battle Actista poikkeamisesta lainan myöntämisessä ja Kemijoki Oy:n tilanteen poliittisista taustoista ks. Dahl 2016, 104–109. PHO/TY; Jensen-Eriksen 2007, 215–216.

¹³¹ Jensen-Eriksen 2007, 152.

¹³² Hanhimäki 1997, 175–176.

¹³³ Jensen-Eriksen 2007, 152.

¹³⁴ Ks. esim. *50 Jahre Finnenhaus-Siedlung Berlin Kladow 1958–2008*, 2008, 17; *Alvar Aalto Gesellschaft, Bulletin* 28, 2009; *Berliner Morgenpost* 27.8.1999; *Berliner Morgenpost* 9.6.2013; *Berliner Zeitung* 20.1.2004; *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 23.10.2016.

¹³⁵ Jensen-Eriksen 2007, 152.

2.3 Berliinin asuntopoliittikka ja DDR-pakolaisten asuttaminen

Talousvaikeuksissa ollutta Suomen puutaloteollisuutta autettiin selviytymään kriisistään Suomen ja Yhdysvaltojen poliittisessa ohjauksessa. Kuten edellisessä luvussa toin esille, ylijäämämaataloustuotteiden tuonnista syntyneillä varoilla ostettuja puutaloja suunniteltiin ja suunnattiin Yhdysvaltain Defense Departmentin käyttöön. Ulkoministeriön arkiston asiakirjoista ilmenee, että Berliinin puutalot oli kuitenkin tarkoitettu pakolaisille. Tässä alaluvussa tarkastelen, millaisia lähtökohtia ja näkökulmia Berliinissä oli puutalojen rakentamiselle. Selvitän, mitä pakolaisilla tarkkaan ottaen tarkoitettiin ja millaisia ihmisryhmiä varten puutalot haluttiin rakentaa.

Länsi-Berliiniin virtasi vuosina 1949–1961 valtavat määrät pakolaisia¹³⁶, kun DDR:n kansalaiset pakenivat kommunistisen maansa olosuhteita länteen. Kuten tunnettua, ennen muurin rakentamista itäsaksalaisten kulkemista Länsi-Berliiniin ei vielä juurikaan rajoitettu, ja kymmeniä tuhansia itäsaksalaisia kävi siellä päivittäin myös töissä. Länsi-Berliinin kautta joukkopako Saksan liittotasavaltaan oli mahdollinen. Joukkomuutto oli alkanut Saksassa jo kuitenkin tätä ennen, kun saksalainen siirtoväki¹³⁷ vaelsi toisen maailmansodan jälkeen maan entisiltä itäisiltä alueilta kohti Oder-Neiße-linjan länsipuolta. Liittoutuneiden pommitusten jäljiltä Saksassa oli tuhoutunut kaksi miljoonaa asuntoa, vaurioituneista asunnoista puhumattakaan. Berliinissä asuntokannasta oli tuhoutunut kolmasosa. Pommituksissa kotinsa menettäneet, rintamalta palanneet ja idästä länteen vaeltaneet yli kymmenen miljoonaa ihmistä sulloutuivat niihin asuntoihin ja asumuksiin, joita oli vielä jäljellä.¹³⁸ Katastrofaalisessa tilanteessa Saksan jälleenrakennus ja saksalaisen siirtoväen asuttaminen olivat yksi tärkeimpiä yhteiskunnallisia ponnistuksia. Asuttamiskysymys sai vielä uuden vaihteen, kun niin sanottu tasavallasta pakeneminen (*Republikflucht*) kiihtyi ja DDR-pakolaisille oli rakennettava valtavasti uusia asuntoja. Asuntojen rakentamisesta pakolaisille muodostui keskeinen asia Länsi-Berliinissä, jonne osa länteen paenneista itäsaksalaisista jäi pysyvästi.¹³⁹

¹³⁶ DDR:stä tulleille pakolaisille oli erilaisia nimityksiä, kuten *SBZ-* tai *Sowjetzonenflüchtlinge* (neuvostosektori-pakolaiset), *Zuwanderer aus der DDR* (maahanmuuttajat DDR:stä) tai *DDR-Flüchtlinge* (DDR-pakolaiset). Selvyyden vuoksi käytän heistä yhtä nimitystä eli DDR-pakolaiset. Itäsaksalaisten massapakoa länteen on kattavasti analysoinut Heidemeyer 1994.

¹³⁷ Myös idästä länteen vaeltaneille ihmisjoukoille oli Saksassa eri nimityksiä, kuten *Vertriebene* (karkotetut), *Heimatvertriebene* (kotiseudultaan karkotetut), *Ostflüchtlinge* (itäpakolaiset) ja *Evakuierte* (evakot). Suomeksi on järkevintä nimittää ko. ihmisjoukkoja kokonaisuudessaan siirtoväeksi. Ks. Ackermann 1995, 65–68.

¹³⁸ Ackermann 1995, 51, 281–285; Heidemeyer 1994, 70; Hentilä 1992, 65–67; Pugh 2014, 30–31; Ribbe 2002, 91.

¹³⁹ Hanauske 1995 (1991), 308–309.

Asuntorakentaminen oli siis Berliinin sodanjälkeisessä tilanteessa sosiaalis-poliittinen ykköstehtävä. Rakentaminen oli Länsi-Berliinissä sosiaalista asuntotuotantoa (ks. luku 3.1), jonka puitteissa toteutettiin useita erityisohjelmia. Yksi niistä oli DDR-pakolaisten asumisen järjestäminen, mikä tapahtui aluksi vastaanottoasemilla, hätämajoituksissa ja pakolaisleireillä. Vuonna 1953 alkoi varsinaisten pakolaisille tarkoitettujen asuntojen rakentaminen, mikä rahoitettiin liittovaltion ja Yhdysvaltojen mittavilla erityisavustuksilla. Arkkitehtuuri, kaupunkisuunnittelu ja asuntorakentaminen olivat tehokas ase idän ja lännen välisessä propagandasodassa.¹⁴⁰ Yhdysvalloille asuntojen rahoittaminen DDR-pakolaisille oli jälleen yksi tapa pelata kylmän sodan suurvaltapeliä, se oli propagandakeino, jolla voitiin demonstroida läntisen taloussysteemin vahvuutta ja rakennusteollisuuden ripeää kykyä tarjota länteen pyrkiville pakolaisille uusia asuntoja. Berliinin senaatilla oli velvollisuus kohdistaa Yhdysvaltojen ja liittovaltion erityistukien avulla rakennetut asunnot juuri DDR-pakolaisille. Näin asuntopolitiikassa tietty osa asunnoista korvamerkittiin vuosittain pakolaisille.¹⁴¹

Yhdysvaltojen Berliiniin suuntaamien avustusrahojen suhteen tärkeä henkilö oli State Departmentin Berliinin-asioiden vastaava, diplomaatti ja ekonomisti Eleanor Lansing Dulles. Dullesilla oli keskeinen rooli Länsi-Berliinin jälleenrakennuksen suunnittelussa ja rahavirtojen ohjailussa, ja hänen omistautunut suhtautumisensa kaupungin talouden ja kulttuurielämän elvyttämiseen 1950-luvulla loi hänelle myös lempinimen ”Berliinin äiti”.¹⁴² Dullesin tehtävänä oli kehittää ja laajentaa Yhdysvaltain suhteita Bonnin ja Länsi-Berliinin viranomaisiin, joiden kanssa hän oli kiinteästi tekemisissä toimikautensa 1952–1959 aikana. Dulles oli mukana avustushjelmien suunnittelu- ja toteutusprosessin joka vaiheessa. Hän teki kymmeniä matkoja Saksan liittotasavaltaan ja seurasi ohjelmien edistymistä Bonnissa ja Berliinissä. Erityistä huomiota Dulles kiinnitti DDR-pakolaisten auttamiseen, ja pakolaismäärän kasvaessa avustusrahoja kohdennettiin Dullesin myötävaikutuksella pakolaisasunto-ohjelmien (*Flüchtlingsbauprogramme*) toteuttamiseen.¹⁴³

¹⁴⁰ Grünbacher 2018, 261; Pugh 2014, 31.

¹⁴¹ Grünbacher 2018, 79, 185–186; Hanauske 1995 (1991), 678–683, 797, 901.

¹⁴² Eleanor Dulles oli liikkeellepanevana voimana mm. Berliinin kongressitalon, Klinikum Steglitz -sairaalan (nykyisin Charité Campus Benjamin Franklin) ja Freie Universitätin Schlachtensee opiskelijakylän takana. Hänen veljiään olivat Yhdysvaltain ulkoministeri John Foster Dulles ja CIA:n johtaja Allen Dulles. Sisarusten yhteinen idea oli Itä-Saksan kansannousun yhteydessä DDR:n kansalaisille jaetut ruokapaketit. Ks. Dulles 1967, 16–17.

¹⁴³ Dulles 1967, 10–21, 149–150; Eleanor L. Dulles of State Dept. Dies at 101. *New York Times* 4.11.1996. *New York Times* -lehden verkkosivut.

Berliinin Finnenhaussiedlungit olivat yksi Dullesin alulle panemista pakolaisasunto-ohjelmien erityisprojekteista. Berliinin Landesarchivissa on noin kymmenkunta puutaloja koskevaa asiakirjaa, jotka ajoittuvat pääosin touko-kesäkuulle 1955. Niistä ensimmäinen on päivätty 17.5.1955 otsikolla ”7-Mio-DM-Finnland-Projekt”, seitsemän miljoonan saksanmarkkan Suomi-projekti.¹⁴⁴ Bonnista Berliiniin lähetetty teleksi on osoitettu Otto Suhrin johtaman senaatin työ- ja sosiaalitoimen senaattori¹⁴⁵ Heinrich Kreilille, ja siinä viitataan neuvotteluun, joka pidettiin toukokuussa 1955 Bonnissa.¹⁴⁶ Syynä kyseisen neuvottelun pitämiselle oli ollut keskustelu Eleanor Dullesin kanssa, kun hän oli viimeksi vieraillut Berliinissä. Tästä keskustelusta ei ole dokumenteissa tarkempaa tietoa. Bonnin neuvottelusta sen sijaan laadittiin muistio, josta ilmenee mistä Suomi-projektissa on kyse:

Seitsemän miljoonan saksanmarkkan Suomi-projekti. Kyse on 7 milj. DM arvoisista, puisista valmistalojen rakennuslevyistä, joita säilytetään tällä hetkellä Suomessa ja jotka USA antaa käyttöön ilmaiseksi. Niistä voidaan rakentaa omakotitaloja (700 á 10.000,- DM) tai vastaavia rivitaloja.¹⁴⁷

Sen lisäksi, että muistiossa esitellään lyhyesti projektin keskeinen idea, USA:n lahjoittamat suomalaiset puuelementit, siinä tuodaan esiin myös projektin ongelmia ja avoimia kysymyksiä. Niitä oli esimerkiksi muiden kustannusten, kuten kuljetus-, perustamis- ja pystyttämiskustannusten kattaminen, mikä tarkoitti sitä, että projektiin piti hankkia kokoon vielä ylimääräiset 10–12 miljoonaa saksanmarkkaa. Lisäksi hankkeelle piti löytää rakennuttaja. Lisäkustannusten kattamiseksi ehdotus Berliinin senaatille oli, että Berliini antaisi projektiin tontin ja vastaisi perustamiskustannuksista, minkä jälkeen taloudellisen yhteistyön ministeriö yrittäisi saada muita kuluja varten rahat kokoon kolmannelta taholta. Kiinnostava maininta muistiossa on se, että projektista oli tehty ehdotus Berliinin rakennussenaattorille ”jo pidemmän aikaa sitten” ja siksi

¹⁴⁴ Ringhandt Bonnista senaattori Kreilille Berliinissä 17.5.1955. B Rep 008 Nr. 759. LAB. Asiakirjakansion kirjeenvaihdon osoitteissa ja niiden sisällössä käytetään kaikkialla sanaa Berliini, ei Länsi-Berliini. Samoin senaatti on Berliinin senaatti.

¹⁴⁵ Saks. *Senator für Arbeit und Sozialwesen*. Saksaksi senaattori, *Senator*, voi tarkoittaa sekä henkilöä että toimielintä.

¹⁴⁶ Neuvottelu pidettiin 11.5.1955 senaattori Heinrich Kreilin, ORR. Dr. Thiessenin ja RR. Nitschin kesken Saksan liittotasavallan taloudellisen yhteistyön ministeriössä (*Ministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit*). Kyseinen ministeriö sijaitsi Bad Godesbergissa, Bonnissa, ja sen vastuualueena oli jälleenrakennus. Ministeriön edeltäjä oli Marshall-suunnitelman ministeriö.

¹⁴⁷ Käännös tekijän. Saks. ”7 Mio DM-Finnland-Projekt. Hierbei handelt es sich um Holzbauplatten für Fertighäuser im Werte von 7 Mio DM, die gegenwärtig in Finnland lagern und von den USA gratis zur Verfügung gestellt werden. Hiermit können Einzelhäuser (700 á 10.000,- DM) oder entsprechende Reihenhäuser errichtet werden.“

asiassa odotettiin senaatin pikaista päätöstä. Muussa tapauksessa vaarana oli, että hanke voitaisiin antaa toisaalle.¹⁴⁸

Bonnista lähettämässään teleksissä Berliinin senaatin liittovaltion asioiden senaattorin¹⁴⁹ edustaja, Oberregierungsrat Ringhandt tiedustelee projektin tilanteen kehittymistä. Hän kertoo kuulleen, että Berliinin talous- ja luottosenaattorin¹⁵⁰ hätätilaohjelman johtaja Jannicke olisi vierailullaan Bonnissa jo ilmoittanut Berliinin hyväksyneen Dullesin tarjouksen. Hän myös kysyy, onko senaatti jo ottanut kantaa tonttikysymykseen ja talojen rakennustöistä aiheutuvien muiden kustannusten kattamiseen.¹⁵¹ Dulles mainitaan tarjouksentekijänä siis vain hyvin lyhyesti, ja näitä muutamia mainintoja lukuun ottamatta Dullesin osuus Suomi-projektissa ei tule asiakirjoista enempää esille. Ottaen huomioon Dullesin roolin State Departmentin Berliinin asioiden hoitajana ja aloitteiden tekijänä ei mielestäni kuitenkaan ole syytä epäillä, etteikö puutalotarjous olisi tullut häneltä. Dullesin osallisuutta tukevat muutamat muutkin lähteet. Ensimmäkin hän itse mainitsee talot lyhyesti erilaisten avustusprojektien joukossa kirjassaan *Berlin – The Wall Is Not Forever*.¹⁵² Dulles myös vieraili Kladowin Finnenhaussiedlungin rakennustyömaalla toukokuussa 1958. Tämä ei jäänyt lehdistöltä huomaamatta, ja esimerkiksi *Telegraf*-lehdessä tuotiin esiin Dullesin merkitys projektin toteutumisessa.¹⁵³ Kladowin työmaalla mukana oli myös GEHAG:n toimitusjohtaja Karl-Heinz Peters, jonka mukaan Dulles oli saanut aikaan sen, että Suomeen ”jäätäneet markkasaatavat” annettiin lahjaksi puutaloelementteinä Berliinille.¹⁵⁴

Dullesin tarjouksen eteneminen hallintokoneistossa ei kuitenkaan ollut mutkatonta. Asiakirjojen perusteella vaikuttaa siltä, että projektin alkuvaiheessa sen ympärillä oli epätietoisuutta ja erilaisia käsityksiä. Bonnissa arvelut vaihtelivat tarjouksen hyväksymisestä sen hylkäämiseen muutaman päivän sisällä: tiedusteltuaan ensin Suomi-projektin vaiheesta 17. toukokuuta Ringhandt lähetti heti seuraavana päivänä Berliiniin uuden teleksin, jossa hän kertoo kuulleen

¹⁴⁸ Bonnin neuvottelumuistio *Vermerk. Betr.: Besprechung von Herrn Senator Kreil im Ministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit, Bad Godesberg*. Muistio päivätty 17.5.1955. B Rep 008 Nr. 759. LAB.

¹⁴⁹ Saks. *Senator für Bundesangelegenheiten*.

¹⁵⁰ Saks. *Senator für Wirtschaft und Kredit*.

¹⁵¹ Ringhandt Bonnista senaattori Kreilille Berliinissä 17.5.1955. B Rep 008 Nr. 759. LAB.

¹⁵² Dulles 1967, 152.

¹⁵³ Bald steht die Finnenhaus-Siedlung. *Telegraf* 8.5.1958; ks. myös 545 Bewerber für 347 Finnenhäuser. *Der Tagesspiegel* 8.5.1958.

¹⁵⁴ Peters 2016, 54. Huomautettakoon, että Petersin teksti on omaelämäkerrallista ja siinä on joitakin asiavirheitä: Petersin arvion mukaan puutalotoimituksissa oli kyse siitä, että Suomi sai varoja Marshall-suunnitelman puitteissa ja pystyi palauttamaan ne vain puun ja paperin muodossa. Lisäksi Peters kirjoittaa, että Eleanor Dulles olisi ollut John Foster Dullesin vaimo, vaikka hän oli Johnin sisko.

valtiosihteeri Nahmilta¹⁵⁵ asiasta toisenlaista tietoa. Nahm oli ilmeisesti saanut Berliinin rakennus- ja asuntotoimesta herra Goetzelta raportin, jonka mukaan Berliini olisi aikeissa hylätä tarjouksen puutaloista. Perusteluiksi mainitaan kolme asiaa: tontti- ja perustamiskustannukset olisivat Berliinille liian korkeat, puutalojen rakennustyyli ei sovi Berliiniin ja asuntojen rajoittaminen vain pakolaisille ei olisi mahdollista, koska Berliinistä ei löydy tarpeeksi kriteerit täyttäviä pakolaisia. Bonnissa pelättiin tässä yhteydessä tarjouksen hylkäämisen negatiivisia vaikutuksia. Ringhandt kirjoittaa viestissä valtiosihteeri Nahmin kehottavan kiinnittämään huomiota hankkeen hylkäämisen negatiivisiin seurauksiin, kuten siihen, että ”Pohjoismaat eivät ymmärtäisi tällaista hylkäystä”, millä voisi olla huonoja vaikutuksia myös tuleviin tarjouksiin. Erityisen vaarallisena Nahm piti kolmatta perustelua, eli kysymystä pakolaisista: jos tarjous hylättäisiin, annettaisiin vaikutelma, ettei pakolaisongelma Berliinissä edes ole erityisen vaikea. Viestin lopussa esitetään Nahmin puolesta pyyntö, että Berliinin senaatti ottaisi nämä argumentit huomioon ja tarjousta ei hylättäisi.¹⁵⁶

Berliini ei kuitenkaan ollut aikeissa hylätä tarjousta, siellä oltiin vain eri mieltä siitä, millainen asumismuoto puutaloissa tulisi olla ja mille ihmisryhmälle talot pitäisi varata. Asian taustalla oli se ilmiö, että omistusasunnoista oli tullut Saksan liittotasavallan asuntopolitiikassa ja asuntolakien säätämisessä 1950-luvulla vahva prioriteetti. Omistusasumista ja perheasuntoja tuki etenkin Saksan kristillis-demokraattinen unioni CDU, joka ajoi voimakkaasti omistusasuntojen asettamista etusijalle kaikessa julkisilla varoilla tuetussa asuntorakentamisessa. CDU:n pyrkimykset toteutuivat viimeistään Asuntorakentamisen ja perheasuntojen -lain¹⁵⁷ (1956) myötä. Laissa omistusasunnot, myös vähävaraisten, laitettiin asuntorakentamisen tukitoimissa etusijalle kaikkiin muihin asumismuotoihin nähden. Länsi-Berliinissä asumisen todellisuus oli kuitenkin hyvin toisenlainen verrattuna muuhun läntiseen Saksaan. Kaupungin asukkailla ei ollut varallisuutta nimeksikään, joten laajamittainen omistusasuntojen rakentaminen ei ollut siellä yksinkertaisesti mahdollista. Vaikka sosiaalinen asuntotuotanto oli etupäässä vuokra-asuntojen rakentamista, uusien vuokra-asuntojenkin hintataso oli monille asukkaille liian korkea.¹⁵⁸ Tästä

¹⁵⁵ Peter Paul Nahm oli siirtoväen, pakolaisten ja sotainvalidien ministeriön (*Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte*) valtiosihteeri 1953–1967.

¹⁵⁶ Ringhandt Bonnista senaattori Kreilille ja senaattori Kleinille Berliinissä 18.5.1955. B Rep 008 Nr. 759. LAB.

¹⁵⁷ Saks. *Zweites Wohnungsbaugesetz* -laki, toiselta nimeltään *Wohnungsbau- und Familienheimgesetz* -laki.

¹⁵⁸ Hanauske 1995 (1991), 48–50, 343–344, 681, 698–699, 758–759; Zimmermann 2001, 332–334.

huolimatta puutaloja oli kaavailtu omakotitaloiksi tai omistusasunnoiksi pakolaisille, mikä ei saanut berliiniläisviranomaisissa aluksi kannatusta.¹⁵⁹

Omistusasuntoihin liittyvää problematiikkaa selitetään senaattihallinnon työ- ja sosiaalitoimen sisäisessä kirjelmässä toukokuussa 1955.¹⁶⁰ Kirjelmässä mainitaan, etteivät Ringhandtin viestissä esitetyt perustelut puutalotarjouksen hylkäämiselle pidä siinä muodossaan paikkaansa. Keskustelua asumismuodosta sen sijaan oli ollut: kirjelmässä viitataan maaliskuussa 1955 pidettyyn tapaamiseen, jossa olivat läsnä ainakin talous- ja luottosenaattorin Jannicke sekä Goetze rakennus- ja asuntotoimesta. Tapaamisessa oltiin yksimielisiä siitä, että omistusasumismuodosta pitäisi tässä luopua – Berliinin kokemuksista tiedettiin, etteivät omistusasunnot juurikaan olisi mahdollisia pakolaisille. Heitä ei olisi projektia varten riittävästi, sillä yksilölle kohdistuvat taloudelliset rasitukset olisivat liian korkeat. Tapaamisen pohjalta suositeltiin käytettäväksi puutalojen asuttamiseen muita rahoituskeinoja eri pakolaisryhmien huomioimiseksi. Se ei kuitenkaan ollut ollut mahdollista: asiasta vastuussa oleva Dr. Fiedler taloudellisen yhteistyön ministeriössä oli – Berliinin olosuhteet huomioon ottamatta – lyönyt jo etukäteen rahoittajien kanssa lukkoon, minkälaista asumismuotoa puutaloissa tuettaisiin. Tästä huolimatta kirjelmässä vedotaan voimakkaasti Regierungsdirektor Seipoldiin, että puutalojen rakentamisesta omistusasunnoiksi silti vetäydyttäisiin ja puutalot annettaisiin käytettäväksi paperittomille¹⁶¹ pakolaisille tai pakolaisille, joilla ei ole varmaa työpaikkaa. Tällaiseen menettelyyn arveltiin lahjoittajankin olevan suostuvainen.¹⁶²

Vetoomus ei kuitenkaan saanut vastakaikua, ja puutalot pysyivät omistusasuntoprojektina. Berliinin talous- ja luottosenaattorin vastauksessa taloudellisen yhteistyön ministeriölle Bonniin toukokuussa 1955 puhutaan vain omistusasunnoista. Herra Busackin kirjoittamassa kirjeessä, jonka sisällön vahvistavat myös senaatin finanssi- sekä rakennus- ja asuntotoimen hallinnot, annetaan vastauksia Ringhandtin avoimiin kysymyksiin rahoituksesta, tonttimaasta ja rakennuttajasta.¹⁶³ Viestin alussa ensin kerrataan, että toivomus suomalaisista, amerikkalaisten

¹⁵⁹ Kirjelmä herra Trogischilta [oletettavasti, allekirjoitus käsin kirjoitettu] herra Reg. Dir. Seipoldille 20.5. 1955. B Rep 008 Nr. 759. LAB.

¹⁶⁰ Kirjeiden lähettäjien ja vastaanottajien roolit ovat pääteltävissä koko asiakirjakansion dokumenttien perusteella. Yksittäisissä kirjeissä tai kirjelmissä ei tule aina esiin, mitä osastoa tai tahoa lähettäjä tai kirjeen vastaanottaja edustaa. B Rep 008 Nr. 759. LAB.

¹⁶¹ Ts. laittomat, saks. *Illegale*.

¹⁶² Kirjelmä herra Trogischilta [oletettavasti, allekirjoitus käsin kirjoitettu] herra Reg. Dir. Seipoldille 20.5. 1955. B Rep 008 Nr. 759. LAB.

¹⁶³ Berliinin talous- ja luottosenaattorin edustaja Busack taloudellisen yhteistyön ministeriölle Bonnissa 20.5.1955. B Rep 008 Nr. 759. LAB.

tarjoamista puutaloista Berliiniin on esitetty jo vuotta aiemmin. Samoin todetaan, että projektin varat ovat peräisin pakolaisille tarkoitetuista tukirahoista ja asunnot myös varataan pakolaisille. Tämän jälkeen Busack vakuuttaa, että puutalojen rakennus- ja kuljetuskustannukset tullaan kattamaan ERP-ohjelman erillisvaroista. Talojen perustuskustannukset joutuvat asunnonomistajat kuitenkin itse maksamaan esimerkiksi jälleenrakennuslainan (*Aufbaudarlehen*) avulla. Tonttimaata kaupungilla oli tarjota vähäisesti ja kirjeessä arvioidaan, että liittovaltion on annettava projektia varten käyttöön tontteja reservimaa-alueistaan. Tähän odotettiin Berliinin senaatin tai parlamentin päätöstä myöhempanä ajankohtana, samoin kuin tietoa rakennuttajasta. Lisäksi Busackin kirjeessä mainitaan puutalojen ominaisuudet. Nähdäkseni Ringhandtin teleksissä ollut maininta puutalojen tyylin sopimattomuudesta Berliiniin oli saanut Busackin vastaamaan, millaisia puutaloja kaupunkiin voidaan rakentaa: ”Asiassa lähdetään siitä, että Berliini voi vaikuttaa talotyyppien valintaan ja suomalaisten puutalojen laatuun.”¹⁶⁴ Tämä on mielenkiintoista, sillä se kertoo mielestäni siitä, ettei Berliinillä ollut aikomusta vastaanottaa valmiita taloja Suomesta ”avaimet käteen” -periaatteella, vaan osallistua itse valintaprosessiin.

Keskustelu puutalojen ostamiseen oikeutetuista hakijoista jatkui vielä tämänkin jälkeen. Berliinin senaatin työ- ja sosiaalitoimi otti asiaan kantaa muistiossaan 15.6.1955.¹⁶⁵ Siinä viitataan edellä mainittuihin kirjeisiin ja todetaan, että puutalojen asumisperusteet nojaavat liittovaltiossa voimassa oleviin FOA-ohjelman¹⁶⁶ periaatteisiin. Muistiossa painotetaan, että jos rakennetaan omistusasuntoja, olisi suositeltavaa laajentaa asuntoihin oikeutettua henkilöryhmää mahdollisimman paljon. Jotta välttyttäisiin soveltuvien hakijoiden puutteelta, asunnon ostamiseen pitäisi olla oikeus kaikilla, jotka ovat saaneet oleskeluluvan Länsi-Berliiniin hätävastaanottoasemilla tai saaneet *Bundesvertriebenengesetz* -lain (BVFG) määräysten mukaisen A-, B- tai C-henkilötodistuksen. Kyseisen lain 15. pykälän mukaan A- tai B-todistukseen olivat oikeutettuja saksalainen siirtoväki ja C-todistukseen DDR-pakolaiset.¹⁶⁷ Erikseen vielä todetaan, että yleisesti puhutaan vain pakolaisista, vaikka myös siirtoväki on pakolaisia – erityislaatuista pakolaisia. Muistion kirjoittajan mukaan ulkomaalaisilla – viitannee lahjoittajaan – tuskin lienee intressiä erotella pakolaisia ja siirtoväkeä toisistaan. Jos DDR-pakolaisia ei olisi tarpeeksi

¹⁶⁴ Käännös tekijän. Saks. ”Es wird davon ausgegangen, dass Berlin auf die Auswahl der Typen und der Qualität der finnischen Holzhäuser Einfluss nehmen kann.“ Berliinin talous- ja luottosenaattorin edustaja Busack taloudellisen yhteistyön ministeriölle Bonnissa 20.5.1955. B Rep 008 Nr. 759. LAB.

¹⁶⁵ Muistio *Vermerk: betr. Finnische Holzhäuser* 15.6.1955. Dokumentin allekirjoittaja ei selviä muistiosta, allekirjoituksessa vain nimikirjain R. B Rep 008 Nr. 759. LAB.

¹⁶⁶ Tässä viitataan FOA:n eli Foreign Operations Administrationin rahoittamiin pakolaisasunto-ohjelmiin. FOA:n ohjelmista ks. esim. B Rep 008 Nr. 758. LAB.

¹⁶⁷ Laki siirtoväen ja pakolaisten asioista, saks. *Gesetz über die Angelegenheiten der Vertriebenen und Flüchtlinge* vom 19.5.1953. Bundesgesetzblatt online -verkkopalvelu.

omistusasuntojen hakijoina, ratkaiseva asia muiden hakijoiden tärkeysjärjestykseen laittamisessa pitäisi olla huoneistoalan paras mahdollinen hyödyntäminen, toisin sanoen perheenjäsen-
ten lukumäärä. Perusteluksi henkilöjoukon laajentamiseksi mainitaan muistiossa vielä se, että
projektiin tarvitaan myös osavaltion rahallista panostusta, vaikka yleensä FOA kustantaa pako-
laisasuntorakentamisessa suurimman osan kuluista. Tästä syystä pitäisi myös muilla kuin DDR-
pakolaisilla olla mahdollisuus asunnon ostamiseen.¹⁶⁸

Työ- ja sosiaalitoimi pohti asukasasioita ja niiden järjestelyjä vielä toisessa asiakirjassa, jonka
muistiinpanot on päivätty seuraavalle päivälle 16.6.1955. Siinä toistetaan, että kaikkien pako-
laisten, myöskin oleskeluluvan saamisillaan olevien paperittomien, sekä A-, B- ja C-todistuk-
sen haltijoiden tulisi olla oikeutettuja omistusasuntojen ostamiseen. Sopivia hakijoita voitaisiin
kartoittaa ilmoituksilla sosiaali- ja asuntovirastoissa sekä tiedoksiannoilla eri organisaatioissa.
Hakijan tuli osoittaa oikeus hakea kyseisiä asuntoja lupakortilla, jonka sai sen jälkeen, kun pa-
kolais- tai siirtoväkistatus oli ensin tarkastettu sosiaalitoimessa. Hakijoissa olisi hyvä suosia
käsityöläisiä ja korjaustaitoisia puutalojen kunnossapitotarpeen vuoksi. Kiinnostava maininta
on muistiinpanoissa vielä se, että projekti tulisi ”naamioida” sopivan nimen sekä asukasyhdis-
tystoiminnan käynnistämisen avulla, jottei hanketta nimitettäisi pakolaisasuntoprojektiksi.¹⁶⁹
Kommentti saattaa liittyä siihen, että pakolaisten, siirtoväen ja muiden erityisryhmien oli hel-
pompaa saada Berliinissä asunto kuin muiden kansalaisten. Tämä johti ”keskivertokuluttajan ah-
dinko” -ilmiöön¹⁷⁰: tavallisten ihmisten oli lähes mahdotonta saada uutta asuntoa, mikä aiheutti
katkeruutta ja suuttumusta Berliinin asuntopolitiikkaa kohtaan.¹⁷¹ Naamiointi ei tainnut varsi-
naisesti onnistua, sillä puutaloasuntojen tultua yleiseen tietoisuuteen ja projektista julkaistujen
lehtijuttujen jälkeen esimerkiksi *Spandauer Volksblatt* -lehden yleisönosastopalstalla tuotunut
nimimerkki F. K. kirjoittaa:

-- millaisia pakolaisia ovat nämä, jotka muuttavat kaikilla mukavuuksilla varus-
tettuihin taloihin? Ovatko he kuuluisia pakolaisia, joille annetaan täällä taloja

¹⁶⁸ Muistio *Vermerk: betr. Finnische Holzhäuser* 15.6.1955. Dokumentin allekirjoittaja ei selviä muistiosta, alle-
kirjoituksessa vain nimikirjain R. B Rep 008 Nr. 759. LAB.

¹⁶⁹ Muistiinpanot ”Notiz für das finnische Holzhäuser-Programm 16.6.1955“. Dokumentin allekirjoittaja ei selviä
muistiosta, allekirjoituksessa vain nimikirjain R. B Rep 008 Nr. 759. LAB.

¹⁷⁰ Saks. ”*Normalverbraucher*”-*Misere*. Ks. Hanauske 1995 (1991), 901.

¹⁷¹ Hanauske 1995 (1991), 901–902.

käyttöön? -- kansalla on oikeus saada kuulla asiasta enemmän. Tuhannet berliiniläiset asuvat asunnoissa, joita ei asunnoiksi voi kutsua.¹⁷²

Vielä kärkevämmän aiheesta kirjoittaa nimimerkki E.R. samaisessa lehdessä muutamaa viikkoa myöhemmin: hän kysyy vihaisesti, millä oikeudella DDR-pakolaisilla, jotka tulevat 98-prosenttisesti Länsi-Berliiniin ilman pätevää syytä, on etusija uusiin asuntoihin, kun vanhat asukkaat saavat edelleen asua murjuissa. Pakolaisiin vuosittain käytettävillä miljardeilla olisi hänen mukaansa todellakin parempaa käyttöä.¹⁷³ Berliinin senaatin talous- ja luottosenaattori vastaa nimimerkki F. K.:n kritiikkiin myös saman lehden numerossa. Hän kertoo, että asunnoissa on ensinnäkin 750 saksanmarkkan tuloraja, ja tällaisessa ihmisjoukossa on huomattava määrä perheitä, joita omistusasunto kiinnostaa. Myös DDR-pakolaisten keskuudessa on jo olemassa ilahduttava määrä perheitä, joille on mahdollista käyttää kuukausittain sata saksanmarkkaa omistusasunnon maksamiseen. Edelleen senaattori tuo esiin, että asunnot ovat ostajalle ylipäättään poikkeuksellisen edullisia siksi, että Yhdysvaltojen hallitus on lahjoittanut projektiin suomalaiset puuelementit. Myös rakennuskustannukset Berliinissä katetaan ERP-erityisavustuksesta, joten rivitalot merkitsevät Berliinin asuntomarkkinoille todellista lisäkevennystä.¹⁷⁴

Berliinin senaatin asiakirjoista ei selviä tämän enempää, kuinka edellä mainittujen muistioiden ajatuksia sovellettiin projektin toteuttamisessa. ”Finnland-Holzhäuser Projekt” -asiakirjajansion viimeinen dokumentti on toukokuulta 1958. Siitä käy ilmi, että Kladowin puutalo-asunnoista osa annetaan pakolaisille, joilla on C-todistus ja osa hakijoille, jotka ovat oikeutettuja toisen maailmansodan jäljiltä syntyneiden menetysten korvaamiseen korvauslain¹⁷⁵ pohjalta. Korvauslain kohderyhmää olivat siirtoväki, pakolaiset ja pommituksissa asuntonsa menettäneet, ja lain perusteella oli mahdollista saada myös jälleenrakennuslainaa omistusasuntoihin.¹⁷⁶ Puurivitaloasunnon ostamiseksi tällaista korvauslain mukaista jälleenrakennuslainaa piti olla hakijalla noin 6000–8000 saksanmarkkaa riippuen asunnon koosta. Asunnon ja tontin kokonais hinta ilman puuelementtejä oli noin 28 800–31 600 saksanmarkkaa, ja muut asuntoon

¹⁷² Käännös tekijän. Saks. ”-- was sind das für Flüchtlinge, die diese, mit allem Komfort ausgestatteten Häuser beziehen? Sind das prominente Flüchtlinge, denen man hier Häuser zu Verfügung stellt? -- die Bevölkerung hat ein Recht darauf, mal Näheres zu erfahren. Tausende Berliner hausen in Wohnungen, die man nicht als Wohnung ansprechen kann.“ F.K., Finnenhäuser für Flüchtlinge. *Spandauer Volksblatt* 10.3.1957.

¹⁷³ E. R., Finnenhäuser für Flüchtlinge. *Spandauer Volksblatt* 24.3.1957.

¹⁷⁴ Der Senator für Wirtschaft und Kredit, Hauptwirtschaftler für das Notstandsprogramm. *Spandauer Volksblatt* 24.3.1957.

¹⁷⁵ Korvauslaki, saks. *Gesetz über den Lastenausgleich* vom 14.8.1952. Bundesgesetzblatt online -verkkopalvelu. Lain mukaisesti korvauksiin oikeutettuja henkilöitä kutsuttiin saksaksi nimellä *Lastenausgleichsberechtigte*.

¹⁷⁶ Grünbacher 2018, 185–186; Wiegand 1991, 219–230.

tarvittavat lainat annettiin ERP-erillisvaroista (n. 18 000 DM) ja Länsi-Berliinin kaupungin säästökassasta (n. 6000 DM).¹⁷⁷ Puuelementit, arvoltaan noin 5500–8000 saksanmarkkaa per talo, antoi Yhdysvallat ostajille lahjaksi.¹⁷⁸ Sen lisäksi, että asunnot loppujen lopuksi kohdennettiin sekä siirtoväelle että DDR-pakolaisille, oli 72 asuntoa varattu myös pakolaisille ilman C-todistusta. Heillä piti olla jälleenrakennuslainan verran omaa pääomaa. Tällaisia pakolaisia etsittiin jopa lehtijuttujen¹⁷⁹ avulla, mutta heitä oli käytännössä mahdotonta löytää. Kyseisten asuntojen varaaminen haluttiin lopulta purkaa ja antaa loput asunnot muiden hakijoiden käyttöön, varsinkin kun esimerkiksi Kladowin rivitaloasuntoihin ilmoittautui puolet enemmän hakijoita kuin mitä asuntoja oli tarjolla.¹⁸⁰

Berliinin Finnenhaussiedlungien rivitaloasuntoja saivat lopulta hakea monet ihmisryhmät DDR-pakolaisten lisäksi, vaikka pääpaino pakolaisissa olikin. *Der Tagesspiegelin* mukaan suunnitelluista 600 rivitaloasunnosta 306 oli tarkoitettu korvauslain piiriin kuuluville DDR-pakolaisille, 174 muille korvauslain mukaisiin korvauksiin oikeutetuille sekä loput 120 hakijoille, joilla oli omaa pääomaa korvauslain suomien varojen sijaan.¹⁸¹ Kladowin Finnenhaus-siedlungin historiikkivihkosessa on alkuperäisten asukkaiden tarinoita siitä, miten he aikoinaan tulivat tietoisiksi puurivitaloista ja saivat hankittua oman asunnon. Esimerkiksi Birkholzin lapsirikas perhe oli menettänyt asuntonsa pommituksissa ja heillä oli C-todistus, Klappan perheellä oli myös C-todistus ja paljon lapsia, Taraschken perhe puolestaan oli A-todistuksen saanutta siirtoväkeä ja joutunut evakkoon Taka-Pommerista, ja Lüttgaut olivat korvauslain piirissä pommin tuhattua heidän asuntonsa totaalisesti.¹⁸² Wetzelin opettajapariskunta ei kuulunut mihinkään edellä mainituista ryhmistä, eikä heillä ollut yhtään pääomaakaan. Wetzelit olivat kuitenkin valmiita kääntämään kaikki kivet saadakseen puurivitaloasunnon itselleen, lopulta siinä onnistuen: tarvittavan lainan he saivat virkamieskunnalle suunnatusta säästökassasta ja vaimo

¹⁷⁷ Hanauske 1995 (1991), 1028; Kokousmuistio *Aktenvermerk über die Besprechung am 15.8.1957 beim Senator für Wirtschaft und Kredit*. Finnenhaussiedlung Kladower Damm, Band 1. BAA Sp.; Rivitaloasunnon kauppakirja. Kaufvertrag 17.4.1961. Barbara Wetzelin yksityisarkisto; Richtfest in Kladow. *Berliner Stimme* 9.8.1958.

¹⁷⁸ Puuelementtien lahja-arvosta per talo olen löytänyt useampia arvioita. GEHAG:n toimintakertomuksessa 1957 arvio on 5500–6000 DM/talo ja toimintakertomuksessa 1959 6000–8000 DM/talo. Kokousmuistiossa elementtien arvoksi annettiin 5600 DM/talo. Kokousmuistio *Aktenvermerk über die Besprechung am 15.8.1957 beim Senator für Wirtschaft und Kredit*. Finnenhaussiedlung Kladower Damm, Band 1. BAA Sp.; GEHAG:n toimintakertomukset 1957, 4 ja 1959, 3.

¹⁷⁹ Für „Flüchtlinge mit Kapital“? *Berliner Morgenpost* 4.5.1958; In Kladow wartet man auf Mieter. *Spandauer Volksblatt* 3.5.1958; „Vermögende Flüchtlinge“. *Telegraf* 4.5.1958. Ks. myös 545 Bewerber für 347 Finnenhäuser. *Der Tagesspiegel* 8.5.1958; Bald steht die Finnenhaus-Siedlung. *Telegraf* 8.5.1958.

¹⁸⁰ Muistio *Vermerk Betr.: Finnen-Häuser in Kladow* 19.5.1958. B Rep 008 Nr. 759. LAB; *Berliner Morgenpost* 4.5.1958.

¹⁸¹ Finnische Holzhäuser südlich von Spandau. *Der Tagesspiegel* 24.10.1956. Ks. myös Finnenhäuser „made in Germany“. *Spandauer Volksblatt* 7.2.1957.

¹⁸² *50 Jahre Finnenhaus-Siedlung Berlin Kladow 1958–2008*, 2008, 28–29, 51, 55–56.

Barbara luopui jopa omasta opettajantyöstään, jotta he eivät perheenä tienaisi yli maksimikuu-
kausitulorajan.¹⁸³

Berliinin senaatin asiakirjoista ilmenee, että Suomi-projekti oli esitelty senaatille jo vuonna 1954. Ajoitus osuu Suomen ensimmäisten ylijäämämaataloustuotteiden ostoista kertyneiden markkasaatavien yhteyteen, ennen puutalojen vientikriisiä Neuvostoliiton kanssa. Tiedot projektin vaiheista Berliinissä vuosina 1954 ja 1955 eivät nähtävästi ulottuneet Suomen ulkoministeriöön asti, sillä puutalojen toteutumista arvuuteltiin UM:ssä vielä syksyllä 1955. Berliinin senaatin asiakirjat vahvistavat UM:n dokumenteissa mainitun syyn puutaloprojektien vaikeuksille tai hitaalle edistymiselle: talojen perustus- ja pystytyskustannuksiin ei ollut helppoa löytää varoja. Berliinissä tässä kuitenkin onnistuttiin.

Sosiaalisen asuntotuotannon projektina Berliinin Finnenhaussiedlungit olivat todellinen erityistapaus. Sosiaalinen asuntotuotanto oli Berliinissä pääosin vuokra-asuntorakentamista eikä omistusasuntojen osuus asuntokannasta noussut omistusasuntojen voimakkaan tukemisen jälkeenkään mainittavasti. Siitä huolimatta, että suomalaisista puuelementeistä rakennetut talot tarkoitettiin omistusasunnoiksi, ne olivat kuitenkin myös sosiaalinen asuntoprojekti: niissä noudatettiin Berliinin asuntopolitiikan mukaisia sosiaalisen asuntotuotannon säännöksiä tulorajoista, ja ne kohdennettiin erityisen tuen tarpeessa oleville ryhmille sekä perheille. Yhdysvalloilla oli vahva poliittinen mandaatti luovuttaa puutalo-asunnot pelkästään DDR-pakolaisille, mutta kuten edellä esitetyistä tiedoista huomaa, se ei ollut yksinkertaista tai täysin mahdollistakaan. Pääosa asunnoista kohdennettiin kuitenkin omistusasunnon hankintaan kyenneille DDR-pakolaisille, ja lopulta asuntoihin oikeutettujen ryhmää laajentamalla puutalo-osakkeen hankinta tuli mahdolliseksi myös muille. Avain hankkeen toteutumiseen oli joka tapauksessa Yhdysvaltojen taloudellinen apu. Ilman Yhdysvaltojen avustuspoliittikkaa ja Berliinin erityisasemaa kylmän sodan polttopisteessä ”Finland-Projekt” ei olisi ollut mahdollinen.

¹⁸³ 50 Jahre Finnenhaus-Siedlung Berlin Kladow 1958–2008, 2008, 25–27; Barbara Wetzelin suullinen tiedonanto tekijälle 20.9.2017.

3 Berliinin Finnenhaussiedlungien rakennuttaja ja arkkitehtuuri-historialliset taustat

3.1 GEHAG, Gemeinnützige Heimstätten-, Spar- und Bau-Aktiengesellschaft: sosiaalisen asuntotuotannon ja -arkkitehtuurin edelläkävijä

Berliinin Finnenhaussiedlungien rakennuttaja Gemeinnützige Heimstätten-, Spar- und Bau-Aktiengesellschaft eli GEHAG oli berliiniläinen, vuonna 1924 perustettu yleishyödyllinen asuntotuotantoyhtiö. GEHAG:n Berliiniin rakentamat Siedlungit, erityisesti Weimarin tasavallan (1919–1933) aikana syntyneet asuinalueet, ovat modernin asuntoarkkitehtuurin ja sosiaalisen asuntotuotannon suunnannäyttäjiä.¹⁸⁴ 1950-luvulla GEHAG osallistui aktiivisesti Berliinin jälleenrakennukseen, jonka aikana se rakennutti myös Kladowin ja Lichterfelden Finnenhaussiedlungit. Vielä 1990-luvulla GEHAG oli yksi Saksan suurista ja perinteikkäistä asuntotuotantoyhtiöistä, jonka asuntokanta käsitti yli 30 000 asuntoa.¹⁸⁵ Yhtiön 1990-luvun loppupuolella alkanut yksityistämismisprosessi lukuisine omistajanvaihdoksineen johti GEHAG:n alkuperäisen toimintamallin loppumiseen ja lopulta yhtiön fuusioitumiseen pörssinoteeratun Deutsche Wohnen -kiinteistöyhtiön kanssa vuonna 2007.¹⁸⁶ Kerron seuraavassa GEHAG:n keskeisestä roolista ja merkityksestä berliiniläisessä asuntotuotannossa ja -arkkitehtuurissa luodakseni kuvan siitä, millaiseen rakennuttajan perinteeseen Finnenhaussiedlungit syntyivät.

GEHAG:n syntymisen taustalla vaikuttivat useat yhteiskunnalliset tekijät. Teollistuminen, urbanisaatio ja Berliinin vetovoima uuden Saksan valtakunnan pääkaupunkina aiheuttivat 1800-luvun jälkipuoliskolta lähtien massiivisen väestönkasvun, jota valtio ja kaupunki eivät kyenneet hallitsemaan.¹⁸⁷ Berliinin vuokratasarit, *Mietskasernen*,¹⁸⁸ täytyivät työläisistä, jotka joutuivat asumaan ahtaissa ja epähygieenisissä olosuhteissa umpikortteleiden takapihojen pimeissä taloissa. Asuntorakentaminen oli voittoa tavoittelevien maanomistajien ja kiinteistöyhtiöiden

¹⁸⁴ GEHAG:n Siedlungista kolme, ts. *Großsiedlung Britz* eli *Hufeisensiedlung*, *Siedlung Schillerpark* ja *Wohnstadt Carl Legien* ovat vuodesta 2008 kuuluneet UNESCO:n maailmanperintöluetteloon. Siedlungen der Berliner Moderne -maailmanperintökokonaisuudessa ovat em. lisäksi *Gartenstadt Falkenberg*, *Weißer Stadt* ja *Großsiedlung Siemensstadt*. Ks. *Siedlungen der Berliner Moderne* 2007; Kafkoulou 2013, 184.

¹⁸⁵ *75 Jahre GEHAG* 1999, 11. GEHAG:sta on julkaistu kolme historiikkaa, joista arkkitehtuurihistorioitsija Wolfgang Schächlen toimittama *75 Jahre GEHAG* (1999) on niistä kattavin ja analyttisin.

¹⁸⁶ Ks. esim. Peters 2016, 84–103.

¹⁸⁷ Orb 1957, 1; *Siedlungen der Berliner Moderne* 2007, 139; *75 Jahre GEHAG* 1999, 13.

¹⁸⁸ Myös Suomessa tapahtui vastaava kehitys. Anneli Juntto toteaa väitöskirjassaan *Asuntokysymys Suomessa Topeliuksesta tulopolitiikkaan*, kuinka työväen vuokratasarmi oli uudenaikaisen keskittyneen teollisuuden rinnakkaisilmiö. Vuokratasarmin synty 1880-luvulla oli eräs elämän ja olojen urbanisoitumisen selvimpiä merkkejä. Juntto 1990, 84.

käsissä, maapolitiikka keinottelevaa, järjestelmällistä kaupungin laajenemissuunnitelmaa ei ollut ja lisäksi Berliinin jakautuminen moniin hallinnollisiin yksiköihin esti kokonaisvaltaisen suunnittelun.¹⁸⁹ Kärjistyneen asunto-ongelman seurauksena syntyi asunto- ja sosiaalireformistisia liikkeitä. Berliinissä perustettiin jo 1880-luvulta lähtien rakennusosuuskuntia ja yleishyödyllisiä rakennusyhtiöitä, jotka olivat sosiaalisesti orientoituneita.¹⁹⁰ Reformiliikkeistä tärkeimpiä oli puutarhakaupunkiaate, jonka periaatteiden mukaan *Deutsche Gartenstadtgesellschaft* rakennutti ensimmäisen ja ainoan puutarhakaupunkinsa *Gartenstadt Falkenbergin* (1913–1916) Berliiniin. Pääosin harjakattoisista ja koruttomista, mutta värikkäistä rivitaloista koostuvan alueen suunnitteli Bruno Taut (1880–1938), josta tuli GEHAG:n pääarkkitehti vuosiksi 1924–1932.¹⁹¹

Rakennusosuuskuntien ja yleishyödyllisten rakennusyhtiöiden pyrkimyksistä huolimatta Berliinin asuntotuotanto oli ensimmäiseen maailmansotaan asti pääosin yksityisten aloitteiden varassa. Sodan loputtua marraskuussa 1918 muuttuivat yhteiskunnalliset olosuhteet perustavalla tavalla. Asuntopula kasvoi yhä kestävämmäksi ja inflaatio näännytti asuntotuotantoa.¹⁹² Weimarin tasavalta julisti vuonna 1919 annetun perustuslakinsa 155. pykälässä, että valtion tavoitteena on järjestää jokaiselle Saksan kansalaiselle terveellinen asunto.¹⁹³ Akuutin asunto-ongelman korjaamisesta tuli nuoren tasavallan eloonjäämiskysymys.¹⁹⁴

Kaupunki- ja asuntosuunnittelu oli ensimmäisen maailmansodan jälkeen arkkitehtuurin modernisoitumisen ytimessä niin Berliinissä kuin ympäri Eurooppaa. Le Corbusierin suunnitteleminen kaupunkien tornitaloissa asukkailla oli terveelliset elinolosuhteet, valoa ja ilmaa, ja Walter Gropius toteutti Törten-Dessaun *Reichsheimstättensiedlungiin* läpikotaisin rationalistisen ja standardisoidun, pelkistetyn estetiikan rivitalohankkeen (1926–1928). Frankfurtin rakennustoiminnan johdossa Ernst May (1886–1970) suunnitteli valtavan asuntorakennusohjelman *Neues Frankfurt* (1925–1930), jonka alueita varten hän kehitti 21 tyyppiasuntoa rivi- ja kerrostaloihin. Yksi Frankfurtin ja koko Weimarin tasavallan asuntotuotannon tunnetuimmista luomuksista oli

¹⁸⁹ Dörre 1970, 25; Hartmann 2001, 137; Nikula 2014, 20; Pugh 2014, 20–21; *Siedlungen der Berliner Moderne* 2007, 98; *75 Jahre GEHAG* 1999, 13–14.

¹⁹⁰ Näitä olivat mm. *Berliner Bau- und Sparverein* (1892), *Baugenossenschaft Freie Scholle* (1895) ja *Beamten-Wohnungs-Verein zu Berlin eG* (1900). Ks. esim. *Siedlungen der Berliner Moderne* 2007, 99–100.

¹⁹¹ Güttler 2002, 21; Hartmann 2001, 138–139; Nikula 2014, 20; *Siedlungen der Berliner Moderne* 2007, 98–100; *75 Jahre GEHAG* 1999, 14–15, 28.

¹⁹² Juckel 1999, 275; *75 Jahre GEHAG* 1999, 15–17.

¹⁹³ Miller Lane 1994, 260; Nikula 2014, 53.

¹⁹⁴ *75 Jahre GEHAG* 1999, 17.

Margarete Schütte-Lihotzkyn kehittämä Frankfurtin-keittiö.¹⁹⁵ Asuntoarkkitehtuurissa keskeinen ajatus oli asumisen vähimmäisvaatimukset täyttävä eksistenssiminimiasunto, joiden pohjakaavoja esiteltiin *Die Wohnung für das Existenzminimum* -näyttelyssä Frankfurtissa 1929.¹⁹⁶ Sotienvälisillä modernismeilla, koulukunnilla ja arkkitehtuurilla oli useita nimiä, kuten Bauhaus, De Stijl, Neue Sachlichkeit, Neues Bauen tai funktionalismi. Saksassa Neues Bauenin tavoitteena oli rationalisoinnin, standardisoinnin, tyyppiratkaisujen ja uusien materiaalien käytön kautta luoda uudenlaisia rakentamisen muotoja ja asuntoja suurille ihmisjoukoille. Weimarin tasavallan aikana modernistien työt assosioituivat yleisön silmissä ”uutena Berliininä” tai ”uutena Frankfurtina”, ja maineensa huipun Neues Bauen saavutti kenties Deutscher Werkbundin *Die Wohnung* -näyttelyssä Stuttgartin *Weissenhofsiedlungissa* 1927 ”uuden Saksan” representoijana.¹⁹⁷

Berliinissä ratkaiseva askel kohti modernisoitumista ja asuntotilanteen kohentamista otettiin vuonna 1920, kun kaupungista muodostettiin Suur-Berliini: kaupungin ympäröivät alueet – seitsemän naapurikaupunkia, 59 maalaiskuntaa ja 27 kartanopiiriä – yhdistettiin hallinnollisesti historialliseen Berliiniin. Kaupungin pinta-ala kymmenkertaistui ja väkiluku kaksinkertaistui noin neljään miljoonaan.¹⁹⁸ Hallintorakenteen muutos teki mahdolliseksi yhtenäisen kaupunkisuunnittelun ja laajamittaisen reformipolitiikan. Sen johtohahmoksi nousi arkkitehti Martin Wagner (1885–1957), Deutsche Gartenstadtgesellschaftin jäsen, Sosiaalisen asuntotuotantoyhdistyksen, *Verband sozialer Baubetriebe*, ensimmäinen johtaja sekä GEHAG:n hallintoneuvoston ensimmäinen puheenjohtaja.¹⁹⁹ Suur-Berliinin synnyn lisäksi merkittäviä edellytyksiä mitattavalle sosiaaliselle asuntotuotannolle olivat inflaation pysäyttänyt valuuttauudistus vuonna 1923 sekä vuokratasarit kieltäneet, vuonna 1925 voimaan tulleet rakennusmääräykset.²⁰⁰

Wagnerilla oli Berliinin yleishyödyllisessä ja sosiaalisessa asuntotuotannossa keskeinen rooli. Hän kehitti osuustoiminnallisten yhtiöiden verkostoa, jossa maan- ja materiaalien hankinta, rahhoitus, rakennustyö ja voittoa tuottamattomat yleishyödylliset yhteisöt toimivat yhdessä ammattiyhdistysliikkeen ja omistajien yhteisöjen kanssa.²⁰¹ Vuonna 1924 ammattiyhdistykset ja

¹⁹⁵ Haspel 2007, 17–21; Henderson 1996, 251; Herbert 1983, 243; Miller Lane 1994, 261, 263; Nikula 2014, 52–60; Saarikangas 1993, 140–142; Saarikangas 2002, 266–268.

¹⁹⁶ Ks. esim. Saarikangas 2002, 237–238.

¹⁹⁷ Miller Lane 1994, 261; Pugh 2014, 23; *75 Jahre GEHAG* 1999, 23.

¹⁹⁸ Nikula 2014, 66; Pugh 2014, 20; *75 Jahre GEHAG* 1999, 17.

¹⁹⁹ Kafkoulou 2013, 183; Nikula 2014, 66; *Siedlungen der Berliner Moderne* 2007, 100–101; *75 Jahre GEHAG* 1999, 17–19, 27.

²⁰⁰ Jacob 1999, 191; Juckel 1999, 275; *Siedlungen der Berliner Moderne* 2007, 101; *75 Jahre GEHAG* 1999, 19.

²⁰¹ Güttler 2002, 117; Jacob 1999, 190, 193; Nikula 2014, 66; *Siedlungen der Berliner Moderne* 2007, 102.

rakennusosuuskunnat perustivat Wagnerin aloitteesta GEHAG:n, josta tuli rakentajien johtava yhteisö Berliinissä ja koko Saksassa.²⁰² Samoihin aikoihin perustettiin useita muitakin isoja yleishyödyllisiä asuntotuotantoyhtiöitä, kuten DEGEWO ja GSW.²⁰³ Wagnerin kehittämässä mallissa GEHAG oli vastuussa suunnittelusta ja rakennustöiden valvonnasta, ja sosiaaliset rakennusyritykset tai -työpajat, *Berliner Bauhütte*, toteuttivat rakennustyöt. GEHAG kiinnitti vuonna 1924 yhtiön pääsuunnittelijaksi Tautin, joka oli toiminut rakennusneuvoksena Magdeburgissa ja vastannut sen asunto- ja kaupunkisuunnittelusta.²⁰⁴

Berliiniin rakennettiin vuosien 1924–1931 aikana yli 146 000 asuntoa.²⁰⁵ Valtavien rakennusprojektien onnistumisessa olivat avainasemassa tuotannon rationalisointi ja rakennusosien standardisointi, mikä teki rakentamisesta tehokasta ja taloudellista.²⁰⁶ Wagner, joka opintojensa päätyttyä oli työskennellyt piirtäjänä edellisen sukupolven puutarhakaupunkiauktoriteetti Hermann Muthesiuksen toimistossa, johti vuodesta 1926 kaupungin laiduille rakennettujen *Siedlungien* ja suurasuntoalueiden, *Großsiedlungien*, kaavoittamista kiinnittäen erityistä huomiota viheralueisiin ja avoimeen rakennustapaan.²⁰⁷ Yhdessä Tautin kanssa he suunnittelivat Britziin GEHAG:n suurasuntoalue *Hufeisensiedlungin* (1925–1930), eli ”Hevosenkenkälähion”. Sen 1072 asunnosta lähes puolet sijaitsi rivitaloissa, joissa asuntojen koot ovat tyyppin mukaan joko 79 tai 89 neliömetriä. Alueen asemakaavassa näkyvät selvästi monet aikaisempien puutarhakaupunkisuunnitelmien tunnusmerkit. Viheralueiden ja puutarhapalstojen avulla haluttiin herättää henkiin kadonnut yhteys kodin ja luonnon välillä sekä tarjota asukkaille mahdollisuus omavaraiseen ruokatuotantoon.²⁰⁸ *Waldsiedlung Onkel-Toms-Hütten* (1926–1932), jonka kahden ensimmäisen rakennusvaiheen 745 asunnosta yli puolet sijaitsi rivitaloissa, pääsuunnittelijaksi oli Taut, muina arkkitehteina Otto Salvisberg ja Hugo Häring. *Wohnstadt Carl Legien* -alueen (1928–1930) suunnittelivat Taut ja Franz Hillinger.²⁰⁹

²⁰² *Siedlungen der Berliner Moderne* 2007, 101. Ks. myös GEHAG 1924–1957. *Entstehung und Entwicklung eines gewerkschaftlichen Wohnungsunternehmens* 1957, 11.

²⁰³ Vuonna 1924 perustettiin myös DEGEWO – *Deutsche Gesellschaft zur Förderung des Wohnungsbaues*, GSW – *Gemeinnützige Siedlungs- und Wohnungsbaugesellschaft Berlin mbH*, STADT UND LAND – *Wohnbauten-Gesellschaft mbH* sekä *Wohnungsfürsorgegesellschaft Berlin* (myöhemmin Wohnungsbau-Kreditanstalt Berlin ja Investitionsbank Berlin). GEWOBAG – *Gemeinnützige Wohnungsbau Aktiengesellschaft Berlin* perustettiin jo vuonna 1919. Ks. näyttelykatalogi *Wohnen in Berlin – 100 Jahre Wohnungsbau in Berlin*, joka julkaistiin 1999 GEHAG:n ja em. yhteisöjen 75-/80-vuotisen juhlavuoden kunniaksi.

²⁰⁴ Prinz 2001, 114; 75 Jahre GEHAG 1999, 27; *Siedlungen der Berliner Moderne* 2007, 102.

²⁰⁵ *Siedlungen der Berliner Moderne* 2007, 101.

²⁰⁶ Jacob 1999, 190; Nikula 2014, 66; 75 Jahre GEHAG 1999, 18, 23.

²⁰⁷ Nikula 2014, 66; Saarikangas 2002, 73–74.

²⁰⁸ Güttler 2002, 117–118, 125; Nikula 2014, 66–67; 75 Jahre GEHAG 1999, 42–52; *Siedlungen der Berliner Moderne* 2007, 102.

²⁰⁹ Güttler 2002, 127; 75 Jahre GEHAG 1999, 60–67, 80–84.

Taut ehti suunnitella GEHAG:lle yli 10 000 asuntoa ennen natsien valtaantuloa 1933, jolloin ammattiliittojen ja demokraattisten puolueiden toiminta katkaistiin, modernistis-avantgardistinen arkkitehtuuri syrjäytettiin ja sosiaalidemokraatit Wagner ja Taut joutuivat maanpakoon. GEHAG:n organisaatio otettiin kansallissosialistien haltuun, ja sen rakennustoiminta Berliinissä jatkui natsi-ideologian – johon kuului esimerkiksi tasakaton kieltäminen – pohjalta.²¹⁰ Toisen maailmansodan jälkeen kesti vuosia ennen kuin GEHAG pääsi jaloilleen. Voittajavaltiot pitivät yhtiötä kansallissosialistien perintönä, ja sitä uhkasi lakkautus. Berliinin länsisektoreilla GEHAG:n asuntoja hallinnoitiin aluksi liittoutuneiden toimesta ja neuvostosektorille jääneistä rakennuksista tuli ”kansan yhteisomaisuutta”. Sitkeiden ja pitkäkestoisten neuvotteluiden ansiosta yhtiön toiminta onnistuttiin organisoimaan uudelleen vuonna 1952 Länsi-Berliinissä. Tässä ratkaisevaa oli yhtiön johtoon kutsutun ja toimitusjohtajana vuoteen 1978 pysyneen asianajaja Karl-Heinz Petersin päämäärätietoinen panos. Kaupunki sai kolmanneksen yhtiön osuudesta, loput olivat ammattiliittojen hallussa.²¹¹

GEHAG:n toiminnan alettua uudelleen kohdistuivat sen rakennustoimet Länsi-Berliinissä ensin vaurioituneen asuntokannan kunnostamiseen ja tuhoutuneiden asuntojen jälleenrakennukseen. Vuodesta 1952 eteenpäin aloitettiin toimenpiteet uusien asuntojen rakentamiseksi. Sosiaalinen asuntotuotanto dominoi 1950-luvun Länsi-Berliinin asuntorakentamista, ja pääasiassa rakennettiin vuokra-asuntoja.²¹² Vuosina 1950–1961 GEHAG rakensi Länsi-Berliiniin 7614 asuntoa, joista suuri osa oli korvamerkittyjä erilaisille väestöryhmille kuten pakolaisille ja siirtoväelle. Rahoituksen projekteihinsa GEHAG sai pääasiassa pakolaisille tarkoitetuista julkisista varoista tai korvauslakiin liittyvistä lainoista.²¹³ GEHAG:n uudet Siedlungit, kuten *Wohnanlage Neumarkplan* (1954) Neuköllnissä ja Wils Ebertin suunnittelema *Wohngebiet Mariendorf* (1954–1963), oli tarkoitettu DDR:stä tulleille pakolaisille, ja myöskin Hufeisensiedlungin laajennusalueella, *Wohnsiedlung Britz-Süd* (1957–1960) oli paljon halpavuokraisiasuntoja pakolaisille ja vähävaraisille.²¹⁴ 1950-luvun puolivälistä lähtien GEHAG ryhtyi rakentamaan vähäisessä määrin myös yhden perheen taloja tai omakoteja, *Eigenheime*,²¹⁵ joista

²¹⁰ Hartmann 2001, 146; *Siedlungen der Berliner Moderne* 2007, 103; *75 Jahre GEHAG* 1999, 99–104.

²¹¹ *50 Jahre GEHAG: Ein Bericht* 1974, 21; *75 Jahre GEHAG* 1999, 123–126.

²¹² Hanauske 1995 (1991), 1023, 1156, 1160, 1191; *75 Jahre GEHAG* 1999, 127–128.

²¹³ Hanauske 1995 (1991), 1024–1025.

²¹⁴ Hanauske 1995 (1991), 1030–1031; *75 Jahre GEHAG* 1999, 134, 137.

²¹⁵ *Eigenheim*-sanon suomenkielinen suora käännös on *oma koti*. Lähteessä on tässä yhteydessä käytetty vaihtelun sanoja *Eigenheim*, *Einfamilienhaus* ja *Verkaufseigenheim*. Omakotiasuminen liittyy ilmiönä keskiluokan nousuun ja puutarhakaupunkiaatteen. Saarikankaan mukaan yksityisomistuksessa oleva *yhden perheen talo* on suhteellisen uusi asumisen konsepti. Ilmestyttyään suomalaisiin asumista koskeviin teksteihin 1920-luvulla

ensimmäisinä rakennettiin 51 omistusasuntoa rivitaloihin Lichterfelden Goerzalleelle (1956–1957). Goerzalleen jälkeen rakennutettiin Finnenhaussiedlungien rivitalot, jotka syntyivät omakotirakentamisen, mutta myös pakolaisille tarkoitettujen asuntojen kontekstissa.²¹⁶

GEHAG:n toisen maailmansodan jälkeiset uudet Siedlungit rakennettiin pitkälti Weimarin tasavallan aikaisten esikuvien mukaisesti. 1950-luvun kaupunki- ja asuntosuunnittelun keskeisiä periaatteita olivat, 1920-luvun tavoin, avoin kaupunkirakentaminen, vihreys ja viheralueet, tehokas tilankäyttö sekä valo, ilma ja aurinko²¹⁷. Puutarhakaupunki oli jälleen kaupunkisuunnittelun ideaalina.²¹⁸ Weimarin tasavallan Siedlungista poiketen GEHAG:n 1950-luvun asuinalueille Länsi-Berliinissä rakennettiin enää marginaalisesti rivitaloja. Pääpaino oli kerrostaloissa: rakennuskanta koostui etupäässä riveittäin rakennetuista kolme- tai nelikerroksisista kerros/lamellitaloista (*Zeilenbauten*), joiden lomassa sijaitsi yksittäisiä pistetaloja. 1950-luvun Siedlungit olivat luonteeltaan läpikulkuliikenteeltä suljettuja, väljästi rakennettuja vihreitä naapurustoja, joita nousi esikaupunkeihin.²¹⁹

1920-luvun kaupunkisuunnittelulliset ideaalit jatkuivat edelleen GEHAG:n myöhemmissä projekteissa. Valo, ilma ja aurinko sekä vihreys olivat lähtökohtana GEHAG:n satelliittikaupunki *Gropiusstadtinkin* (1962–1974) suunnittelussa. Sen lopullinen toteutus valtavine mittakaavoineen ja korkeutta kasvaneine kerrostaloineen, johtuen muun muassa Berliinin muurin rakentamisesta ja siitä seuranneesta rakentamisen tiivistämisestä, poikkesi kuitenkin voimakkaasti Walter Gropiuksen ja *The Architects Collaborative*:n tekemästä alkuperäissuunnitelmasta.²²⁰ GEHAG:n painopiste siirtyi 1970-lopulta lähtien yhä enemmän vanhan rakennuskannan kunnossapitoon ja modernisointiin sekä suojeltujen Siedlungien entisöinti- ja korjaustoimiin. Berliinin muurin murtumisen jälkeen ja yhtiön toiminnan loppuun asti GEHAG jatkoi myös suunnittelu- ja rakennusprojekteja sosiaalisen asuntotuotannon saralla.²²¹

sana *yhden perheen talo* – *single-family house* (ts. *oma koti*, ruots. *egnahem*) viittasi sekä asumismuotoon että kodin omistamiseen. Hanauske 1995 (1991), 1026; Heininen-Blomstedt 2013, 65–67; Saarikangas 1993, 104.

²¹⁶ Hanauske 1995 (1991), 1026–1027.

²¹⁷ Saks. *Licht, Luft und Sonne*.

²¹⁸ Bohleber 1990, 63–66; Güttler 2002, 193; Hanauske 1995 (1991), 1140–1046, 1188–1092; Orb 1957, 12. Vrt. 1950-luvun asuntorakentamiseen Suomessa mm. Saarikangas 1994, 133–151; Saarikangas 2002, 379–398.

²¹⁹ Güttler 2002, 191; Hanauske 1995 (1991), 1188–1189; naapurustoaajattelusta ks. esim. Saarikangas 2002, 389–393.

²²⁰ Güttler 2002, 195–199, 75 *Jahre GEHAG* 1999, 129–132.

²²¹ 75 *Jahre GEHAG* 1999, 129–132.

3.2 Teollisesti esivalmistetut puurakenteiset tyypitalot ja Puutalo Oy

Tässä alaluvussa tarkastelen tyypipuuvalokojen kehitystä sekä Puutalo Oy:n historiaa ja toimintaa piirtääkseni kuvan Finnenhaussiedlungelle olennaisesta puuelementtirakentamisen kontekstista. Puurakenteiset, tehdasmaisesti esivalmistetut tyypitalot ovat tärkeä osa suomalaista arkkitehtuurihistoriaa: modernin Suomen rakentaminen aloitettiin laajassa mitassa nimenomaan tyypitaloina, ja puutaloista alkoi Suomessa myös moderni elementtirakentaminen.²²² Merkittävä toimija esivalmistettujen puuelementtien ja tyypitalojen tuottajana Suomessa oli Puutalo Osakeyhtiö.²²³ Valmiiden puurakennusten ja rakennusosien teollisen valmistuksen lisäksi yhtiön tarkoituksena oli rakennusjärjestelmien suunnittelu-, tutkimus- ja kehitystyö, missä tehtävässä yritys toimi läheisessä yhteistyössä Valtion teknillisen tutkimuslaitoksen kanssa. Puutalo Oy:n toiminta suuntautui alusta lähtien myös ulkomaanmarkkinoille, ja 1950-luvulla sen ulkomaankauppa muodosti jopa kansantaloudellisesti merkittävän osan Suomen vientiä.²²⁴ Toisen maailmansodan aikana Puutalo Oy toimitti Saksaan tyypitaloja pommitetuille alueille esimerkiksi Kielin ja Rostockin läheisyyteen sekä ilmavoimien ja laivateollisuuden tarpeisiin eri puolille maata.²²⁵ Saksan ensimmäinen sodanjälkeinen Puutalon puuelementeistä tehty tyypitalokokonaisuus rakennettiin Berliinin Finnenhaussiedlung-asuinalueille.

Puutalo Oy:n perustamista edelsivät monet kehityskulut, jotka tekivät laajamittaisen teollisen tyypipuuvalotuotannon Suomessa mahdolliseksi. Pientalon rakentamiseen liittyneellä rakennusosien sarjallisella, käsityömaisella tai teollisella esivalmistuksella oli 1930-luvulle tultaessa takanaan yleismaailmallisesti jo pitkä ja monipuolinen kehityshistoria.²²⁶ Yhdysvalloissa oli kehitelty standardisoituja puutalotyypppejä ja niiden teollista valmistusta 1800-luvulta lähtien, ja vuosisadan loppua kohti lautavahvisteinen rankorakenne, *balloon frame*, oli noussut maan puurakentamisessa hallitsevaksi. 1800-luvun puuelementtirakentamisesta on tietoja myös Englannista, Australiasta, Sveitsistä, Norjasta ja Ruotsista.²²⁷ Puutaloteollisuus ja sen innovaatiot

²²² Saarikangas 2002, 355–356.

²²³ Puutalo Oy -nimi oli käytössä vuoden 1955 loppuun asti, minkä jälkeen yhtiön nimi vaihtui Myyntiyhdistys Puutaloksi. Tämän jälkeen asiakirjoissa käytetään vaihtelevasti joko nimitystä Puutalo (ei Oy) tai Myyntiyhdistys Puutalo. Myyntiyhdistys Puutalo -nimeä käytettiin vuosina 1955–1979.

²²⁴ Kummala 2005, 14, 19; Nikula 2014, 104–106; Saarikangas 1993, 250. *10 vuotta suomalaista puutaloteollisuutta* 1950, 10–14.

²²⁵ *Finnehäuser. Fragen und Antworten von Peter Plischewski, einem so genannten „Finnehauskind“*. Geschichtsverein für das ehemalige Amt Bordesholm e. V.:n verkkosivut.

²²⁶ Korvenmaa 1996, 163. Teollisesti esivalmistettujen talojen historiasta ks. Bergdoll 2008, 12–26; Herbert 1984, 240–241.

²²⁷ Kammonen 2012, 29. AK/TTY; Korvenmaa 1996, 163; Siikanen 1995, 12–15.

levisivät Yhdysvalloista Eurooppaan, jossa teollisuustuotanto haki tehokkuuden nostamiselle esikuvia yhdysvaltalaisista käytännöistä, kuten fordismista ja rationalisoidusta työnjohdosta.²²⁸

Tyypitaloilla tai -asunnoilla ja standardisoinnilla oli keskeinen rooli sosiaalisen asuntotuotannon, rationalisoidun rakentamistavan ja arkkitehtonisen modernismin yhdistelmästä syntyneissä Saksan Siedlungseissa.²²⁹ Suomeen sosiaalipoliittiset ja -reformistiset aatteet tulivat pääosin Saksasta, ja ylipäätään pohjoismainen funktionalismi liittyi vahvasti saksalaisiin kehityskuluihin.²³⁰ Vuonna 1910 perustettiin Yhdistys yleishyödyllisen rakentamisen edistämiseksi, vuodesta 1919 Asuntoreformiyhdistys, jonka suuri ponnistus itsenäisyyden alkuvuosina oli työväestölle tarkoitetun Puu-Käpylän (1920–1925) aikaansaaminen. Sen asemakaavan laativat Birger Brunila ja Otto-Iivari Meurman vuonna 1917. Puu-Käpylässä yhdistyivät puutarhakaupunki-ideologian piirteet suomalaiseen puutalokaupunkien perinteeseen, ja sen rakentamisessa hyödynnettiin ensimmäistä kertaa puuelementtitekniikkaa. Pienasuntotuotannon standardisointiin perehtynyt arkkitehti Akseli Toivonen kehitti Puu-Käpylään standardirakenteita, joiden avulla talot voitiin pystyttää nopeasti ja taloudellisesti vähäisellä työvoimalla. Puiset asuintalotyyppit suunnitteli arkkitehti Martti Välikangas standardirakenteiden puitteissa.²³¹

Suomen ensimmäiset valtion toimesta julkaistut (1922) tyyppipiirustukset laati sosiaalihallituksen asuntoasiain asiantuntija, arkkitehti Elias Paalanen (1884–1967).²³² Tyyppien kehittäminen kiihtyi 1930-luvun lopulla; valtio ja muut julkisyhteisöt laativat puista yhden perheen taloa koskevia selvityksiä ja mallipiirustussarjoja, ja Sosiaaliministeriö ja Maatalousministeriö järjestivät tyyppipiirustuskilpailuja. Julkinen valta kannusti puisen yhden perheen talon rationalisoinnin ja teknisten ratkaisujen tutkimukseen – taustalla olivat pyrkimykset asumistason parantamiseen toimivia ja edullisia asumisratkaisuja kehittämällä. Standardeihin perustuva, tehdasmainen valmistus nähtiin keinoksi ulottaa yhden perheen talo eli omakoti mahdollisimman laajojen väestönsien saataville.²³³

Tyyppipuutalojen kehittälyssä pioneereja olivat etenkin Alvar Aalto (1898–1976) ja A. Ahlström Oy, joiden ketjuiksi vierä viereen pystytetyt tyyppitalot kuuluvat varhaisimpiin

²²⁸ Kammonen 2012, 29, 32. AK/TTY; Korvenmaa 1990, 47–50; Korvenmaa 1996, 163; Siikanen 1995, 15.

²²⁹ Korvenmaa 1996, 163; Miller Lane 1994, 259–271; Nikula 2014, 52–68; Herbert 1984, 240–247.

²³⁰ Korvenmaa 1998, 80; Nikula 2014, 53–54; Nurmi 2010, 27, 29.

²³¹ Juntto 1990, 123, 127–128; Kammonen 2012, 32. AK/TTY; Keinänen 1993, 16, Saarikangas 1993, 191–201.

²³² Kammonen 2012, 31. AK/TTY; Kummala 2005, 20; Nikula 2014, 43. Paalasan piirustuksista tarkemmin ks. Nikulan (1978) artikkeli ”Lainanantajan tyylioppi 1920–26” julkaisussa *Taidehistoriallisia tutkimuksia* 4.

²³³ Korvenmaa 1992, 118; Korvenmaa 1996, 164; Saarikangas 1993, 234–246; Saarikangas 2002, 358–359.

valmisosista rakennettuihin rivitaloihin. Yhtiö aloitti tyyppipuutalojen tuotannon jo 1937. Aalto suunnitteli ensimmäisen, osittain tehdasvalmisteisen ja vielä paikalla rakennettavan puisen tyyppitalonsa *standarditalon* (1937–1938) yhtiön Varkauden tehtaan tuotantoon ja sen työväestölle. Tyyppisuunnittelua vietiin eteenpäin Aallon toimistossa AA-järjestelmän nimellä. 1940-luvun alussa Aalto uudisti koko malliston pohjautumaan teollisesti esivalmistettuihin osiin, ja hieman myöhemmin mallistoa jatkettiin AA-järjestelmän pohjalta nimellä A-talot. Tätä ennen Aalto oli työskennellyt Yhdysvalloissa, josta hän toi Suomeen uusimman esivalmistusta, rationalisointia ja puun teknologispohjaista hyödyntämistä koskevan tietämyksensä.²³⁴ Aalto kehitti konseptin joustavasta standardisoinnista, jonka tavoitteena ei ole yhden ideatyyppin kehittäminen, vaan joustava järjestelmä, jossa rajallinen esivalmistettujen elementtien määrä luo mahdollisuudet muotojen, toimintojen ja yhdistelmien rikkauteen.²³⁵

Tyyppitalojen teollisen tuotannon panivat Suomessa tosiasiallisesti kuitenkin liikkeelle talvisota ja jälleenrakennus, jolloin asuntotuotantoa oli tehostettava rajusti asuntopulan lievittämiseksi ja siirtoväen asuttamiseksi. Standardisoidut tyyppipiirustukset olivat ainoa tapa selvittää suunnittelusta ja rakentamisesta. Puun valikoituminen materiaaliksi oli lähes väistämätöntä: puu oli perinteinen suomalainen ja kohtuuhintainen rakennusmateriaali, joka soveltui hyvin massa- ja sarjatuotantoon. Materiaalipulan takia vaihtoehtoja ei käytännössä ollut.²³⁶ Sodan ja jälleenrakennuksen toimivat moottorina myös Puutalo Oy:n perustamiselle. Talvisodassa puolustusvoimien käyttöön tarvittiin nopeasti parakkeja tilapäismajoitusta varten, joten puunjalostusteollisuus sysättiin jo sodan aikana suoriutumaan tehtaissa sarjatyönä tapahtuvasta rakennusosien valmistuksesta ja suurista samanaikaisista toimituksista. Talvisodan jälkeen usealla taholla oli suunnitelmia taloteollisuuden aloittamiseksi. Puunjalostusyrityksissä ymmärrettiin, että kannattavin toimintamuoto oli yhteistyö eri yhtiöiden välillä: näin 21 puunjalostusteollisuuden yritystä²³⁷ perusti Puutalo Oy:n yhteiseksi myynti- ja yhteistyöorganisaatiokseen

²³⁴ Alvar Aalosta, yhdysvaltalaisesta talotuotannosta ja sen suhteesta Suomeen ks. Korvenmaa 2012: "A Bridge of Wood: Aalto, American House Production, and Finland" teoksessa *Aalto and America* ja Korvenmaa 1990: "The Finnish Wooden House Transformed: American Prefabrication, War-Time Housing and Alvar Aalto" julkaisussa *Construction History*, Vol. 6.

²³⁵ Korvenmaa 1996, 164; Korvenmaa 1998, 80–84, Kummala 2005, 13, 16–19; Nikula 2014, 114–115; Saarikangas 1993, 235–239, 265–266; Standertskjöld 1992, 88.

²³⁶ Heininen-Blomstedt 2013, 78; Korvenmaa 1996, 165; Kummala 2005, 14, 19; Palomäki 2011, 292–293; Saarikangas 1993, 12, 250; Soininvaara 1994, 114–115.

²³⁷ Perustajaosakkaat: Joh. Parviaisen Tehtaat Oy., A. Ahlström Osakeyhtiö, Ab. Kemi Oy., Oulu Osakeyhtiö, Kajaanin Puutavara Osakeyhtiö, Enso-Gutzeit Osakeyhtiö, W. Rosenlew & Co. A/B, Kymin Osakeyhtiö, Oy. Aug. Eklöf Ab., Hackman & Co., Oy. Vienti-Export Ltd., Raahe Oy., Lahden Saha Oy., Oy. H. Saastamoinen Ltd., Oy. Repola Wood Ltd., Rauma Oy., Veitsiluoto Osakeyhtiö, Suomen Osuuskauppojen Keskuskunta r.l., Riihimäen Saha Oy., G. A. Serlachius Oy., Oy. Wilh. Schauman Ab. *10 vuotta suomalaista puutaloteollisuutta* 1950, 14.

toukokuussa 1940. Ensimmäiseksi toimitusjohtajaksi nimitettiin Olavi Rinkinen.²³⁸ Yhtiön toiminta alkoi Ruotsin 2000 lahjatalon vastaanotolla, varastoinnilla, kuljetuksella ja pystyttämisellä 75 paikkakunnalle vuosina 1940–1941. Nämä seinien täyselementtitekniikkaan perustuvat yhden perheen talot olivat Suomessa suunniteltuja, mutta ruotsalaisen teollisuuden toteuttamia; Ruotsissa oli jo ennen toista maailmansotaa valmistettu puutaloja tehdasmaisesti suuressa mitakaavassa.²³⁹ Ruotsin lahjatalojen pohjalta aloitettiin suomalaisen rakennustoiminnan laajamittainen rationalisointi ja standardisointi.²⁴⁰

Puutalo Oy palkkasi heti perustamisensa jälkeen yhtiön suunnitteluosaston päälliköksi arkkitehti Jorma Järven (1908–1962), joka työskenteli yrityksessä puurakenteisten elementtitalojen kehittäjänä pääosan 1940-luvusta. Muita Puutalo Oy:n arkkitehteja olivat muiden muassa Erik Lindroos, Toivo Jäntti ja Aatto I. Korhonen. Yhteistyö ruotsalaisten kanssa jatkui: talotehtaiden kanssa tehdyn sopimuksen perusteella Puutalo Oy sai ruotsalaisilta käytettäväksi piirustuksia ja tietoja teknisistä yksityiskohdista. Puutalo Oy:n ensimmäisen tehdasvalmistaisen tyyppitalosarjan suunnittelivat Järvi ja Lindroos ruotsalaisten mallien pohjalta.²⁴¹ Heidän suunnittelemaansa Puutalo Oy:n ensimmäisiä ja suosituimpia talotyyppejä olivat *Rauhakoto* ja *Metsäkoto* sekä maatalotyyppi *Syväaho*. Lisäksi valikoimaan kuului parakkeja, joukkueteltoja, tehdasrakennuksia ja kouluja.²⁴²

1940-luvulla Puutalo Oy:n tärkeimmät tilaukset tulivat ulkomailta, toisen maailmansodan aikana pääosin Saksasta, joka tilasi parakkeja sekä Suomesta että Ruotsista. Tammikuussa 1941 suomalaiset ja ruotsalaiset puutalojen valmistajat matkustivat yhdessä Saksaan, jolloin Berliinissä sovittiin myös tulevista hankintaohjelmista.²⁴³ Parakkien lisäksi Saksaan ja Itävaltaan toimitettiin tiettävästi puutalotyyppejä *Helsinki*, *Lahti* ja *Kotka*. Saksan suomalaisia puutaloja tutkineen Peter Plischewskin mukaan taloja oli yhteensä noin 3600²⁴⁴, ja niitä rakennettiin 36 eri

²³⁸ Kummala 2005, 14, 19; Nikula 2014, 104–105; Saarikangas 1993, 12–13, 250; *10 vuotta suomalaista puutaloteollisuutta* 1950, 8–12, 16.

²³⁹ Korvenmaa 1996, 165; Kummala 2005, 19, 30; Nikula 2014, 105; Saarikangas 1993, 246–251; *10 vuotta suomalaista puutaloteollisuutta* 1950, 20–23.

²⁴⁰ Palomäki 2011, 291.

²⁴¹ Kummala 2008, 16; Nikula 2014, 105; *10 vuotta suomalaista puutaloteollisuutta* 1950, 20, 24.

²⁴² Heininen-Blomstedt 2013, 77; Kummala 2005, 19; Saarikangas 1993, 251; *10 vuotta suomalaista puutaloteollisuutta* 1950, 24–37.

²⁴³ Nikula 2014, 108; *10 vuotta suomalaista puutaloteollisuutta* 1950, 25, 48; *25 vuotta suomalaista puutaloteollisuutta: Myyntiyhdistys Puutalo 1940–1965*, 1965, 57.

²⁴⁴ Plischewski mainitsee talojen määräksi 3600, Puutalo Oy:n historiikissa taas kirjoitetaan määrän olleen 1801. Lukumääräero saattaa liittyä käsitteiden eroavaisuuksiin suomen ja saksan kielissä. Saksaksi *Haus* voi tarkoittaa myös asuntoa, esim. *Reihenhaus* on rivitaloasunto. Ks. *Finnenhäuser*. Einfeldin kunnan verkkosivut; *10 vuotta suomalaista puutaloteollisuutta* 1950, 48.

asuinalueelle.²⁴⁵ Saksan markkinoille tarkoitettussa Puutalo Oy:n esitteessä vuodelta 1943 mainostetaan seuraavia tyyppejä: yksikerroksinen yhden perheen talo *Päivölä* (99,4 m²), kaksikerroksiset yhden perheen talot *Finnland* (76,3 m² + 51,5 m²) ja *Viipuri* (65,6 m² + 20 m²), kaksikerroksinen kahden perheen talo *Turku* (53,7 m² + 45 m²) sekä vapaa-ajan asunnoista tyyppi *Pohjanpirtti* (24,5 m²) ja saunoista (*Sauna-Badehaus*) malli *S-B 4* (25,5 m²). Lisäksi esitellään parakkeja, lentokonehalleja ja varastorakennuksia sekä vaneri- tai pahvitelttoja niin miehistöille kuin hevosille.²⁴⁶ Esitteen eri osa-alueiden otsikot kertovat, mitä ominaisuuksia hyvässä tyyppitalossa on oltava: talon pitää olla suunniteltu tarkoituksenmukaisesti, sillä pitää olla miellyttävä ulkonäkö, sen pitää olla hyvästä ja huokeasta materiaalista sekä asianmukaisesti ja huolellisesti rakennettu, ja se pitää pystyä pystyttämään kevyesti ja nopeasti.²⁴⁷

Pekka Korvenmaan mukaan sotien jälkeen oltiin puutalon rakenteellisen ja tilankäytöllisen kehityksen suhteen tilanteessa, jossa koko sotaa edeltänyt ideointi esivalmistuksen, tyyppityksen ja siihen kytkeytyvän sosiaalisen reformin suhteen oli toteutunut laajassa mitassa. Esivalmistettu talotuotanto oli edennyt Suomessa ”kypsään vaiheeseen”.²⁴⁸ Puutalo Oy:n suunnittelu- ja tuotantotoiminta olikin laajaa ja tehokasta: talotyyppejä suunniteltiin 1940-luvulla yli 1000 ja piirustuksia syntyi yli 15 000. Jatkosodan jälkeen Puutalo Oy selvisi sille yksin määrätyistä puutaloteollisuuden sotakorvaustoimituksista Neuvostoliitolle ennätysajassa – kahdeksan vuoden sijaan kolmessa vuodessa. Neuvostoliitto oli myös suurin ostaja jo sotakorvausvuosina alkaneessa vapaassa viennissä. Vientiin tarkoitetuissa tyyppipuutaloissa on Puutalo Oy:n 10-vuotishistoriikin perusteella havaittavissa yksilöllisiä ja eri maiden toiveita silmällä pitäneitä piirteitä.²⁴⁹

²⁴⁵ *Finnenhäuser*. Einfeldin kunnan verkkosivut; *Finnenhäuser. Fragen und Antworten von Peter Plischewski, einem so genannten „Finnenhauskind“*. Geschichtsverein für das ehemalige Amt Bordesholm e. V.:n verkkosivut; ks. myös *Meidän talo* 4/2014.

²⁴⁶ Esite *Puutalo Osakeyhtiö, die finnische Holzhausaktiengesellschaft: Wohnhäuser, Wochenendhäuser, Sauna-Badehäuser, Hallen, Baracken und Zelte*. Suomen metsäteollisuuden keskusliitto ry:n asiakirjat, 353. ELKA. Kyseisestä arkistoyksiköstä löytyvät myös Puutalo Oy:n saksankieliset esitteet *Finnische Sperrholzzelte* ja *Mannschaftszelt „Motti 3“*, jossa on kerrottu joukkueteltan tarkat saksankieliset rakennusohjeet.

²⁴⁷ Saks. ”Ihr Haus soll zweckentsprechend entworfen sein”, ”Ihr Haus soll ein zusagendes Aussehen haben“, ”Ihr Haus soll aus gutem und preiswertem Material sein“, ”Ihr Haus soll sachgemäß und sorgfältig gebaut sein“ ja ”Ihr Haus soll leicht und schnell aufgebaut werden können“.

²⁴⁸ Korvenmaa 1996, 165.

²⁴⁹ Neuvostoliiton lisäksi ostajamaita 1940-luvulla olivat muun muassa Tanska (574 taloa), Ranska (301 taloa), Skotlanti (217 taloa), Hollanti (79 koulutaloa) sekä yhtenä suurimmista Puola (4098 taloa), jonne toimitettiin 1947–1948 tyyppitaloja hiilikaivosalueille. Puolan toimitusten ensimmäisessä erässä oli 150 taloa tyypeistä 105 *Tikka* (49 m²), 110 *Teeri* (70 m²) ja 184 *Pyy* (54 m²), seuraavat tyypit 284b ja 295b suunniteltiin yhteistyössä puolalaisten kanssa. Myös Neuvostoliiton taloja suunniteltiin yhteistyössä venäläisten arkkitehtien ja insinöörien kanssa. Puutalo Oy:n 10-vuotishistoriikista selviää lyhyin maininnoin, kuinka Puutalo Oy:n tyyppejä sovellettiin eri maiden rakennustyleihin ja tilaajan esittämien toiveiden mukaisesti. *Puutalo Communications. Shipments of Finnish Prefabricated Houses to Poland* 1948, 4. Suomen metsäteollisuuden keskusliitto ry:n asiakirjat, 353. ELKA; *10 vuotta suomalaista puutaloteollisuutta* 1950, 36, 48–54, 72, 74–77.

Suomen jälleenrakennuskauden tyyppiomakotitalojen arkkitehtuuri on yleisesti ottaen yhtenäistä, eivätkä eri arkkitehtien suunnittelemat talot eroa paljon toisistaan.²⁵⁰ Ne erottuvat kuitenkin omana ryhmänään selvästi muusta asuntoarkkitehtuurista. Saarikankaan mukaan talojen suunnittelussa pyrittiin ajattomuuteen ja kauneuteen selkeiden linjojen ja hyvien mittasuhteiden kautta. Vaikka talot pyrittiin niveltämään suomalaiseen kansanomaiseen rakennusperinteeseen, ne ovat ulkoasultaan ”moderneja” siitä huolimatta, etteivät ne noudata tasakaton ja nauhaikkunan esteettistä ihannetta. Erityisen selvänä funktionalistiset periaatteet näkyvät sisätiloissa, joiden neliömäinen pohjakaava perustuu tilan toiminnalliseen eriyttämiseen kontrastina agraarin asumistavan eriytymättömään tupaan.²⁵¹ Rintamamiestalot olivatkin maaseudun olosuhteisiin mukautettu versio funktionalistisesta ja keskiluokkaisesta asuinmallista. Suomessa 1930-luvun funktionalismi oli jäänyt pitkälle esteettiseksi tyyliksi, jonka sosiaalinen ulottuvuus oli esillä lähinnä kirjoituksissa. Funktionalismi toteutuikin vasta jälleenrakentamisessa yhtäältä puisissa puolitoistakerroksisissa omakotitaloissa erityisenä suomalaisena modernismin sovellutuksena ja toisaalta 1950-luvun aravakerrostalojen ja metsälähiöiden rakentamisessa.²⁵²

Yhden perheen standardisoitujen tyyppitalojen suunnittelun ja tuotannon kehittäminen olivat 1940-luvun lopulle tultaessa tuottaneet valmiudet kohtuuhintaisten rivitalojen rakentamiseen soveltuvaan elementtitekniikkaan. Sodan jälkeen rivitalot olivat Suomessa tärkeä osa uusien asuntoalueiden, eli Otto-Iivari Meurmanin *Asemakaavaopin* (1947) käsitteistöön tuoman lähiön, talotyyppien valikoimaa.²⁵³ Meurmanin ja Väestöliiton toimitusjohtajan, kaupunkivastaisen *Koti vaiko kasarmi* -pamfletin (1946) kirjoittajan Heikki von Hertzenin ajattelussa rivitalo oli tarkoitettu erityisesti vähävaraisille. Rivitaloja oli yritetty juurruttaa Suomeen 1910-luvulta lähtien ihanteellisenä työväenasuntona ja välittävänä kompromissiratkaisuna kerrostalon ja omakotitalon välillä. Asumismuotona rivitalo yleistyi kuitenkin vasta 1950-luvulta.²⁵⁴

Myös Puutalo Oy:n pyrkimyksenä oli saattaa rivitaloasumisen muoto samaan suosioon, mikä sillä oli Englannissa, Belgiassa, Tanskassa ja Ruotsissa.²⁵⁵ Ensimmäinen Puutalo Oy:n

²⁵⁰ Heininen-Blomstedtin mukaan jälleenrakennuskauden tyyppitaloista puhuttaessa on perusteltua kuitenkin puhua pikemmin moninaisuutta korostaen kuin yhtenäisenä entiteettinä. Tyyppitalojen ilmiöissä on eroja: joissain on nähtävissä funktionalistisia piirteitä joidenkin muistuttaessa enemmän perinteistä ”mökkityyliä”. Heininen-Blomstedt 2013, 80.

²⁵¹ Saarikangas 1993, 288–291; Saarikangas 1994, 135–136.

²⁵² Palomäki 2011, 292; Saarikangas 1994, 133.

²⁵³ Nikula 2014, 101.

²⁵⁴ Saarikangas 1994, 138; Saarikangas 2002, 395; Standertskjöld 2008, 1950.

²⁵⁵ *10 vuotta suomalaista puutaloteollisuutta* 1950, 49, 68.

puuelementeistä rakennettu rivitalo valmistui 1949 Helsinkiin Herttoniemen Karhutielle. Asunto Oy Herttuan kaksi rivitaloa suunnittelivat arkkitehdit Järvi ja Jäntti, ja niiden tyypeissä A (73,5 m²) ja B (83,5 m²) on yhteensä 26 asuntoa. Paloturvallisuuden ja äänieristyksen takia asunnot on erotettu toisistaan palomureilla, jotka muodostavat samalla kantavan rungon.²⁵⁶ Jäntti suunnitteli Puutalo Oy:n palveluksessa 1953–1954 myös Tampereen Kissanmaalle kahdeksan rivitaloa, jotka ovat alueen ainoat tyyppitalot.²⁵⁷

Puutalo Oy:n puisen tyyppirivitalon jatkokehittelyssä nousevat esiin arkkitehdit Kaija (1920–2001) ja Heikki (1918–2013) Siren, jotka kehittivät standardisoituja rakennusosia rivitalorakentamiseen. Sirenien ja Puutalo Oy:n yhteistyö, joka oli vilkkaimmillaan 1950- ja 1960-luvuilla, johti useiden kokeellisten rakennusten suunnitteluun ja rakentamiseen.²⁵⁸ Tapiolassa rivitaloilla oli oma erityinen paikkansa niin rakennetussa maisemassa kuin onnellista perhe-elämää painottavassa asuntopolitiikassa. Sirenit suunnittelivat Tapiolaan kaksi vuonna 1955 valmistunutta rivitaloaluetta, joiden arkkitehtuurissa korostuvat rakennustekniset innovaatiot. Talojen julkisivuelementit suunniteltiin yhteistyössä Puutalo Oy:n teknisen osaston kanssa, ja puissa ulkoseinissä kokeiltiin muuan muassa elementtien maksimikokoa. Tekniset kokeilut johduivat pyrkimyksestä äärimmäiseen taloudellisuuteen. As. Kontiontie 3 käsittää 47 pinta-alaltaan 87 m² kaksikerroksista asuntoa neljässä rivitalorungossa, As. Oy Kimmeltien kolmessa rivitalorungossa on 36 asuntoa. Myös Kontiontien rivitaloissa asuntojen välisenä kantavana runkona ovat muuratut tiiliseinät, Kimmeltiellä ne ovat betonia.²⁵⁹

Kesken voimakkaan kehitysvaiheen Puutalo Oy joutui vaikeaan tilanteeseen vuonna 1955, kun Neuvostoliitto lopetti kesken sopimuskauden puutalojen oston Suomesta. Vajaassa kymmenessä vuodessa Neuvostoliitto oli ostanut yli 100 000 suomalaista taloa, mutta äkkikäännöksen jälkeen se oli kiinnostunut vain eristä puusepäntuotteita. Uudessa tilanteessa useat osakasyrietykset katsoivat aiheelliseksi luopua talojen valmistuksesta. Tämän seurauksena Puutalo Oy:n myyntiorganisaatio järjestettiin uudelleen. Suomen Puurakenteiden Myyntiyhdistys, joka oli Puutalo Oy:stä eronneiden teollisuuslaitosten²⁶⁰ vuonna 1943 perustama rinnakkainen organisaatio, yhdistyi Puutaloon. Myyntiyhdistys Puutalo Försäljningsförening perustettiin joulukuussa 1955, ja sen toimitusjohtajana jatkoi Olavi Rinkinen. Neuvostoliiton kanssa kariutuneen

²⁵⁶ *Arkkitehti* 5/1954; Nikula 2014, 108–109.

²⁵⁷ Nikula 2014, 129.

²⁵⁸ Nikula 2014, 112; Vuori 2008, 38. TTY/AK.

²⁵⁹ *Arkkitehti* 1–2/1956; Korvenmaa 1996, 166; Nikula 2014, 192, 197–200; Sanaksenaho 2017, 110–111.

²⁶⁰ Tärkeimpinä A. Ahlström Oy, Joh. Parviaisen tehtaät ja Enso-Gutzeit. Nikula 2014, 106.

sopimuksen myötä yhdistyksen myynti- ja vientirakenne muuttui, ja kotimaan markkinoiden merkitys kasvoi voimakkaasti.²⁶¹

Uudessa myyntiyhdistyksessä puu- ja tyyppitalojen sekä elementtitekniikan kehitystyö jatkui, Sirenien toimiessa rivitalojen suhteen eturintamassa. Tapiolan jälkeen Sirenit suunnittelivat neljän asunnon rivitalon Herttoniemeen Oravatielle. As. Oy Näätakallion, joiden asuntojen pinta-ala on 86 m², rakentaminen 1957–1958 osuu samaan ajankohtaan Berliinin Finnenhaus-siedlungien rivitalojen kanssa.²⁶² Varsinaisesti rivitalojen suosio kasvoi Suomessa toden teolla 1960-luvulta lähtien, ja 1969 Puutalo Oy:n myytyjen rivitaloasuntojen määrä ylitti ensimmäisen kerran omakotitalojen määrän.²⁶³ Sirenit jatkoivat rivitalojen ja elementtien kehitystyötä, ja näin syntyivät muiden muassa tasakattoinen rivitalo As. Oy Kanneltie 12 (1960) ja Polar-kansantalo (1966).²⁶⁴

Puutalo Oy:n toiminta jatkui vahvana vielä läpi 1960-luvun, jonka puolivälin jälkeen viennin pääkohdemaita olivat Saksan liittotasavalta ja Ruotsi. Länsi-Saksan vienti käsitti erityisesti rivitaloja ja sen lisäksi myös yksittäisiä taloja, erityisesti bungalow-tyyppisiä omakotitaloja, kesämökkejä ja saunoja.²⁶⁵ 1970-luvulla suomalaisen rakentamisen päämuuttujat eivät enää perustuneet puun käyttöön, vaan järjestelmä- ja elementtirakentaminen toteutui betonia hyödyntäen.²⁶⁶ Vaikka Myyntiyhdistys Puutalo oli ollut puutalojen ja rakennusjärjestelmien kehittälyssä eturintamassa, sen jäsenmäärä oli supistunut vuoteen 1973 mennessä kolmeen. Yhdistyksen toiminta päättyi lopulta vuonna 1979. Puutalo Oy:n toiminta jatkui vielä osana eri yhtiöitä, esimerkiksi Rauma-Repolan omistuksessa 1980–1988. Myöhemmin tuotemerkki Puutalo sisältyi useisiin yrityskauppoihin ja sulauttamisiin. Puutalo-tuotemerkin viimeisenä omistajana oli vuonna 2012 toimintansa lopettanut Finndomo Oy.²⁶⁷

²⁶¹ *Myyntiyhdistys Puutalon arkistoluettelon historiikkiosa*, 3. ELKA.

²⁶² Nikula 2014, 112; Vuori 2008, 71–72. AK/TTY.

²⁶³ *Myyntiyhdistys Puutalon arkistoluettelon historiikkiosa*, 4. ELKA; Nikula 2014, 7, 106.

²⁶⁴ Nikula 2014, 112–113; Sanaksenaho 2017, 148–149.

²⁶⁵ *25 vuotta suomalaista puutaloteollisuutta: Myyntiyhdistys Puutalo 1940–1965*, 1965, 44; *Myyntiyhdistys Puutalon arkistoluettelon historiikkiosa*, 4. ELKA.

²⁶⁶ Korvenmaa 1996, 168.

²⁶⁷ *Myyntiyhdistys Puutalon arkistoluettelon historiikkiosa*, 4. ELKA; Vuori 2008, 28. AK/TTY.

3.3 Rakennuttajan valinnasta ja suunnitteluprosessin alkuvaiheet

Berliinin Finnenhaussiedlungit rakennutti Puutalo Oy:n puuelementeistä yksi Berliinin sosiaalisen asuntorakentamisen suurimmista toimijoista, yleishyödyllinen asuntotuotantoyhtiö GEHAG. Löytämissäni Berliinin senaatin asiakirjoissa keskitytään puutalojen asukasvalintaan, eikä niistä käy ilmi, miten rakennuttajasta päätettiin. GEHAG:n kutsumisesta projektiin on olemassa kuitenkin toimitusjohtaja Petersin omaelämäkerrallinen eläväinen kertomus, joka on tietääkseni ainoa olemassa oleva kuvaus rakennuttajan valinnasta sekä GEHAG:n ja Puutalo Oy:n yhteistyön alkuvaiheista. Kuvaus alkaa seuraavasti:

Heinäkuun 27. päivänä 1955 puhelin soi heti yhdeksältä. Soittajana oli senaattori Hertz, joka sanoi, että hänen luonaan olisi kaksi amerikkalaista ministeriön virkamiestä Washingtonista. USA suunnitteli lahjoittavansa Berliinille useita miljoonia dollareita, joilla pitäisi ostaa Berliiniin pystytettäviä puutaloja Suomesta; hän oli ajatellut asiassa GEHAG:ia, josko voisin vaikka heti tulla käymään.²⁶⁸

Peters lähti tapaamiseen, jossa olivat paikalla amerikkalaisten lisäksi talous- ja luottosenaattori Paul Hertz, Senatsdirektor Busack sekä herra Goedecke taloudellisen yhteistyön ministeriöstä. Peters oli omien sanojensa mukaan heti avoin projektille, mutta oli huolissaan siitä, vastaisivatko puutalot berliiniläisiä rakennusmääräyksiä. Rakennussenaattorilta saataisiin varmasti joi-takin poikkeuslupia rakennusjärjestykseen, mutta jos niitä olisi paljon, odotettavissa olisi vaikeuksia. Tapaamisen osallistujat ehdottivatkin tämän seurauksena, että kannattaisi lähteä Suomeen katsomaan taloja ja tapaamaan puutalovalmistajia. Koska asialla oli kiire, amerikkalaiset kysyivät heti, että milloin Peters olisi valmis matkustamaan, johon Peters: ”jos saamme lentoliput, niin huomenna.”²⁶⁹

GEHAG:n Peters ja prokuristi Bruno Bauer lensivät melko heti eli seuraavana sunnuntaina Helsinkiin, jossa heitä oli vastaanottamassa Dr. Duffner Saksan liittotasavallan kaupallisesta edustustosta. Seuraavana päivänä pääkonsuli Reinhold Koenning kertoi vieraille, että suomalaisilla oli myyntivaikeuksia, koska venäläiset olivat lopettaneet puutalotilaukset. Tästä syystä

²⁶⁸ Käännös tekijän. Saks. ”Am 27. Juli 1955 ging gleich um neun Uhr das Telefon. Es war Senator Hertz, der mir sagte, bei ihm wären zwei Amerikaner, Beamte eines Ministeriums in Washington. Die USA beabsichtigten, Berlin mehrere Millionen Dollar zu schenken, für die in Finnland in Berlin aufzustellende Holzhäuser gekauft werden sollten; er habe dabei an die Gehag gedacht, ob ich gleich mal rüberkommen könnte.” Peters 2003, 341.

²⁶⁹ Käännös tekijän. Saks. ”Wenn wir die Flugtickets bekommen, morgen.” Peters 2003, 341–342.

pääkonsuli pelkäsi saksalaisten saavan puutaloelementtejä vanhoista varastoista. Pääkonsulin pelot eivät osoittautuneet todeksi, mutta sen sijaan puutalotutustumiskierroksella nähtiin, etteivät talot monessa suhteessa vastanneet Berliinin rakennusmääräyksiä. Puutalo Oy:n ja Puurakenteen herrat olivat Petersin mukaan kuitenkin hyvin joustavia: saksalaisten tulisi vain lähettää heille rakennuspiirustukset ja Puutalo Oy leikkaisi puuosat niiden mukaisesti. Peters kirjoittaa, että seurue olisi käynyt tutustumiskäynneillä Tapiolassa, Otaniemessä ja Tampereella. Elokuun 5. päivänä 1955 saksalaiset olivat vielä kerran neuvottelussa Tapiolassa, ja tapaamisen jälkeen he sanelivat nauhuriin mietintönsä Berliinin senaatille.²⁷⁰ Puutalon hallituksen pöytäkirjoissa ja tilannekatsauksissa ei ole mainintaa näistä tapaamisista, mutta UM:n asiakirjoissa esitetty arvio ”Länsi-Berliinin kaupungin hallinnon edustajan” vierailusta Helsingissä elokuussa 1955 on ehkä saattanut tarkoittaa tätä.²⁷¹ Tarkempia tutustumiskohteita ei Petersin kirjassa kerrota, mutta tuntuisi luontevalta, jos GEHAG:n seurue olisi käynyt katsomassa Tapiolassa Kontiontien ja Kimmeltien sekä Tampereella Kissanmaan rivitaloja.

Suomen-vierailun jälkeen projekti ei edennyt GEHAG:ssa kuitenkaan aivan Petersin kuvamalla vaivattomuudella. Dieter Hanauske, joka on tutkinut GEHAG:n hallintoneuvoston työvaliokunnan pöytäkirjoja,²⁷² toteaa, että GEHAG-yhtiössä oltiin projektista aluksi hyvin skeptisiä. GEHAG suhtautui jo valmiiksi hyvin varovaisesti omistusasuntojen rakentamiseen, koska Berliinissä ei olisi tarpeeksi asunnoista kiinnostuneita ostajia.²⁷³ GEHAG:n ensimmäiset arviot puutaloista olivat, että ne eivät ainakaan tule halvemmaksi kuin Trabener Straßen kiviset rivitalot, jotka oli rakennettu koerivitaloiksi Lichterfelden Goerzalleen rivitaloja silmällä pitäen. Ehkä suurin ongelma oli kuitenkin se, että GEHAG:ssa pelättiin ihmisten nihkeää suhtautumista itse puutaloihin. Työvaliokunnan kokouksessa 23.8.1955 todettiin, että johtuen monien ”puhtaasta psykologisesta vastenmielisyydestä” puutaloja kohtaan erityinen varovaisuus olisi paikallaan, ja jos puutalot eivät osoittautuisi 25–30 prosenttia vastaavia kivitaloja halvemmiksi, pitäisi GEHAG:n mieluummin luopua tämänkaltaisista projekteista.²⁷⁴ Muutamaa kuukautta myöhemmin työvaliokunnassa oltiin sitä mieltä, että talot voisivat vetää puoleensa

²⁷⁰ Peters 2003, 342. Ks. myös Peters 2016, 54–55.

²⁷¹ Ks. UM:n apulaisosastopäällikkö Olli Kaila Klaus Warikselle Suomen Pankkiin 8.8.1955. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 296. UMA.

²⁷² Työvaliokunnan pöytäkirjoja ei tätä tutkielmaa varten valitettavasti löytynyt. Dieter Hanausken väitöstudiumin aikaan GEHAG-yhtiö oli vielä olemassa, ja Hanauske pystyi hyödyntämään ko. pöytäkirjoja tutkimuksessaan. Hanauskella itsellään tai Deutsche Wohnen AG:llä ei kyseisiä pöytäkirjoja enää ole. Deutsche Wohnen AG:n tiedottaja Marko Rosteckin sähköposti tekijälle 26.2.2018; Dieter Hanausken sähköposti tekijälle 1.3.2018.

²⁷³ Hanauske 1995 (1991), 1027.

²⁷⁴ Hanauske 1995 (1991), 1028.

ihmisiä vain siinä tapauksessa, jos ne olisivat 10–12 prosenttia edullisempia kuin vastaavat kivitalot.²⁷⁵

Epäluuloisuus puutaloja kohtaan saattoi johtua siitä, että ihmisten mielikuvissa puutalot yhdistettiin parakkeihin, hätätilamajoitukseen ja sodanaikaisiin muistikuviiin.²⁷⁶ Berliinin senaattihallinnollekin olivat saksalaiset, vapailla markkinoilla toimivat puu- ja valmistalofirmat esittäneet tarjouksia DDR-pakolaisten asuntopulan helpottamiseksi. Senaattihallinnon vastaus oli kaikille samankaltainen: parakkimaiset rakennukset ja puutalot eivät tulisi kaupunkisuunnittelullisesti kyseeseen.²⁷⁷ Tämä on kiinnostavaa, sillä vaikka Berliinin senaatin vastaus amerikkalaisten lahjoittamiin suomalaisiin puutaloelementteihin olikin positiivinen, arkistolähteistä paljastuvat lukuisat puutalotarjousten hylkäykset kertovat myös toisenlaisesta suhtautumisesta asiaan.

Suomessa ja UM:ssä oltiin tietoisia epäluuloista puutaloja kohtaan.²⁷⁸ State Departmentin Suomen ”deskin” hoitaja herra Stanford oli raportoinut asiasta lähetystöneuvos Vanamolle maaliskuussa 1956. Vaikeutena puutalosuunnitelmien edelleen kehittämisessä oli Stanfordin mukaan ollut se, että saksalaiset eivät olleet täysin vakuuttuneita asunto-ongelmien ratkaisemisen olevan puutalojen avulla tarkoituksenmukaista. Stanfordin mukaan saksalaiset suhtautuivat tietyllä epäluuloisuudella suomalaisiin puutaloihin, eivätkä amerikkalaiset puolestaan voineet olla kiinnittämättä huomiota saksalaisten näkökohtiin, kun kyseessä on talojen pystyttäminen Saksan alueelle. Stanford taas arveli, että epäluuloisuus johtui siitä, että saksalaiset eivät tunne suomalaisia puutaloja riittävästi, niiden monipuolisia käyttömahdollisuuksia ja nopeaa pystyttämistä. Tästä johtuen Stanford ehdotti UM:lle, että tutkittaisiin suomalaisten puutalojen esittelymahdollisuuksia vuoden 1957 Interbau-näyttelyssä, joka ”-- tarjoaisi erinomaisen tilaisuuden nimenomaan puutalojen tehokkaaseen esittelyyn arvovaltaisille saksalaisille piireille”.²⁷⁹ Näyttelyasia saatettiin Puutalo Oy:n tietoon. Rinkisen vastauksessa UM:lle todetaan vain, että

²⁷⁵ Hanauske 1995 (1991), 1028.

²⁷⁶ P.M. Puutalojen vienti Saksan Liittotasavaltaan. Liite 3 Myyntiyhdistys Puutalon hallituksen kokouksen pöytäkirjaan 12.11.1958. Myyntiyhdistys Puutalon asiakirjat, 201. 272: 4–5. ELKA.

²⁷⁷ Vuonna 1953 valmistalo-/puuelementitalotarjouksia tekivät Berliinin senaatin työ- ja sosiaalitoimen hallinnolle ainakin yritykset Frank Holzbau GmbH, Ernst Rogowski GmbH, Blum-Fertighaus, Alfred Lehmann sekä Streve & Co. B Rep 008 Nr. 713 ja 716. LAB.

²⁷⁸ Puutalo Oy tiedosti puutalojen vientiin liittyvät ongelmat jo 10-vuotishistoriikissaan: ”Puutaloteollisuutemme viennillä on voitettavanaan useita vaikeuksia. Puisia asuintaloja ei ensinnäkään ole helppo myydä maihin, joissa on totuttu asumaan miltei yksinomaan kivistä tehdyissä taloissa.” *10 vuotta suomalaista puutaloteollisuutta* 1950, 54.

²⁷⁹ Vanamo Washingtonista UM:lle 29.3.1956. Kirjelmä n:o 2403/196. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 297. UMA.

mahdollinen osallistuminen näyttelyyn on harkinnan alaisena ja kysymykseen palataan, mikäli Berliinin puutalosuunnitelma ei johda positiiviseen tulokseen.²⁸⁰ Myöhemmistä lähteistä ei käy ilmi, että Puutalo Oy olisi osallistunut Interbau-näyttelyyn – todennäköisesti siksi, että puutalohanke Berliiniin toteutui.

Amerikkalaiset olivat alun perin luonnostelleet puutaloprojektille kohtalaisen ripeää aikataulua, joten GEHAG:n skeptisyys puutaloja kohtaan lieenee ollut syynä prosessin alkuvaiheen hitautelle. Puutalon Rinkinenkin kommentoi hitautta kirjeessään UM:lle. Hän kertoo, että neuvotte-luja GEHAG:n kanssa oli käyty jo vuoden 1955 puolella ja harmittelee, että ”neuvottelut ovat valitettavasti olleet hyvin hitaat, emmekä kuulleet moneen kuukauteen sanaakaan vastaukseksi tekemäämme tarjoukseen”. Huhtikuun alussa 1956 GEHAG oli kuitenkin vihdoinkin lähettänyt Puutalo Oy:lle kirjelmän, johon liittyi sarja piirustuksia ja yksityiskohtaisia teknisiä selvityksiä. GEHAG oli todennut, että koko rakennussuunnitelmaa voidaan tuskin toteuttaa vielä vuoden 1956 puolella ja toistaiseksi hankittavaksi tulisi kolme malliasuntoa.²⁸¹ GEHAG päätyi asiassa samanlaiseen ratkaisuun kuin Goerzalleen rivitalo-omistusasuntojen suhteen: jotta tiedettäisiin, mitkä ovat todelliset rakentamiskustannukset ja miten suuri yleisö suhtautuu taloihin, ensin rakennetaan koe- tai malliasunnot ja vasta tämän jälkeen itse rakennussuunnitelma voidaan toteuttaa.²⁸² Huolimatta GEHAG:n hallintoneuvoston työvaliokunnan näkemyksistä yhtiö otti lopulta Suomi-projektin omakseen. Malliasuntojen rakentamisella GEHAG:n ja Puutalo Oy:n yhteistyö saatiin tahmeahkon alkuvaiheen jälkeen todellisesti käyntiin. Yhteistyön hedelmiksi kypsyivät niin Mariendorfin mallirivitalo kuin Finnenhaussiedlung-asuinalueet, joiden arkkitehtuuria, suunnittelua ja toteutusta tarkastelen seuraavassa luvussa.

²⁸⁰ Puutalo Oy:n Rinkinen UM:n kauppapoliittiselle osastolle 9.4.1956. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 297. UMA.

²⁸¹ Ibid.

²⁸² Hanauske 1995 (1991), 1028.

4 Berliinin Finnenhaussiedlungien arkkitehtuuri, suunnittelu ja toteutus

Kuten edellä olen tuonut esille, suomalaisvalmisteisten puurivitalojen rakennuttaminen Berliiniin oli poliittinen päätös, joka palveli niin Suomen, Yhdysvaltojen kuin Länsi-Saksan intressejä. Puutalojen poliittisia ja asuntopoliittisia syitä olen analysoinut luvussa kaksi ja arkkitehtuurihistoriallisia taustatekijöitä luvussa kolme. Tässä luvussa paneudun talojen taidehistorialliseen analyysiin sekä suunnittelu- ja rakennusprosessiin arkistomateriaalia ja lähdekirjallisuutta hyödyntäen.

4.1 Puuelementtirivitaloja kaupungin laidalla

Länsi-Berliinin rakentamista leimasivat 1950-luvun jälkipuoliskolla massiivinen jälleenrakennus ja isot rakennushankkeet. Jälleenrakennusohjelman puitteissa rakennettiin kymmeniä Siedlungoja sekä korjattiin ja kunnostettiin kaupunkia joka puolella. Finnenhaussiedlung-asuinalueet olivat tässä valtavassa ohjelmassa yksi monien joukossa. Suuren luokan rakennushankkeet kuten Interbau-näyttely Hansaviertelissä (1957), Berliner Kongresshalle (1956–1957), Fritz Bornemannin Deutsche Oper (1957–1961) ja Hans Scharounin Berliner Philharmonie (kilpailu 1957, rakentaminen 1960–1963) herättivät laajaa huomiota. Erityisen ja etenkin kansainvälisen näkyvyyden sai vuoden 1957 Interbau, kansainvälisen arkkitehtikunnan huippunimet yhteen koonnut ”huomispäivän kaupunki”²⁸³, jossa arkkitehdit Walter Gropiuksesta ja Le Corbusierista Alvar Aaltoon esittelivät tuoreinta kaupunkisuunnittelullista ja arkkitehtonista osaa.²⁸⁴

Lichterfelden ja Kladowin Finnenhaussiedlungien puuelementtirivitalot rakennettiin Länsi-Berliinin laita-alueille pääosin pohjois-etelä- tai itä-länsisuuntaisesti Zeilenbau-järjestelmää mukaillen. Alueiden asemakaavat eivät kuitenkaan enää perustuneet pelkästään 1920-luvun kaupunkisuunnittelullisiin periaatteisiin. 1950-luvun asemakaavoille oli tyypillistä naapuruusajattelu, missä talot on sijoitettu yhteisten viheralueiden ja pihojen yhteyteen, sekä tiukasta geometriasta luopuminen ja maisemaan sopeuttaminen.²⁸⁵ Kladowissa ja Lichterfeldessä tämä

²⁸³ Saks. *Die Stadt von morgen*.

²⁸⁴ Ks. esim. Wagner-Conzelmann 2007: *Die Interbau 1957 in Berlin: Stadt von heute – Stadt von morgen. Städtebau und Gesellschaftskritik der 50er Jahre*.

²⁸⁵ Ks. esim. Hanauske 1995 (1991), 1188–1189; Saarikangas 2002, 390–391; Standertskjöld 2008, 130.

näkyvyyden hieman vapaampana ryhmittelynä ja talojen sijoittamisena pääosin liikenneväyliltä poispäin niin, että rakennusten väliin muodostuu puoliyksityisiä, liikenteeltä suojattuja teitä ja viheralueita. Kuitenkin asemakaavoissa on selkeästi otettu huomioon myös lisääntyvä autoistuminen, kun Lichterfelden alueelle pysäköinti- ja autotallipaikkoja on merkitty suunniteltavaksi 67 ja Kladowiin 394.²⁸⁶ (Kuvat 5, 6, 7 ja 8.)

Rivitaloasunnot²⁸⁷ sijaitsevat Finnenhaussiedlungissa pitkillä ja kapeilla tonteilla, joilla kadun puoleisia pääovia kehystävät pienet etupuutarhat, ja takaovet avautuvat varsinaiseen, etelään tai länteen antavaan puutarhaan. Puutarhatontit ovat keskimääräiseltä kooltaan noin 200 neliömetriä. Pitkine ja kapeine puutarhatontteineen ja etupuutarhoineen ne edustavat puutarhakaupunkiaatteen mukana suositusta tullutta rivitalotyyppiä. Riitta Nikula on tuonut esiin, kuinka tämän mallin mukaisia rivitaloja rakennettiin eri variaatioin 1900-luvun alusta lähtien.²⁸⁸ Talot ovat kaksikerroksisia ja niissä on loivat satulakatot, joiden kattomateriaali on aaltomaista eterniitti-levyä.²⁸⁹ Asuntojen perusta on valettu paikan päällä, ja kantavana rakenteena ovat asuntojen väliset, berliiniläisistä tiilistä (*Bärenziegel*) muuratut tiiliseinät. Muut rakennuselementit, kuten julkisivut, väliseinät, välipohjat, lattiat ja kattorakenteet koostuvat teollisesti esivalmistetuista puuelementeistä. Alakerran julkisivut on levytetty eterniitillä, ja yläkerran ulkoseinissä on puinen vaakalaudoitus talojen tiilipäätyjä lukuun ottamatta. Asuntojen väliset tiiliset palomuurit jäsensivät julkisivuja. Lisäksi julkisivuja rytmittävät pienet ikkunat ja niiden ulkopuolella olevat lisäpuitteet²⁹⁰ sekä sisäänvedetyt sisäänkäynnit.²⁹¹

Finnehaussiedlungien rivitaloasuntoja on kolmea tyyppiä: A1 (80,34 m²), A2 (87,76 m²) sekä D (85,63 m²) (kuvat 9–20).²⁹² Lichterfelden asuinalueelle rakennettiin A1-tyyppiä 43 asuntoa, A2-tyyppiä 14 asuntoa ja D-tyyppiä 10 asuntoa. Suuremmalle Kladowin alueelle rakennettiin

²⁸⁶ Causin ja Pleger 2002, Kapitel I, 8, 27. UDSB St.-Z./LDAB; Kladowin Finnenhaussiedlungin asemakaava 21.10.1958. Finnenhaussiedlung Kladower Damm, Band 1. BAA Sp.; Lichterfelden Finnenhaussiedlungin asemakaava 15.11.1957. Blanckertzweg 16, 20, 24, 28, Band 1. BAA St.-Z.

²⁸⁷ Suomeksi rivitalojen yksittäisistä asunnoista käytetään nimitystä rivitaloasunto. Saksaksi nimitys on kuitenkin *Haus*, ja asuntotyypeistä käytetään sanaa *Haustypen*. Ks. esim. Causin ja Pleger 2002, Kapitel I, 17. UDSB St.-Z./LDAB.

²⁸⁸ Ks. Nikula 2014, 12.

²⁸⁹ Saks. *Welleternitplatten* tai *Eternitplatten*, toisin sanoen Eternit-merkkinen asbestisementti. Ks. *Die Finnenhaussiedlung in Lichterfelde Berlin. Denkmalspflegerischer Maßnahmenkatalog* 2005, 7.

²⁹⁰ Saks. *Vorsatzrahmen*.

²⁹¹ Causin ja Pleger 2002, Kapitel I, 8. UDSB St.-Z./LDAB; A1-, A2- ja D-tyyppien rakennustapaselostukset Lichterfelden alueelle 15.5.1957. Blanckertzweg 16, 20, 24, 28, Band 1. BAA St.-Z.

²⁹² Puutalon rakennuspiirustuksissa asuntotyytit ovat 5022A1, 5022A2 ja 5022D.

244 asuntoa tyyppiä A1, 85 asuntoa tyyppiä A2 ja 48 tyyppiä D.²⁹³ Neliömäärältään pienintä tyyppiä rakennettiin siis selvästi eniten. Kaikissa asuntotyypeissä on kolme ja puoli²⁹⁴ huonetta, keittiö, kylpyhuone ja WC sekä vaihtelevasti puolikas tai kokonainen kellari, ja niitä yhdistää erittäin tehokas ja funktionaalinen tilankäyttö. Alkuperäiset asunnot olivat sosiaalisen asuntotuotannon linjausten mukaisesti hyvin varusteltuja, ja niissä oli muun muassa kiinteät puiset keittiökalusteet ja säilytyskaapit. Yläkertaan vievien portaikkojen puurimat antoivat asunnoille omaleimaista sisustuksellista ilmettä, samoin kuin olohuoneessa sijainnut 1950-luvun erityisyys, niin kutsuttu *Blumenfenster*, kukkaikkuna, jossa suurten kaksinkertaisten ikkunoiden välissä oli tila kukille ja kasveille.²⁹⁵

A-tyyppien rivitaloissa keittiö sijaitsee kadun tai kävelytien puolella ja yläkertaan vievä portaikko alkaa eteisestä. Ulko-ovi ja käynti asuntoon ovat poikittain taloon nähden. A-tyyppien pohjakaavat ovat käytännössä samanlaiset: asunnot A1 ja A2 erottuvat pohjapiirustuksissa vain neliömäärän ja asunnon leveyden suhteen. A1 on leveydeltään 5,4 metriä, kun taas A2 on 5,85 metriä. Tämä näkyy julkisivuissa siten, että kadunpuoleisessa fasadissa on tyypissä A1 alakeran keittiössä ja yläkerran makuuhuoneessa yksi ikkuna, kun taas tyypissä A2 niitä on ala- ja yläkerrassa molemmissa kaksi. D-tyypin pohjakaava on poikkeavampi: siinä keittiö ja ruokailutila ovat puutarhan puolella ja avoin portaikko poikittain keskellä asuntoa. D-tyyppi on asuntotyypeistä levein; sen leveys on 6,45 metriä, mutta samalla sen syvyys, kahdeksan metriä, on noin puolitoista metriä pienempi kuin A-tyypeissä. Ulkoisesti D-tyypin erottaa A-tyypistä eritoten sisäänkäyntiä tarkastellessa: D-tyypin ulko-ovi on sijoitettu samansuuntaisesti julkisivun kanssa, ja yhdessä viereisen naapuriasunnon peilikuvana sijoitetun sisäänkäynnin kanssa ne muodostavat yhtenäisen, D-tyypin fasadeja rytmittävän parin.²⁹⁶ (Kuvat 21–25.)

Finnenhaussiedlungien asunnot edustavat modernin asunnon perusratkaisua, joka toteutui ensi kerran Mayn johdolla Frankfurtin Siedlungissa ja niiden rivitaloissa: mahdollisimman suuri olohuone, pieni keittiö ja omat makuuhuoneet vanhemmille, perheen tytöille ja pojille.²⁹⁷ Asuntojen pohjaratkaisut noudattavasti selkeästi funktionalistista tilan eriyttämisen periaatetta.

²⁹³ Causin ja Pleger 2002, Kapitel I, 17. UDSB St.-Z./LDAB; Kladowin Finnenhaussiedlungin asemakaava 21.10.1958. Finnenhaussiedlung Kladower Damm, Band 1. BAA Sp.; GEHAG:n kirje Steglitzin rakennusvalvontavirastolle 27.6.1957; Lichterfelden Finnenhaussiedlungin asemakaava 15.11.1957. Blanckertzweg 16, 20, 24, 28, Band 1. BAA St.-Z.

²⁹⁴ Puolikas huone viittaa siihen, että yksi yläkerran huoneista oli pinta-alaltaan hyvin pieni, ja se on kirjoitettu joihinkin pohjakaavoihin puolikkaana huoneena (*1/2-Zimmer*).

²⁹⁵ Causin ja Pleger 2002, Kapitel I, 17. UDSB St.-Z./LDAB.

²⁹⁶ Causin ja Pleger 2002, Kapitel I, 17–26. UDSB St.-Z./LDAB.

²⁹⁷ Ks. Nikula 2014, 61.

Pohjakaavat ovat jakaantuneet tilallisen kolmijaon mukaisesti: alakerran olohuone on ruokailutiloineen varattu perheen yhdessäoloon ja pieni erillinen keittiö ruoanlaittoon, ja yläkerran erilliset makuuhuoneet lapsille ja vanhemmille ovat lepoa varten.²⁹⁸ 1950-luvun asunto erosi kuitenkin varhaisemmasta modernista asunnosta huoneiden suhteessa toisiinsa sekä tilan sulkeutumisessa ja avautumisessa. Asunnoille oli leimallista tilallinen ja visuaalinen jatkuvuus keittiön, ruokailutilan ja olohuoneen välillä. Tämän mahdollistivat asuntoon avautuvat keittiöt ja erilaiset baarikeittiöt.²⁹⁹ Finnenhaussiedlungissa keittiön, ruokailutilan ja olohuoneen yhteys toteutettiin eräänlaisella baarikeittiöratkaisulla, missä keittiön ja ruokailutilan välisessä seinässä sijaitsee liukuovella varustettu tarjoiluluukku.³⁰⁰ 1950-luvun rivitalon keittiöstä saattoi olla myös suora yhteys pihalle ja omaan puutarhaan,³⁰¹ mikä löytyy Finnenhaussiedlungissa D-tyypin asunnoista. Avoin tilakäsitys toteutui 1950-luvulla myös suurentuneissa ikkunoissa, jotka yhdistivät sisätilat ulkotilaan.³⁰² Vaikka Finnenhaussiedlungien asuntojen ikkunat ovat muuten pieniä, olohuoneesta puutarhamaisemaan avautuvien ikkunoiden pinta-ala on kokonaisuudessaan suuri.

Kladowin ja Lichterfelden tyyppirivitaloissa on paljon yhteneväisyyksiä Puutalo Oy:n rakennuttamien ensimmäisten puuelementtirivitalojen kanssa. Ensinnäkin kantava runko eli tiilestä muurattu palomuuriratkaisu on sama kuin Herttoniemen Karhutiellä (1949), Tampereen Kissanmaalla (1953–1954) ja Tapiolan Kontiontiellä (1955). Myös loiva satulakatto yhdistää Finnenhaussiedlungien ja Karhutien A-talon, Kissanmaan, Kontiontien, Kimmeltien ja Herttoniemen Oravatien (1957–1958) rivitaloja. (Kuvat 26–29.) Asuntojen neliömäärät ovat samankaltaisia, mutta pohjapiirustuksissa on variaatiota. Finnenhaussiedlungien D-tyypin asunnon keskellä oleva portaikko vertautuu Herttoniemen Karhutien A-talon ja Oravatien rivitalon samankaltaisiin ratkaisuihin.³⁰³ Pohjakaavansa puolesta A-tyyppien asuntojen vertailukohta on kuitenkin kaikkein täsmällisimmin GEHAG:n rakennuttamissa rivitaloissa Lichterfelden Goerzalleella (1956–1957), vaikka nämä muuten ovatkin pulpettikattoisia kivitaloja.³⁰⁴

²⁹⁸ Ks. Saarikangas 2002, 238, 441.

²⁹⁹ Saarikangas 2002, 441–442; Standertskjöld 2008, 134.

³⁰⁰ Saks. *Durchreiche*. Samankaltaisia tarjoiluluukkuja on nähtävissä esimerkiksi Ludwig Hilberseimerin ja J. J. P. Oudin asunnoissa Stuttgartin Weißenhofsiedlungissa. *Bau und Wohnung* 1927, 74, 90.

³⁰¹ Saarikangas 2002, 443; Standertskjöld 2008, 134. Esim. Puutalo Oy:n Herttoniemen B-tyypin rivitaloissa keittiöt avautuvat suoraan puutarhaan. Ks. *Arkkitehti* 5/1954; Saarikangas 2002, 443.

³⁰² Saarikangas 2002, 483–484; Standertskjöld 2008, 134.

³⁰³ Ks. *Arkkitehti* 5/1954; *Arkkitehti* 1–2/1956; *Arkkitehti* 2/1959.

³⁰⁴ Ks. *GEHAG 1924–1957. Entstehung und Entwicklung eines gewerkschaftlichen Wohnungsunternehmens* 1957, 135–136, 173–174.

Finnenhaussiedlungien rivitalojen arkkitehtuurissa on viittauksia moneen suuntaan. Puuelementit kytkevät rakennukset selvästi suomalaiseen puu- ja puuelementtirakentamiseen sekä yli-päättään tehokkaaseen ja rationaaliseen, tyypeihin perustuvaan moderniin rakennustapaan, jota oli toteutettu sekä Suomessa että Saksassa. Rivitaloissa on nähtävissä 1920-luvun Siedlungeihin, puutarhakaupunkiperiaatteisiin ja etenkin Tautin ja Mayn arkkitehtuuriin viittaavia piirteitä. Rivitalomassojen geometrisuus ja yksinkertaiset, suorat linjat muistuttavat näkemykseni mukaan Berliinin ja Frankfurtin Siedlungien, erityisesti Römerstadtin, rivitaloja. Samantyyppinen riisuttu geometrisuus ja neliömäiset muodot näkyvät mielestäni myös Kontiontien ja Kimmeltien rivitaloissa, joiden ikkunoiden muodossa on yhteneväisyyksiä Finnenhaussiedlungien rivitalojen ikkunoiden kanssa. Puutarhaan antavissa suurissa ikkunoissa on taas yhtäläisyyttä Oravatie rivitaloasuntojen vastaavien ikkunoiden kanssa. Huomattava rivitalojen ulkomuotoa jäsentävä tunnusmerkki on julkisivuun näkyviin jätetyt punatiiliset palomuurit, jotka ovat mielestäni kuin suora lainaus Tautin arkkitehtuurikielestä. Sen erityispiirteitä ovat Pohjois-Saksan tiiligotiikkaan kytköksiä luova tiilen käyttö julkisivusommittelussa sekä vahvat värit ja niiden avulla luodut yksityiskohdat esimerkiksi ikkunanpielissä tai ovissa. Taut käytti tiiltä julkisivuja elävöittävänä elementtinä, ja asuntojen väliset tiilinauhat ovat värinkäytön ohella Hufeisensiedlungin ja Waldsiedlung Onkel-Toms-Hütten rivitalojen luonteenomaisimpia piirteitä.³⁰⁵ (Kuvat 30–33.) Tautin ja 1920-luvun perintöön viittaa myös Finnenhaussiedlungien rivitalojen väritys, joka on ollut yksi niiden tärkeimmistä ilmettä määrittäneistä tekijöistä.³⁰⁶ Rivitalojen alkupe-
räinen väritys, jota käsitelen seuraavassa alaluvussa, on selvitetty Lichterfelden alueen rakennussuojeluohjelman puitteissa.

Rakennussuojelliset näkökohdat nousevat Berliinin Finnenhaussiedlungien arkkitehtuuria tarkastellessa väistämättä esiin, vaikken tässä tutkimuksessa rakennussuojelutematikkaan varsinaisesti paneudukaan. Steglitz-Zehlendorfin rakennussuojeluviranomaisen³⁰⁷ osastopäällikkö Jörg Rüter kirjoittaa Lichterfelden alueen rakennussuojeluperusteluissa, että Lichterfelden Finnenhaussiedlung on modernin, korkeimman teknisen ja suunnittelullisen vaatimustason täyttävän Siedlung-rakentamisen vertauskuva. Alue edustaa Saksan liittotasavallan asuntorakentamista koskevan Zweites Wohnungsbaugesetz -lain (1956) onnistunutta kaupunkisuunnittelulista toteutusta. Länteen, lounaaseen ja etelään suunnatulla talorivistruktuurilla (*Zeilenstruktur*) se sulautuu selvästi 1920-luvun Berliinin Siedlung-rakentamisen traditioon, mikä kehittyi ja

³⁰⁵ Ks. esim. Hartmann 2001, 147; Nikula 2014, 68; Saarikangas 2002, 106–109.

³⁰⁶ Causin ja Pleger 2002, Kapitel I, 8. UDSB St.-Z./LDAB.

³⁰⁷ Saks. *Untere Denkmalschutzbehörde Steglitz-Zehlendorf*.

toteutui Berliinissä esimerkillisesti muun muassa Hufeisensiedlungissa. Rüter toteaa myös, että rakentamisessa käytetty puuelementtitekniikka asetti uudet standardit rakennusteollisuuden rationalisoinnille.³⁰⁸

Kladowin ja Lichterfelden rivitalojen ilmiasussa on tänä päivänä nähtävissä runsaasti muutoksia verrattuna alkuperäiseen puutaloilmeeseen. Talojen julkisivuihin ja väriytyksiin on tehty paljon muutoksia, ja varsinkin Kladowin alueella talojen alkuperäinen ulkoasu on enää vain paikoin näkyvissä. Eritoten puinen verhoilu on saanut väistyä muiden materiaalien tieltä, ja rivitalojen julkisivujen päällystyksissä on nähtävissä monenkirjava määrä erilaisia ratkaisuja. Myös ikkunoiden kokoon ja muotoon on kajottu. Rakennussuojelun astuttua voimaan on Lichterfelden alueella saanut tehdä asuntojen ulkotiloihin muutostöitä vain viranomaisen tekemän rakennussuojelu- ja toimenpideohjelman (*Denkmalpflegerischer Maßnahmenkatalog*) mukaisesti.³⁰⁹

4.2 Puuelementtirivitalojen väriohjelma

Finnenhaussiedlungien rivitalojen arkkitehtoniselle ilmeelle on ollut olennaista rivitalorungoitain laadittu väriohjelma,³¹⁰ joka on vuosikymmenten kuluessa ja aiemman rakennussuojelun puuttuessa pitkälti hävinnyt. Talojen väritys käy historiallisesta ja vähäisestä värikuvamateriaalista vain rajoitetusti ilmi, ja alkuperäisen väriohjelman laatijasta tai taustoista ei ole tietoa arkistodokumenteissa. Lichterfelden alueen rakennussuojelupäätöksen jälkeen taidehistorioitsija ja restauroija Martina Pleger on yhdessä arkkitehti Uta Causinin kanssa laatinut syksyllä 2002 rakennushistoriaselvityksen ja -suojaohjelman Lichterfelden Finnenhaussiedlungia varten.³¹¹ He ovat tarkkaan selvittäneet ja analysoineet arkistolähteiden, valokuvien ja erilaisten restaurointitutkimusmenetelmien avulla, mitä alkuperäisiä rakennuselementtejä, värejä ja detaljeja rivitaloissa on, millaisia muutoksia on tehty ja missä tilassa kukin rivitaloasunnoista on suhteessa alkuperäiseen toteutukseen. Lichterfeldessä jatkossa tehtävien ulkoisten muutostöiden tai ylläpidon on pohjauduttava tähän talojen alkuperäisen ilmeen palauttamiseen tähtäävään rakennussuojelu- ja toimenpideohjelmaan.

³⁰⁸ Rüter 2005, 3–5.

³⁰⁹ *Die Finnenhaussiedlung in Lichterfelde Berlin. Denkmalpflegerischer Maßnahmenkatalog* 2005.

³¹⁰ Rüter 2005, 5.

³¹¹ *Sogenannte Finnenhaussiedlung/Berlin – Lichterfelde. Denkmalpflegeplan*. Rakennussuojeluohjelmassa on neljä lukua, joista viimeinen käsittelee värien tutkimusta ja dokumentointia sekä löydösten pohjalta tehtyä väriohjelmaa. Kapitel I: Baugeschichtliche Dokumentation, Kapitel II: Denkmalpflegerische Bestandsaufnahme, Kapitel III: Bauhandbuch mit Maßnahmenkatalog, Kapitel IV: Restauratorische Farbuntersuchungen.

Väriohjelma perustuu yhteensä 48 materiaalinäytteeseen, jotka on analysoitu mikroskoopin avulla. Näytteet on otettu kutakin rivitalorunkoa edustavista yksittäisistä asunnoista, joissa on ollut vielä värityksen kannalta relevantteja, alkuperäisiä arkkitehtuurielementtejä jäljellä. Siltä osin kuin näytteitä ei ole pystytty ottamaan, analyysiä on täydennetty historiallisilla, pian talojen valmistumisen jälkeen otetuilla värivalokuvilla.³¹² Causinin ja Plegerin mukaan analyysin pohjalta voidaan varmasti osoittaa neljä eri julkisivujen väriyhdistelmää: yläkerran puulaudoituksen ja alakerran levypinnan väriyhdistelmät olivat keltainen-harmaa, harmaa-punainen, valkoinen-sininen ja valkoinen-musta (kuvat 34–40). Niiden käyttö ei ollut kytköksissä eri asunotyyppeihin. Rivitalojen ulko-ovien lankalasisituksen edessä oleviin puurimoihin löytyi näytteiden perusteella kaksi eri vaihtoehtoa: punainen ja keltainen (kuva 41). Vaikka värien selkeää jäsentelyperiaatetta eri rivitalorunkoihin on vaikeaa hahmottaa, niistä on kuitenkin luettavissa tietty vaihtelu eri runkojen ja rivien välillä (kuva 42).³¹³

Kladowin Finnenhaussiedlungista ei rakennussuojelun puuttuessa ole tehty vastaavaa värianalyysiä, mutta perustuen havaintoihin itse asuinalueella sekä niihin muutamiin historiallisiin värivalokuviin, joita alueesta on ollut saatavilla, on todennäköistä, että samanlainen väriohjelma koskee myös Kladowia. Kladowin värivalokuvia katsellessa voi kuitenkin spekuloida, onko harmaa-punaisen sijaan – tai sen lisäksi – mahdollinen väriyhdistelmä myös valkoinen-punainen (kuva 43). Tarkkaa sävyä on valokuvista kuitenkin vaikeaa päätellä.

Finnenhaussiedlungien rivitalojen ikkunoiden puiset lisäpuitteet, jotka erotetaan taustastaan kontrastoivin värein, ovat julkisivujen sommittelussa olennainen tunnusmerkki. Ikkunoiden lisäpuitteet ja niiden värierottelu luovat rivitalojen julkisivuihin myös reliefimäistä vaikutelmaa.³¹⁴ Ennen kaikkea värit elävöittävät ja varioivat suoraviivaisesti muotoiltuja ja riveihin sijoitettuja rakennusmassoja. Rivitalojen selkeä väriohjelma ja ikkunoiden lisäpuitteiden ja ikkunankarmien välinen värierottelu rakentavat kytköksen Tautin arkkitehtuuriin, jolle on tyypillistä systemaattinen värienkäyttö, värien avulla luodut yksityiskohdat sekä ikkunoiden värikäs rytmitys ja kontrastit (kuva 44). Rüter toteaa väriohjelman ja Tautin välisen yhteyden *Lichterfelden* Finnenhaussiedlungin rakennussuojeluperusteissa: Finnenhaussiedlungin sanotaan

³¹² Causin ja Pleger 2002, Kapitel IV, 3, 18. UDSB St.-Z./LDAB.

³¹³ Causin ja Pleger 2002, Kapitel IV, 19, 24–32. UDSB St.-Z./LDAB; Rüter 2005, 5.

³¹⁴ Vrt. Brenne 2001, 284; *Die Finnenhaussiedlung in Lichterfelde Berlin. Denkmalspflegerischer Maßnahmenkatalog* 2005, 39–40.

väriohjelmallaan luovan yhtymäkohtia Waldsiedlung Onkel-Toms-Hütte -alueeseen, missä riiveittäin yksilöllisesti suunniteltu ja toteutettu väriohjelma oli myös olennainen (kuvat 32 ja 33).³¹⁵ Väriohjelma ja värikkäät ikkunanpuitteet viittaavat myös Mayn Frankfurtin Siedlungeihin, joissa väreillä oli keskeinen rooli. Mayn tavoitteena oli värien spesifisellä käytöllä kohentaa asuinalueiden arkkitehtonista vaikutelmaa.³¹⁶ Mayn Römerstadtin rivitaloissa julkisivujen puuosat maalattiin vahvan sinisiksi, ja julkisivujen ja ikkunankarmien kontrastivoivaa väritystä on nähtävillä myös J. J. P. Oudin rivitaloissa Kieffhoekin³¹⁷ (1924–1927) työväenasuntoalueella Rotterdamissa (kuvat 45 ja 46).³¹⁸

Taut käytti rakennuksissaan maanläheisiä värejä, ja hänen rivitaloissaan näkyy vihreää, ruskeaa, okraa, syvää punaista ja toisaalta myös valkoista ja koboltinsinistä.³¹⁹ Mayn Römerstadtin taloissa kauas näkyvät pääjulkisivut ovat valkoisia, mutta muuten esimerkiksi sisäpihojen fasadeissa ja katukuvan solmukohtien korostuksissa on käytetty sinistä, pompeijinpunaista ja okraa.³²⁰ Tautin ja Mayn käyttämien värien sijaan Finnenhaussiedlungien alkuperäisvärit, eli punainen, keltainen, sininen, valkoinen, musta ja harmaa, viittaavat mielestäni pikemmin hollantilaiseen, Theo van Doesburgin (1883–1931) vuonna 1917 perustamaan De Stijl -ryhmään. Sen esteettiset periaatteet tunnetaan etenkin Piet Mondrianin (1872–1944) maalausten suorista viivoista ja kulmia sekä kirkkaita, tasavärisiä pintoja varioivien sommitelmien pohjalta. De Stijlin tyyllisiin piirteisiin kuuluvat tiukkojen geometrinen perusmuotojen lisäksi muun muassa primäri- ja sekundäri- (punainen, keltainen, sininen) ja neutraalien värien (valkoinen, musta, harmaa) yksinomaisen käyttö.³²¹ Oud toteutti ensimmäisenä De Stijlin periaatteita arkkitehtuurissa, ja primäri- ja sekundäri- värit näkyvät paitsi hänen Kieffhoekin rivitaloissaan myös muissa suunnitelmissa, etenkin *Café de Uniessa* (1925) Rotterdamissa (kuva 47). De Stijlin arkkitehtoniset ideat kytkeytyvät sosiaaliseen asuntotuotantoon pääasiassa Oudin työn kautta.³²²

Finnenhaussiedlungien alkuperäinen väriohjelma on tulkintani mukaan lainannut komponenttinsa De Stijliltä ja luonut sen avulla oman kokonaisuutensa, muistuttaen samalla Siedlung-rakentamisesta ja paikallisesta Tautin ja GEHAG:n traditiosta. Vastaavaa värienkäyttöä ei ole

³¹⁵ Rüter 2005, 5.

³¹⁶ Herrel 1994, 105; Mohr 2011, 57, 64–65.

³¹⁷ Kieffhoek esiteltiin CIAM:ssa Frankfurtissa 1929 esimerkkinä eksistenssiminimiasunnoista. Ks. Overy 1991, 133.

³¹⁸ Ks. Nikula 2014, 60–61.

³¹⁹ Brenne 2001, 275–289; Herrel 1994, 99–100.

³²⁰ Herrel 1994, 105–106; Mohr 2011, 64–65; Nikula 2012, 60–61.

³²¹ Ks. esim. Jaffé 1965, 71, 100; Jaffé 1968; Nikula 2014, 55; Overy 1991, 11.

³²² Jaffé 1968, 16; Overy 1991, 121–133.

havaittavissa Puutalo Oy:n 1950-luvun rivitaloissa Suomessa. Värien, suoraviivaisten muotojen ja funktionaalisen tilankäytön kautta syntyy vahva yhteys 1920-luvun sosiaalisen asuntotuotannon arkkitehtonisiin piirteisiin. Väriyhdistelmät ovat inspiroineet kansaa kutsumaan Kladowin aluetta *Papageiensiedlungiksi*, eli Papukaija-asuinalueeksi. Papukaija-nimitys yhdistää hauskasti Tautia, De Stijliä ja Finnenhaussiedlung-asuinalueita: myös värikästä Waldsiedlung Onkel-Toms-Hütteä on kutsuttu samalla nimellä, ja Hollannin Drachtenissa sijaitsevat C. R. van Boerin talot (1925), joihin van Doesburg suunnitteli väriohjelman, ovat saaneet vastaavan lempinimen *papegaaienbuurt*.³²³ Siinä missä Tautin loistelas värimaailma on tänä päivänä jo palautettu Berliinissä, voi Finnenhaussiedlungien alkuperäisten ”papukaijavärien” asteittaista palautumista odottaa ja seurata Lichterfeldessä.

4.3 Mallirivitalo Mariendorfissa

Ennen varsinaisten Finnenhaussiedlung-asuinalueiden rakentamista GEHAG päätti testata puuelementtitalojen toimivuutta rakennuttamalla ensin kolme mallirivitaloasuntoa Berliinin Mariendorfin kaupunginosaan.³²⁴ Mallirivitalon avulla oli tarkoitus kartoittaa yleisön suhtautumista ja kiinnostusta puisiin rivitalo-omistusasuntoihin sekä kerätä kokemusta talojen rakentamisesta. Asunnot haluttiin esitellä yleisölle täysin kalustettuina asunonäyttelyn muodossa.³²⁵ Omistusasuntojen rakentamiseen varovaisesti suhtautunut GEHAG halusi selvittää kysyntää ja kiinnostuneiden määrää ennen kuin ryhdyttäisiin suurempiin rakennustoimenpiteisiin. Toimintatapa oli samanlainen kuin GEHAG:n Goerzalleen rivitaloasunnoissa: talvella 1955–1956 GEHAG esitteli yleisölle Grunewaldin Trabener Straßella *Neue Wohnkultur* -asunonäyttelyn puitteissa neljä erilaista prototyyppiä, joista kerättiin yleisöltä palautetta. Mallitalojen ja yleisöpalautteen pohjalta rakennutettiin sitten 51 rivitalo-omistusasuntoa Goerzalleelle.³²⁶ Finnenhaussiedlungien kohdalla oli kyse huomattavasti isommasta projektista: alun perin rivitaloasuntoja suunniteltiin rakennettavan Kladowiin, Lichterfeldeen ja myös Neuköllnin Rudowiin³²⁷

³²³ Ks. esim. *Berliner Morgenpost* 9.6.2013; Bruno Taut. *Meister des farbigen Bauens in Berlin* 2005, 124; *Hel-singin Sanomat* 3.7.2004; Overly 1991, 91; *50 Jahre Finnenhaus-Siedlung Berlin Kladow 1958–2008*, 2008, 53.

³²⁴ Hanauske 1995 (1991), 1028; Puutalo Oy:n Rinkinen UM:n kauppapoliittiselle osastolle 9.4.1956. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 297. UMA.

³²⁵ GEHAG:n kirje Puutalo Oy:lle 4.4.1956, liite Puutalo Oy:n Rinkisen kirjeeseen UM:n kauppapoliittiselle osastolle 9.4.1956. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 297. UMA.

³²⁶ *75 Jahre GEHAG* 1999, 142–143; GEHAG:n toimintakertomus 1954, 4; Hanauske 1995 (1991), 1027.

³²⁷ Rudowiin oli tarkoitus rakentaa noin 183 rivitaloasuntoa pitkin Selgenauer Wegiä, ”Straße 165”-n kulmaan. GEHAG:n kirje Siegfried Wetzeliin 12.7.1957. Barbara Wetzelin yksityisarkisto.

yhteensä 600.³²⁸ Yhdessä Myyntiyhdistys Puutalon tilannekatsauksessa taloja arvioitiin rakennettavan jopa vielä enemmän: ”Eri tahoilta saatujen tietojen mukaan pitäisi Gehag’in ostaa näitä taloja 600–800 kpl, joiden raha-arvo on noin 400–530 milj. mk. Talot maksetaan Suomeen jäädytetyistä amerikkalaisista markkamääräisistä saatavista.”³²⁹ Berliinin asuntomarkkinoiden vuokrapainotteisuuden ja GEHAG:n varovaisuuden huomioon ottaen yhtiön ratkaisu rakentaa ensin mallitaloasuntoja lieenee ymmärrettävissä.

Mallirivitaloasuntojen rakentaminen selvisi Puutalolle keväällä 1956, kun GEHAG ilmoitti sille suunnitelmistaan. GEHAG:n kirjeestä ilmenee, että yhtiö pyysi Puutalo Oy:tä tekemään mallirivitaloasunnoista sitovan tarjouksen pohjautuen lähettämiinsä piirustuksiin ja rakennustapaselostuksiin. GEHAG esitti kirjeessä myös monia teknisiä kysymyksiä sekä rakentamiseen liittyviä yksityiskohtaisia toiveita, joita oli syntynyt Puutalo Oy:n joulukuussa 1955 lähettämän esitarjouksen ja talojen rakentamisohjeiden pohjalta. Mallirivitalotarjouksen piti sisältää kaksi asuntoa tyyppiä A ja yksi asunto tyyppiä D. Tarjouksessa piti olla näkyvillä kaikki yksityiskohdat ja määrät, ja sen mukana tuli lähettää puurakenteiden lujuuslaskelmat. Lisäksi GEHAG:lle oli tärkeää, että tarjouksen mukana toimitettaisiin rakennustapaselostus sekä asennusohjeet, jotta ne voitaisiin selittää urakkatarjoustekstissä mahdollisimman selkeästi berliiniläisille rakennusfirmoille. GEHAG:n toiveissa kuitenkin oli, että Puutalo Oy:n laajaa kokemusta puuelementtitalojen rakentamisesta hyödynnettäisiin ja sovellettaisiin berliiniläisiin olosuhteisiin. Tämän toteuttamiseksi GEHAG toivoi, että Puutalo Oy lähettäisi Berliiniin mieluiten saksaa puhuvan asennusmestarin (*Montagemeister*), joka voisi tukea ja neuvoa rakennusprojektin johtoa paikan päällä.³³⁰ Se, miten pyyntö toteutui, ei paljon selviä muista asiakirjoista. Ainakin on tiedossa, että tammikuussa 1957 pidettiin Mariendorfin työmaalla rivitalon rakentamiseen osallistuneiden kesken kokous, jossa oli läsnä suomalainen rakennusinsinööri Avaro.³³¹ Puutalo Oy:n dokumenteissa yrityksen osuus mallirivitalon käytännön toteutuksessa mainitaan yhtenä

³²⁸ GEHAG:n toimintakertomus 1956, 6; *GEHAG 1924–1957. Entstehung und Entwicklung eines gewerkschaftlichen Wohnungsunternehmens* 1957, 84; Myyntiyhdistys Puutalon tilannekatsaus 15.11.1956; Myyntiyhdistys Puutalon tilannekatsaus 31.3.1957. Myyntiyhdistys Puutalon asiakirjat, 201. 272: 4–5. ELKA; *Finnische Holzhäuser südlich von Spandau. Der Tagesspiegel* 24.10.1956.

³²⁹ Myyntiyhdistys Puutalon tilannekatsaus 29.1.1957. Myyntiyhdistys Puutalon asiakirjat, 201. 272: 4–5. ELKA.

³³⁰ GEHAG:n kirje Puutalo Oy:lle 4.4.1956, liite Puutalon Rinkisen kirjeeseen UM:n kauppapoliittiselle osastolle 9.4.1956. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 297. UMA.

³³¹ Pöytäkirja työmaakokouksesta Mariendorfissa 9.1.1957. Dardanellenweg 38–38b, Band 1. BAA T.-Sch.

lyhyenä kommenttina maaliskuussa 1957: ”Vuodenvaihteessa toimitettiin Länsi-Saksaan 3 mallitaloa, jotka yhdistyksen valvonnan alaisena on pystytetty.”³³²

GEHAG:n mallirivitaloasuntoja koskevia piirustuksia katsoessa huomaa, että ne on päivätty marras-joulukuulle 1955. Piirustukset on allekirjoittanut GEHAG:n arkkitehti Otto Scheibe.³³³ (Kuvat 48–50.) Arkistomateriaalia ja piirustusten aikajanaa tarkastellessa mikään ei viittaa siihen, että Puutalo Oy olisi lähettänyt ensin piirustuksia Saksaan ja GEHAG olisi tehnyt suunnitelmia niiden pohjalta. Rivitalojen piirustusten päivämääristä on pääteltävissä, että ensimmäiset piirustukset tulivat GEHAG:lta, ja Puutalo Oy:n versiot seuraavat niitä (kuva 51). Tämä koskee kaikkia Finnenhaussiedlungien rivitalojen piirustuksia. GEHAG:n oli otettava rakennushankkeissaan huomioon paikalliset rakennusmääräykset ja lait, joten tuntuu luontevalta, että suunnitelmat olivat lähtöisin heiltä. Puutalo Oy:n piirustusten kieli on saksa, ja niistä ei ilmene piirtäjiä muuten kuin nimikirjainten muodossa. Aineiston perusteella vaikuttaa siis siltä, että GEHAG oli vastuussa talojen arkkitehtonisista piirteistä ja pohjakaavojen suunnittelusta, minkä pohjalta Puutalo Oy sovitti niistä omat puuelementtiversionsa.

Mallirivitalon A-tyypin pohjapiirustus on hyvin samankaltainen kuin Goerzalleen rivitaloissa, joita myös oli edeltänyt mallirivitaloasuntojen rakentaminen Grunewaldissa (kuvat 52–56). Mariendorfin mallitalon A-tyypissä rivitalon yläkerran vasen puoli on Goerzalleen talojen tavoin sisäänvedetty, mikä tekee rivitalon yleisilmeen melko erilaiseksi ja yläkerran pinta-alaltaan pienemmäksi kuin lopullisissa A1-tyypeissä. Tästä syystä mallirivitalon A-tyypin pinta-ala on 74,31 m² eli noin kuusi neliötä A1-tyyppiä pienempi. Mallirivitalossa ei ollut mukana tyyppiä A2.³³⁴ Puoliksi sisäänvedetyn fasadin ja pinta-alan lisäksi eroavaisuuksia lopulliseen toteutukseen on havaittavissa ikkunoiden ja ovien sijoittelussa etenkin puutarhan puolella. Mallirivitalon A-tyypissä yläkerran ikkunat on sijoitettu enemmän oikeaan laitaan, kun taas lopullisessa versiossa ikkunat ovat keskemällä ulkoseinää. Myös D-tyypin puutarhan puoleisissa ikkunoissa ja ovissa on pieniä eroja: keittiönovi sekä yläkerran pikkuikkuna sijaitsevat mallitalon D-tyypissä lähempänä asuntojen välistä tiiliseinää kuin lopullisessa toteutuksessa. Keittiössä myös liesi on eri paikassa, lopullisessa versiossa se sijaitsee vastapäisellä seinällä

³³² Myyntiyhdistys Puutalon tilannekatsaus 31.3.1957. Myyntiyhdistys Puutalon asiakirjat, 201. 272: 4–5. ELKA.

³³³ GEHAG:n piirustukset tyypeistä A ja D 10.11.1955 ja 14.12.1955. Dardanellenweg 38–38b, Band 1. BAA T.-Sch.

³³⁴ Mariendorfin mallirivitalon rakennuspiirustukset. Dardanellenweg 38–38b, Band 1. BAA T.-Sch.

malliasuntoon verrattuna. Muuten Mariendorfin D-tyypin pohjakaava ja ulkoasu ovat käytännössä samanlaiset kuin Kladowissa ja Lichterfeldessä.

Mallirivitalon rakentaminen osoittautui menestykseksi. Rivitalo huomioitiin jo ennen sen valmistumista lehdistössä ja siitä uutisoitiin ainakin *Der Tagesspiegel*, *Spandauer Volksblatt* ja *Telegraf* -lehdissä.³³⁵ Asuntoihin tuli suoranainen ryntäys, sillä niitä kävi katsomassa noin 30 000–35 000 ihmistä.³³⁶ GEHAG:n Petersin mukaan ihmisiä oli jonoksi asti.³³⁷ *Telegraf*-lehden artikkelissa helmikuussa 1957 kerrotaan, että GEHAG:n järjestämää asunonäyttelyä sai käydä katsomassa 24.3.1957 asti maanantaista lauantaihin 11–19 ja sunnuntaisin kello 10–18.³³⁸ Kävijöiltä kysyttiin kyselykaavakkeen avulla mielipiteitä asunnoista.³³⁹ UM:ssä ja Suomen kaupallisessa edustustossa Kölnissäkin oltiin tietoisia tästä menettelystä: UM raportoi Kölniin huhtikuussa 1957, että ”Berliinissä ovat parhaillaan näytteillä Puutalon sinne toimittamat mallitalot, joiden perusteella saksalaiset ostajat voivat esittää toivomuksiaan eri talotyyppeihin haluamiensa muutosten johdosta”.³⁴⁰ Myös Puutalo mainitsee asian kirjeessään UM:lle: ”Toimitimme vuoden vaihteessa Länsi-Berliiniin 3 mallitaloa, jotka oli suunniteltu yhteistoiminnassa saksalaisten kanssa. Nämä talot ovat sittemmin olleet yleisön nähtävinä siltä varalta, että sen toivomukset voitaisiin ottaa huomioon mahdollisuuksien mukaan.”³⁴¹

Mallirivitalon rakentamisesta, valmiista rivitalosta sekä valmiiden asuntojen sisätiloista näyttelysisustuksineen on säilynyt kokoelma valokuvia, jotka löytyvät Berliinin Landesarchivistista.³⁴² Rivitaloasuntoja on dokumentoitu useana eri kertana niiden pystytyksestä valmistumiseen tammi-helmikuussa 1957. Mukana on paljon työmaavalokuvia, ja vaikka niissä ei puuelementtien varsinaista pystytystä esitelläkään, rakentamisen dokumentointi kertoo mielestäni kiinnostuksesta talojen rakennustekniikkaa kohtaan. Olihan puisten elementtirivitalojen rakentaminen

³³⁵ Finnische Holzhäuser südlich von Spandau. *Der Tagesspiegel* 24.10.1956; Finnenhäuser „made in Germany“. *Spandauer Volksblatt* 7.2.1957; Häuser aus Finnland. *Telegraf* 24.2.1957; So sehen die Finnenhäuser aus -- *Telegraf* 26.2.1957.

³³⁶ GEHAG 1924–1957. *Entstehung und Entwicklung eines gewerkschaftlichen Wohnungsunternehmens* 1957, 84; Hanauske 1995 (1991), 1028.

³³⁷ Peters 2003, 343.

³³⁸ Häuser aus Finnland. *Telegraf* 24.2.1957.

³³⁹ Finnische Holzhäuser südlich von Spandau. *Der Tagesspiegel* 24.10.1956.

³⁴⁰ UM kaupalliselle edustustolle Kölnissä 5.4.1957, kirjelmä n:o K. 5 726 53. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 297. UMA.

³⁴¹ Myyntiyhdistys Puutalo UM:n kauppapoliittiselle osastolle 13.4.1957. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 297. UMA.

³⁴² Bezirk Tempelhof/Mariendorf, Dardanellenweg. Finnische Musterhäuser. F Rep 290, numerot 0237166–0237235. LAB.

Berliinin olosuhteissa jotain uutta ja erityistä.³⁴³ Rakennusvaiheen kuvissa puuelementit ja -rakenteet erottuvat hyvin, samoin kuin muut rakennuselementit. Puuelementtejä käytettäessäkin rakentaminen näkyy olleen varsin käsityövaltaista. Rivitaloasuntojen muuraus- ja betoni- töistä vastasi Neue Bauhütte GmbH, puusepäntöistä Karl Albrecht ja Industrie-Baugesellschaft West, levy- ja peltisepän töistä Josef Werner & Sohn, kattotöistä Franz Koziol ja lämmityslait- teista Kleist & Koerner. (Kuvat 57–62.)

Valokuvissa esitellään myös molempien asuntotyyppien sisätiloja, joiden sisustamisesta vastasi kuvien kylttien perusteella Karstadt-tavaratalo (kuvat 63 ja 64).³⁴⁴ A-tyypin L:n muotoisessa keittiössä näkyvät puiset kiintokaapit ja D-tyypin keittiössä kaappien lisäksi myös liesi ja liesi- tuuletin sekä puutarhaan antava ovi. A-tyypin keittiössä kaapit ja allas on sijoitettu samaan ta- paan kuin Frankfurtin tyyppikeittiössä, ja keittiöstä löytyy jopa samantyylinen, työskentelyä helpottamaan tarkoitettu kolmijalkatuoli kuin Frankfurtin-keittiössä. (Kuvat 66 ja 67.) Muita kiinnostavia yksityiskohtia ovat ruokailutilan ja keittiön välillä oleva tarjoiluluukku, kiinteät vaatekaapit, yläkerran pikkuhuoneen skandinaavishenkinen sisustus, kukkaikkuna kukkineen, ajan oloon hyvin varusteltu kylpyhuone sekä D-tyypin asunnon keskeltä yläkertaan vievä por- taikko, jonka puurimoitus tuo mieleen Alvar Aallon sisustusratkaisut (kuvat 68–74).

Spandauer Volksblatt kirjoittaa mallirivitaloasunnoista kertovassa artikkelissaan, että asuntoja on hieman virheellisesti kutsuttu ”suomalaisiksi puutaloiksi”.³⁴⁵ Asuntojen suunnitelmat kun olivat saksalaisten arkkitehtien tekemiä. Asunnoista ”hienostuneemman ja isomman”, toisin sa- noen D-tyypin, oli lehden mukaan suunnitellut berliiniläisarkkitehti Scheibe, ”joka saa oikeu- tetusti toivoa, että hänen luomuksestaan tulee erityinen huippukohta Berliinin rakennusnäytte- lyn aikana”.³⁴⁶ Tieto saksalaissuunnittelijasta pitää sinänsä paikkansa, tosin piirustuksia tarkas- tellessa voi todeta, että kaikki Finnenhaussiedlungien piirustukset olivat Scheiben allekirjoitta- mia, ja niissä oli usein myös prokuristi Bruno Bauerin allekirjoitus sekä GEHAG:n suunnitte- lutoimiston, *Entwurfsbüro*n, leima. *Spandauer Volksblatt* kehuu erityisesti kauniin puutar- hanäkymän mahdollistavia suuria ikkunoita olohuoneissa sekä asuntojen pohjakaavoja: lehden

³⁴³ Vrt. Nikula 2014, 197–198 ja Sanaksenaho 2017, 110. Nikula ja Sanaksenaho kertovat Kontiontien rivitaloista, joista on olemassa työmaa-aikaisia valokuvia. Kontiontien rivitalojen rakennustyön kuvat näyttävät rakenteiden periaatteet ja niiden luonteen, ja valokuvia esittelemällä haluttiin tuoda esiin esivalmisteisiin perustuvaa rakennus- tekniikkaa.

³⁴⁴ Valokuvissa lukee *Eingerichtet von Karstadt* – sisustanut Karstadt.

³⁴⁵ Finnenhäuser „made in Germany“. *Spandauer Volksblatt* 7.2.1957.

³⁴⁶ Käännös tekijän. Saks. ”-- der mit Recht hoffen darf, daß seine Schöpfung zu einem besonderen Kulminations- punkt während der Berliner Bauausstellung wird.“

mukaan voidaan olla ”yksimielisen vakuuttuneita siitä, että näissä arkkitehtonisesti puoleensavetävissä, suhteellisen pienen pinta-alan taloissa on saavutettu ideaali pohjaratkaisu”.³⁴⁷ Mariendorfin mallitalosta kertovissa lehtijutuissa puhutaan myös jo tulevista rakennussuunnitelmista Lichterfeldeen ja Kladowiin, vaikka rivitalo olikin tarkoitettu kokeilutaloksi. *Spandauer Volksblatt* -lehdessä kirjoitetaan vielä myöhemmin keväällä, että on helppo kuvitella, kuinka sievän yleisvaikutelman 600 pikkutaloa antaisivatkaan. Jos tällainen asuinalue rakennettaisiin, pitäisi sinne harkita myös suomalaista saunaa.³⁴⁸

4.4 Lichterfelden ja Kladowin asuinalueet

Mallirivitalon saaman suosion jälkeen ei ollut enää epäilystä suurivitaloasuntojen kelpoisuudesta Berliiniin. Mallitalon asunonäyttelyn pohjalta GEHAG teki muutoksia Finnenhaussiedlungien lopullisiin asunosuunnitelmiin.³⁴⁹ Toukokuussa 1957 GEHAG laati uudet piirustukset, joissa oli nyt kolme tyyppiä: A1 (80,34 m²), A2 (87,76 m²) ja D (85,63 m²) (kuvat 9–20). Muutoksista on pääteltävissä, että yleisö halusi isompia asuntoja: A1-tyyppiin tuli kuusi neliötä lisää yläkertaa laajentamalla, ja A1-tyyppiä leventämällä luotiin vielä isompi tyyppi A2. Uusien rivitalotyyppien kehittämisen ja piirustusten laatimisen jälkeen GEHAG aloitti Spandaun ja Steglitzin rakennusvalvontavirastojen kanssa valmistelut Lichterfelden ja Kladowin alueiden rakentamiseksi. GEHAG haki rakennuslupia molemmille alueille kesäkuussa 1957. Rakennusvalvonnan tarkastusmenettelyn yksinkertaistamiseksi GEHAG mainitsee molemmissa rakennuslupahakemuskirjelmissä Mariendorfin koerivitaloasunnot (*Probehäuser*). Senaatin rakennus- ja asuntotoimen sekä eri piirien edustajat olivat vahvistaneet sekä mallirivitalon rakennusluvan myöntämisellä että taloon paikan päällä tutustumalla, että talojen rakennusmuoto oli rakennusvalvontamielessä turvallinen. Tämän toivottiin jouduttavan rakennuslupaprosessia.³⁵⁰

GEHAG omisti sekä Lichterfelden että Kladowin alueiden tontit, mikä ilmenee rakennusvalvontavirastojen arkistojen asiakirjoista. Finnenhaussiedlungien tonttikysymys lienee ratkennut

³⁴⁷ Käännös tekijän. Saks. ”Einheitlich ist die Ueberzeugung, daß in diesen architektonisch so ansprechenden Häusern auf relativ kleiner Fläche eine ideale Lösung der Raumaufteilung erreicht wurde.“

³⁴⁸ Theuerkauff, Mit dem „Spandauer Volksblatt“ auf Sonntagsspaziergang: Finnischer Wind am Goldenen Horn. *Spandauer Volksblatt* 13.4.1957.

³⁴⁹ GEHAG:n kirje Siegfried Wetzeliin 12.7.1957. Barbara Wetzelin yksityisarkisto.

³⁵⁰ GEHAG:n rakennuslupahakemus Spandaun rakennusvalvontavirastolle 7.6.1957. Finnenhaussiedlung Kladower Damm, Band 1. BAA Sp.; GEHAG:n rakennuslupahakemus Steglitzin rakennusvalvontavirastolle 27.6.1957. Blanckertzweg 16, 20, 24, 28, Band 1. BAA St.-Z.

GEHAG:n mukaantulolla projektiin: koska yhtiöllä oli tonttimaata käytettävissään, Berliinin senaatin päätöstä tonttiasiaassa tuskin tarvittiin.³⁵¹ Rakennuslupahakemuksessaan Lichterfelden alueelle GEHAG ilmoitti, että yhtiöstä oli tullut tontin omistaja ”Kotiinpalaajien rakennusyhdistiön” (*Baugesellschaft der Heimkehrer*) lopettamisen myötä, ja näin ollen alueen aiemmat rakennussuunnitelmat eivät enää olleet voimassa.³⁵² Näistä aikaisemmista suunnitelmista Lichterfelden alueelle en kuitenkaan ole löytänyt tietoa. Sen sijaan Kladowin alueelle oli tehty suunnitelmia, joista on olemassa joitakin asiakirjoja ja piirustuksia. Kladowin tontti oli kuulunut GEHAG:lle vuodesta 1954 alkaen, jolloin yhtiö oli ostanut maa-alueen maanviljelijä Karl Parnemannilta.³⁵³ Jo ennen kuin GEHAG vielä tiesi suomalaisista puuelementeistä, yhtiö oli suunnitellut Parnemannin pelloille uutta ”GEHAG-Siedlungia”.³⁵⁴ Suunniteltu omakotiasuinalue oli pienempi kuin Finnenhaussiedlung, mutta sen asemakaava sekä asuntotyypit muistuttavat paljon Finnenhaussiedlungin suunnitelmia. On kiinnostavaa huomata, että GEHAG suunnitteli alueelle silloinkin rivitaloja, joissa oli kolme erilaista asuntotyyppiä: K, M ja G. Asuntotyypeistä M-tyypin pohjakaava muistuttaa eniten puurivitalojen asuntoja ja sen A1- ja A2-tyyppejä. Vaikka rivitaloasuntoja onkin asemakaavassa vähemmän, yhteensä 98, ne noudattavat kaavassa samoja suuntaviivoja ja ryhmittelyjä kuin Finnenhaussiedlunginkin rivitalot. (Kuvat 75 ja 76.)

GEHAG:lla oli siis Kladowin alueelle jo hyvinkin valmiit suunnitelmat ennen kuin Berliinin senaatti kysyi yhtiötä mukaan Suomi-projektiin. Suomalaisen puuelementtien ilmestyttyä työpöydälle GEHAG kokeili rivitaloasuntojen ohella myös muiden puutalotyyppien piirtämistä: Spandaun rakennusvalvontaviraston arkistosta nimittäin löytyy myös suunnitelmia tyypeihin B ja C. Tyyppi B oli omakotitalo ja tyyppi C paritalo, ja ne muistuttavat ulkonäöltään pikemmin Puutalo Oy:n 1940-luvulla Saksaan tuomia puutaloja (kuvat 77 ja 78). Tämä saa pohtimaan, että tunsiko GEHAG kenties Saksaan tuotuja suomalaisia sota-ajan puutaloja, vai olisiko Puutalo Oy antanut GEHAG:lle malliksi vanhoja piirustuksia yhtiön Suomen-vierailun yhteydessä tai sen jälkeen? Vastauksia kysymyksiin voi vain arvailla. Joka tapauksessa omakoti- tai paritaloversioita puutaloista ei rakennettu, vaan GEHAG valitsi Finnenhaussiedlungeihin

³⁵¹ Löytämissäni Berliinin senaatin asiakirjoissa ei ole mainintaa Finnenhaussiedlungien tonttikysymyksen käsitelystä tai siihen liittyvästä päätöksestä.

³⁵² GEHAG:n rakennuslupahakemus Steglitzin rakennusvalvontavirastolle 27.6.1957. Blanckertzweg 16, 20, 24, 28, Band 1. BAA St.-Z.

³⁵³ Stadtinspektor Dr. Bartel notaari Friedrich Wilhelm Luchtille 4.7.1955, aiheena Kladowin tonttikauppasopimuksen hyväksyminen. Finnenhaussiedlung Kladower Damm, Band 1. BAA Sp.; *50 Jahre Finnenhaus-Siedlung Berlin Kladow 1958–2008*, 2008, 15.

³⁵⁴ Asia mainitaan myös GEHAG:n toimintakertomuksessa 1954 sekä *Telegraf*-lehden jutussa, jossa GEHAG:n prokuristi August Kunkel toteaa yhtiön suunnitelleen alueelle jo vuosia suurta omakoti/omistusasuntoaluetta. GEHAG:n toimintakertomus 1954, 4; K. Bast, Finnenhäuser. *Telegraf* 10.11.1957.

alkuperäisen Kladow-suunnitelmansa mukaisen toteutustavan, rivitalot. Piirustukset B- ja C-tyypeistä kuitenkin auttavat ymmärtämään tyyppipiirustusten kokonaisuuden ja logiikan: alkujaan piirustuksia oli A, B, C ja D, ja mallitaloon valituiksi tulivat rivitaloasuntotyypit A ja D.

Mallirivitalon olemassaolosta huolimatta Lichterfelden ja Kladowin rakennuslupien saamiseen kului aikaa. Kladowin asuinalueen suunnittelussa oli puuelementtitalojen lisäksi erityistä alueen oman vedenpuhdistuslaitoksen rakentaminen, mikä toi oman lisänsä lupaprosessiin. Alkuvaiheiden jälkeen molemmille alueille jouduttiin hakemaan poikkeuslupia rakennusjärjestyksen joistakin määräyksistä.³⁵⁵ Lupa-asiaa käsiteltiin lukuisissa rakennusvalvonnan ja muiden asianosaisten välisissä neuvotteluissa ja kirjelmissä. Etenkin GEHAG:n kirjeissä rakennusvalvonnalle toivottiin asian pikaista käsittelyä johtuen projektin kiireellisyydestä ja jo vuosia kestäneistä pitkällisistä neuvotteluista.³⁵⁶ Asian tiimoilta pidettiin elokuussa 1957 Berliinin talous- ja luottosenaattorin luona kokous, johon osallistui noin 30 henkilöä GEHAG:sta, rakennusvalvonnasta, kaupunkisuunnittelu- ja muista virastoista. Kokouksessa oltiin huolestuneita puuelementtien toimitusaikataulusta ja siitä, ettei rakennus- ja poikkeuslupia alueiden rakentamiseen vielä ollut saatu. Talous- ja luottosenaattorin edustaja Jannicke kertoi tapaamisessa, että puuelementtien toimitus Berliiniin tapahtuisi jo lokakuussa ja suomalaistalojen tilaus pitäisi tehdä mahdollisimman nopeasti odotettavissa olevien suomenmarkan valuuttamuutosten takia. Jannicke lupasi itse yrittää menettelyprosessin lyhentämistä Berliinin rakennus- ja asuntotoimessa. Jos kuitenkin puuelementit toimitettaisiin ennen kuin niiden säilytyspaikka on selvillä, GEHAG veisi ne suojaan Interbau-telttaan. Kokouksessa oli edelleen puhe 600 rivitaloasunnosta, joista silloisten tietojen mukaan 350 olisi rakennettu Kladowiin, 187 Rudowiin ja 63 Lichterfeldeen.³⁵⁷

Puutalon asiakirjoissa rakennuslupatilannetta Berliinissä ei kommentoida, vaan asiaa tarkastellaan myyntiyhdistyksen näkökulmasta. Kesäkuussa 1957 Puutalo oli toiveikas, että puutalot toimitettaisiin Berliiniin vielä saman vuoden puolella:

³⁵⁵ Poikkeuslupia tarvittiin mm. siksi, että puiset rakennuselementit eivät olleet berliiniläisten rakennusmääräysten mukaisesti palonkestäviä. Ks. Steglitzin rakennusvalvontaviraston päätös rakennusmääräyksistä poikkeamisesta Lichterfelden alueella 6.12.1957 (*Befreiung von der Bauordnung*). Blanckertsweg 16, 20, 24, 28, Band 1. BAA St.-Z.; Spandaun rakennusvalvontaviraston päätös rakennusmääräyksistä poikkeamisesta Kladowin alueella 10. ja 14.2.1958. Finnenhaussiedlung Kladower Damm, Band 3. BAA Sp.

³⁵⁶ GEHAG:n rakennuslupahakemus Spandaun rakennusvalvontavirastolle 7.6.1957; GEHAG Spandaun rakennusvalvontavirastolle 11.10.1957. Finnenhaussiedlung Kladower Damm, Band 1. BAA Sp.

³⁵⁷ Kokousmuistio *Aktenvermerk über die Besprechung am 15.8.1957 beim Senator für Wirtschaft und Kredit*. Finnenhaussiedlung Kladower Damm, Band 1. BAA Sp.

Länsi-Saksaan toimitettujen kolmen mallitalon pystytyksen jälkeen on Gehagin kanssa jatkuvasti käyty neuvotteluja amerikkalaisten avustuksella toimitettavista taloista. Toimittamiemme mallitaloja ei ostajan taholta hyväksytty, ja parhaillaan laaditaan yhdistyksessä uutta tarjousta Saksasta saatujen piirustusten mukaan. On todennäköistä, että sopimus näiden talojen toimittamisesta saadaan aikaan vielä hyvissä ajoin tänä vuonna ja että toimitukset myöskin voidaan suorittaa tämän vuoden kuluessa.³⁵⁸

Saksalaiset eivät kuitenkaan saaneet tehtyä puutalotilausta tai solmittua kauppaa ennen heidän tiedostamiaan suomenmarkkan valuuttamuutoksia, toisin sanoen ennen syyskuun 1957 devalvaatiota. Markkan devalvaatiolla oli huomattava vaikutus Berliinin puutalotilauksen lopputulokseen. Devalvaation takia Puutalon oli korotettava markkahintojansa,³⁵⁹ mistä kerrotaan markkinatilannekatsauksessa seuraavasti: ”Kaupan solmiminen lykkääntyi yli devalvaation, minkä johdosta Puutalon oli korotettava markkahintojansa 21 % arvosta v. v. Berlin.”³⁶⁰ Hintojen nousu tarkoitti Berliinin puutalojen osalta sitä, että käytettävissä olevalla rahasummalla, 410 miljoonaa suomenmarkkaa, kaupunkiin voitaisiin toimittaa vain 451 rivitaloasuntoa. Puutalo arvioi ensin, että amerikkalaiset mahdollisesti edellyttävät vähintään 520 talon toimittamista, jolloin GEHAG:n kanssa jouduttaisiin uudelleen neuvotteluihin siitä, mitä tarvikkeita taloista voidaan jättää pois hinnan alentamiseksi.³⁶¹ Devalvoinnin jälkeen GEHAG:lle annettiin uusi hintatarjous ja toivottiin, että sopimukseen päästäisiin vuoden 1957 kuluessa.³⁶² Näin lopulta tapahtuikin, mutta mukana ei enää ollut 600 rivitaloasuntoa, vaan noin 450, kuten Puutalo oli käytettävissä olevan markkasumman perusteella arvioinut: ”Marraskuun alussa allekirjoitettiin sopimus talojen toimittamisesta Länsi-Saksaan, käsittäen noin 450 taloa yhteisarvoltaan 412 milj. markkaa vaunuvapaasti Berliinissä. Toimitukset aloitetaan heinäkuun alussa ja on toimitusaikaa noin 5 kuukautta.”³⁶³ Kolmatta Berliinin Finnenhaussiedlungia Rudowiin ei näin ollen syntynyt.

³⁵⁸ Myyntiyhdistys Puutalon tilannekatsaus 30.6.1957. Myyntiyhdistys Puutalon asiakirjat, 201. 272: 4–5. ELKA.

³⁵⁹ Devalvaatio aiheutti Suomen puunjalostusteollisuudessa hinnannostopaineita. Vuoden 1957 taloustilanteesta ja devalvaation vaikutuksista metsäteollisuuteen ks. tarkemmin Jensen-Eriksen 2007, 76–82.

³⁶⁰ Myyntiyhdistys Puutalon markkinatilanne 23.9.1957. Myyntiyhdistys Puutalon asiakirjat, 201. 272: 4–5. ELKA.

³⁶¹ Ibid.

³⁶² Myyntiyhdistys Puutalon tilannekatsaus 30.9.1957. Myyntiyhdistys Puutalon asiakirjat, 201. 272: 4–5. ELKA.

³⁶³ Myyntiyhdistys Puutalon markkinakatsaus 12.12.1957; Myyntiyhdistys Puutalon tilannekatsaus 31.12.1957. Myyntiyhdistys Puutalon asiakirjat, 201. 272: 4–5. ELKA.

Sopimus puurivitalokaupasta allekirjoitettiin 7.11.1957 Berliinissä. Maksu tapahtui Yhdysvaltain hallituksen Suomen pankissa olleelta ICA-markkatililtä. Maksua varten UM oli lähettänyt Suomen Pankille ICA:n ulkomaanvaluuttavaltuutuksen (*Foreign Currency Authorization*), jolla myönnettiin Länsi-Saksalle oikeus käyttää ICA-tililtä 410 956 700 markkaa³⁶⁴ puutalojen hankintoihin ja kuljetuksiin Suomesta Berliiniin. Puuelementtien kuljetuskustannukset Berliiniin saakka sisältyivät kauppahintaan. Alkuperäistä summaa korotettiin myöhemmin vielä miljoonalla markalla. Myyjänä oli Myyntiyhdistys Puutalo ja ostajana GEHAG.³⁶⁵ Puutalo sai kaupasta ennakkomaksun, jota se ei tarvinnut muuten kuin tarveaineiden rahoitukseen. Tästä syystä yhdistys päätti jakaa summasta 350 miljoonaa markkaa jäsenetehtaille kvootiosuuksien suhteessa korottomana lainana vähintään kahden kuukauden ajaksi. Kyseinen menettely on kirjattu Puutalon asiakirjoihin, joista näin osittain selviää, mitkä tehtaat olivat Berliinin puutalojen valmistuksessa mukana. Tilausta oli alkujaan tarjottu jokaiselle yhdistyksen jäsenelle, jolla ”syntyneet saldot huomioon ottaen oli käyttämätöntä jako-osuutta”. Vuoden 1957 tilauksien jakoa koskevasta dokumentista ilmenee, että puutalotoimituksiin osallistuneita tehtaita oli ainakin kolme: Enso-Gutzeit Oy Parviaisen Tehtaat sai tilauksesta osuutensa sekä taloina että ikkunoiden rullaverhoina ja Kolho Oy keittiön kalusteina, ja H. Saastamoinen Oy:lle jaettiin ne keittiökalusteet, jotka jäivät yli Kolho Oy:n osuuden.³⁶⁶

Kaupanteon jälkeen Berliinissä edettiin kohti asuinalueiden rakentamista. Lichterfelden alue sai rakennusluvan tammikuussa 1958 ja Kladowin alue helmikuussa 1958,³⁶⁷ ja alueiden rakennustyöt alkoivat tonttien maansiirto- ja perustustöillä samoihin aikoihin.³⁶⁸ GEHAG nimitti rakennustyön johtajaksi Lichterfeldeen Friedrich Conradtin ja Kladowiin Werner Gaberin.³⁶⁹ Työmaavalvojana molemmilla alueilla toimi diplomi-insinööri Gottfried Schotten, joka oli ollut

³⁶⁴ Arvo dollareissa 1 284 240 \$.

³⁶⁵ UM kaupalliselle edustustolle Kölnissä 5.4.1957, kirjelmä n:o K. 5 726 53; UM Suomen Pankille 21.10.1957; UM Washingtonin-suurlähetystölle 8.11.1957, kirjelmä n:o K 10 2427 56; Washingtonin-suurlähetystö UM:lle 8.1.1958, kirjelmä n:o 230/8; UM Suomen Pankille 15.1.1958. 58 B 1 Yhdysvallat, kotelo 297. UMA; Myyntiyhdistys Puutalon tilannekatsaus 31.12.1957. Myyntiyhdistys Puutalon asiakirjat, 201. 272: 4–5. ELKA.

³⁶⁶ Tilauksien jako v. 1957 11.12.1957; Myyntiyhdistys Puutalon markkinakatsaus 12.12.1957. Myyntiyhdistys Puutalon asiakirjat, 201. 272: 4–5. ELKA.

³⁶⁷ Steglitzin rakennusvalvontaviraston rakennuslupa (*Bauschein Nr. 1800*) Lichterfelden alueelle 8.1.1958. Blanckertzweg 16, 20, 24, 28, Band 1. BAA St.-Z.; Spandaun rakennusvalvontaviraston rakennusluvat (*Bauschein Nr. 1498/57, Bauschein Nr. 1499/57*) Kladowin alueelle 10.2. ja 14.2.1958. Finnenhaussiedlung Kladower Damm, Band 3. BAA Sp.

³⁶⁸ Rakennusyritys Neue Bauhütte Hoch und Co. Spandaun rakennusvalvontavirastolle 10.1.1958. Finnenhaussiedlung Kladower Damm, Band 1. BAA Sp.; GEHAG Steglitzin rakennusvalvontavirastolle 21.1.1958. Blanckertzweg 16, 20, 24, 28, Band 1. BAA St.-Z.

³⁶⁹ GEHAG Steglitzin rakennusvalvontavirastolle 21.1.1958. Blanckertzweg 16, 20, 24, 28, Band 1. BAA St.-Z.; GEHAG Spandaun rakennusvalvontavirastolle 11.3.1958. Finnenhaussiedlung Kladower Damm, Band 1. BAA Sp.

vastaavassa tehtävässä myös Mariendorfissa ja tarkastanut kaikkien rakennussuunnitelmien lujuuslaskelmat.³⁷⁰ Alueiden rakennustöissä oli mukana samoja rakennusyhtiöitä kuin mallitalon rakentamisessakin. Mariendorfissa kirvesmiestöitä tehnyt Industrie-Baugesellschaft West otti Lichterfeldessä vastuulleen koko rakennusurakan. Kladowissa yrityksiä oli huomattavasti enemmän, mikä on ymmärrettävää alueen suuresta koosta johtuen. Siellä rivitaloasuntojen pohja-, betoni-, muuraus-, rappaus- ja sementtilattia- sekä kirvesmiestöistä vastasivat Hochtief AG. für Hoch- und Tiefbauten sekä Mariendorfissakin mukana ollut Neue Bauhütte Hoch und Co. o. H. G.³⁷¹ Lisäksi muita rakennustöitä kuten maansiirto-, katonrakennus-, viemäriverkko- ja lasimestarin töitä oli tekemässä lukuisia muitakin yrittäjiä.³⁷² (Kuvat 79–82.)

Se, oliko rakennus- tai pystytystöissä mukana suomalaisia työmiehiä, ei käy löytämistäni saksalaisista tai suomalaisista arkisto- tai muista lähteistä ilmi. Ainakin *Berliner Stimme* -lehden mukaan puuelementit asensivat berliiniläisfirmat.³⁷³ Kokemusta puuelementtirivitalojen rakentamisesta oli saatu jonkin verran jo Mariendorfissa, ja asunnoista oli olemassa yksityiskohtaiset sekä Saksassa että Suomessa tehdyt rakennustapaselostukset.³⁷⁴ Puutalon saksankielisissä tarjoissa rakennustapaselostuksissa näkyvät muun muassa puurakenteiden mitat ja niitä koskevien piirustusten numeroinnit (ks. liitteet 1 ja 2). Puutalo lähetti Berliiniin joka tapauksessa ainakin pystytyksen valvojan,³⁷⁵ mikä ilmenee myyntiyhdistyksen maaliskuun 1958 tilannekatsauksesta: ”Länsi-Saksan tilauksesta on laivattu kaksi erää ja jatkuvat laivaukset tasaisin väliajoin kesäkuuhun asti. Talojen pystytyksen valvoja matkustaa Saksaan 8.4.1958.”³⁷⁶

Asuinalueiden rakentaminen eteni alkuun päästyään varsin vauhdikkaasti ja sitä seurattiin berliiniläisessä lehdistössä. *Der Tagesspiegel* uutisoi toukokuussa 1958 Eleanor Dullesin käyneen tutustumassa Kladowin alueen ensimmäisiin asuntoihin. GEHAG oli toteuttanut jälleen kolme

³⁷⁰ Mariendorfin mallirivitalon työmaavalvonnan loppuraportti 23.3.1957 (*Schlussbericht über die Baustellenüberwachung*). Dardanellenweg 38–38b, Band 1. BAA T.-Sch.; GEHAG Gottfried Schottenille 6.12.1957; Lichterfelden alueen työmaavalvonnan loppuraportit 29.5. ja 22.8.1958. Blanckertsweg 16, 20, 24, 28, Band 1. BAA St.-Z.; Kladowin alueen työmaavalvonnan loppuraportti 29.5.1958. Finnenhaussiedlung Kladower Damm, Band 2. BAA Sp.

³⁷¹ GEHAG Spandaun rakennusvalvontavirastolle 11.3.1958. Finnenhaussiedlung Kladower Damm, Band 1. BAA Sp.

³⁷² Näitä olivat Domke & Co. KG., Konrad Billhofer, Ernst Baron, David Grove GmbH., O. Titel & Wolde, Gustav Benhelm, Kurt Blühdorn, Emil Ehlert, Nardini & Gross sekä Lahr, Gawron & Co.

³⁷³ Richtfest in Kladow. *Berliner Stimme* 9.8.1958.

³⁷⁴ Steglitz-Zehlendorfin rakennusvalvontaviraston arkistosta löytyvät sekä Saksassa 15.5.1957 laaditut rakennustapaselostukset että Puutalon 31.10.1957 päivämääräiset rakennustapaselostukset. Blanckertsweg 16, 20, 24, 28, Band 1. BAA St.-Z.

³⁷⁵ Puutalo Oy:llä oli kokemusta tästä toimintatavasta. Yhdistys lähetti esim. Puolaan (1947–48) suomalaisia pystytysohjaajia, joiden valvonnassa puutalot rakennettiin. *10 vuotta suomalaista puutaloteollisuutta* 1950, 61.

³⁷⁶ Myyntiyhdistys Puutalon tilannekatsaus 31.3.1958. Myyntiyhdistys Puutalon asiakirjat, 201. 272: 4–5. ELKA.

kalustettua malliasuntoa nähtäväksi yleisölle sekä asunnonhakijoille, joita Kladowin 347:än asuntoon oli tullut 545. Loput 32 asuntoa rakennettaisiin lehden mukaan myöhemmin toiselle tontille Kladowissa. Mallirivitaloasuntoihin ja rakennustyömaahan kävivät tutustumassa Eleanor Dullesin kanssa talous- ja luottosenaattori Paul Hertz sekä GEHAG:n toimitusjohtaja Karl-Heinz Peters.³⁷⁷ Samasta tutustumiskäynnistä uutisoi myös *Telegraf*, jonka mukaan Kladowin Finnenhaussiedlungin rakentamisessa ”otetaan nyt ripeitä edistysaskeleita”.³⁷⁸ Suurelle yleisölle malliasunnot olivat nähtävillä keskellä muuta rakennustyömaata touko-kesäkuussa 1958 kuukauden ajan.³⁷⁹

Toukokuussa 1958 suurin osa puuelementeistä oli jo toimitettu Saksaan, ja loput toimitettiin kesäkuussa.³⁸⁰ Puutalon tilannekatsauksessa kesäkuun lopulla todetaan, että kaikki sopimuksen edellyttämät 446 rivitaloasuntoa on nyt toimitettu Länsi-Berliiniin.³⁸¹ Elokuun 11. päivä 1958 pidettiin sekä Kladowissa että Lichterfeldessä harjannostajaiset, mistä uutisoitiin kaupungissa laajalti.³⁸² Ainakin Kladowin harjannostajaiset vaikuttavat olleen kunnon pidot, joissa oli ruokaa, juomaa ja musiikkia, ja paikalla oli satoja ihmisiä ja kunniavieraita. Juhlaan osallistui lukuisia liittovaltion ministeriöiden, Berliinin senaatin ja virastojen sekä amerikkalaisen ja brittiläisen³⁸³ sotilashallinnon edustajia sekä Berliinin senaattoreista ainakin Hertz ja Theuner.³⁸⁴ (Ks. kannen kuva sekä kuvat 83–85.) *Der Abend* -lehden jutun ”Saksalaista sianpotkaa ’suomalaisissa’ harjannostajaisissa”³⁸⁵ mukaan rakennushankkeeseen osallistuneille oli harjannostajaisten syömingeissä tarjolla 850 kappaletta sianpotkaa.³⁸⁶ Myös asunnonostajat olivat tervetulleita harjannostajaisiin ja sen jälkeiseen tilaisuuteen ”Segler-Heimissä” Kladowin venesataman vieressä, vaikka GEHAG ei kustannussyistä voinut heille ruokaa tarjotakaan.³⁸⁷

³⁷⁷ 545 Bewerber für 347 Finnenhäuser. *Der Tagesspiegel* 8.5.1958; Peters 2003, 343. Ks. myös Die ersten drei von 347 Finnen-Häusern --. *Der Tagesspiegel* 23.5.1958.

³⁷⁸ Käännös tekijän. Saks. ” -- macht jetzt rasche Fortschritte.” Bald steht die Finnenhaus-Siedlung. *Telegraf* 8.5.1958.

³⁷⁹ Malliasunnot sai käydä katsomassa 17.5.–15.6.1958 tiistaista sunnuntaihin klo 11–18. GEHAG:n kirje Wetzelin pariskunnalle 14.5.1958. Barbara Wetzelin yksityisarkisto.

³⁸⁰ Myyntiyhdistys Puutalon markkinakatsaus 27.5.1958. Myyntiyhdistys Puutalon asiakirjat, 201. 272: 4–5. ELKA.

³⁸¹ Myyntiyhdistys Puutalon tilannekatsaus 30.6.1958. Myyntiyhdistys Puutalon asiakirjat, 201. 272: 4–5. ELKA.

³⁸² Harjannostajaiset olivat esillä ainakin seuraavissa lehdissä: *Der Abend* 7.8. ja 12.8.1958; *Der Kurier* 10.8.1958; *Der Tag* 12.8.1958; *Der Tagesspiegel* 9.8.1958; *Berliner Morgenpost* 8.8. ja 10.8.1958; *Berliner Stimme* 9.8.1958; *Nacht-Depesche* 12.8.1958; *Spandauer Volksblatt* 10.8.1958.

³⁸³ Kladowin Finnenhaussiedlung sijaitsi Berliinin brittiläisellä vyöhykkeellä.

³⁸⁴ Deutsches Eisbein bei „finnischem“ Richtfest. *Der Abend* 12.8.1958; In Kladow lebt man jetzt „finnisch“. *Der Tag* 12.8.1958; Richtfest in Kladow. *Berliner Stimme* 9.8.1958; Bauherr sucht noch Bewerber. *Nacht-Depesche* 12.8.1958.

³⁸⁵ Käännös tekijän. Saks. “Deutsches Eisbein bei „finnischem“ Richtfest“.

³⁸⁶ Deutsches Eisbein bei „finnischem“ Richtfest. *Der Abend* 12.8.1958.

³⁸⁷ GEHAG:n harjannostajaiskutsu Wetzelin pariskunnalle 1.8.1958. Barbara Wetzelin yksityisarkisto.

Lichterfelden ja Kladowin alueet valmistuivat vaiheittain. Lichterfelden alueen kymmenen rivitaloa tuli kokonaisuutena valmiiksi ensin vuoteen 1958 loppuun mennessä.³⁸⁸ Samoin sen 67 asuntoa myytiin ensimmäisenä, mahdollisesti myös siksi, että alue saattoi houkutella ostajia hyvien liikenneyhteyksiensä takia.³⁸⁹ Kladowissa rivitaloasuntoja valmistui ja rakennettiin samaan aikaan. Vuonna 1958 tuli valmiiksi 152 asuntoa, ja ensimmäiset asukkaat pääsivät muuttamaan lokakuussa.³⁹⁰ Rudowin suunnitelman rauettua loput sopimuksen mukaiset rivitaloasunnot piti vielä sijoittaa uuteen paikkaan. GEHAG:n tonttimaa Kladowissa ei kuitenkaan riittänyt näille asunnoille, ja syy tähän oli varsin mielenkiintoinen: GEHAG ei saanut käyttää tontin jäljellä olevaa maata ilmaturvallisuuspalvelun radiosuuntimen (*Funkpeilgerät*) takia. Kladow sijaitsi muutaman kilometrin päässä brittien Royal Air Force Gatowin lentotukikohdasta, ja radiosuunnin oli tarkoitettu Länsi-Berliinin ja Länsi-Saksan välistä ja Itä-Saksan ylittävää kolmea ilmakäytävää varten. Tästä johtuen GEHAG joutui etsimään uuden tontin ja onnistui ostamaan sen Kladowin seurakunnalta vasta pitkällisten neuvottelujen jälkeen.³⁹¹ Kladowin alueen länsipuolelta hankitun tontin ja samalla viimeisten asuntojen rakentaminen aloitettiin keväällä 1959.³⁹² Kladowin loput 225 rivitaloasuntoa tulivat kaikki valmiiksi vuoden 1959 loppuun mennessä.³⁹³ (Kuvat 86–91.)

Lichterfelden ja Kladowin asuinalueiden visuaaliselle ilmeelle ei ollut ominaista pelkästään rivitalojen puu- ja tiilielementtien ja väriyhdistelmien vuoropuhelu, vaan myös tarkkaan mietitty piha- ja puutarhasuunnitelma, joka toteutettiin talojen valmistuttua. Heinäkuussa 1958 päivätty suunnitelma on säilynyt kokonaisuudessaan Lichterfelden alueesta (kuva 92). Kladowin alueen istutusten sijoittelusta ja niihin liittyvistä ohjeista on kerrottu asukaskirjeissä,³⁹⁴ mutta varsinaista suunnitelmaa en ole löytänyt. Siinä missä arkkitehti Otto Scheibesta ei ole ollut mitään elämäkertatietoja saatavilla, Finnenhaussiedlungien puutarhasuunnitelmien tekijä Walter

³⁸⁸ Lichterfelden rivitalojen käyttöönottotarkastukset pidettiin vaiheittain 29.9., 29.10. ja 27.11.1958. GEHAG:n kirjeet Steglitzin rakennusvalvontavirastolle 24.9., 23.10. ja 20.11.1958. Blanckertzweg 16, 20, 24, 28, Band 2. BAA St.-Z.; GEHAG:n neljäs neljännesvuosikatsaus 1958. B Rep 006 Nr. 3537. LAB; GEHAG:n toimintakertomus 1958, 5.

³⁸⁹ 379 Finnenhäuser warten in Kladow auf ihre Bewohner. *Berliner Morgenpost* 10.8.1958; Richtfest in Kladow. *Berliner Stimme* 9.8.1958.

³⁹⁰ GEHAG:n toimintakertomus 1958, 5; Deutsches Eisbein bei „finnischem“ Richtfest. *Der Abend* 12.8.1958; Die ersten „Finnen“ zogen ein. *Berliner Morgenpost* 2.10.1958.

³⁹¹ GEHAG:n ensimmäinen neljännesvuosikatsaus 1959. B Rep 006 Nr. 3537. LAB.

³⁹² GEHAG:n toimintakertomus 1958, 6.

³⁹³ GEHAG:n toimintakertomus 1959, 3.

³⁹⁴ GEHAG:n asukaskirje 18.3.1959; GEHAG:n asukaskirje Kladowin Finnenhaussiedlungin asukkaille 15.6.1960. Barbara Wetzelin yksityisarkisto.

Rossow (1910–1992) on huomattavasti tunnetumpi. Maisema-arkkitehti ja professori Rossow suunnitteli Saksassa lukuisia puutarhakokonaisuuksia³⁹⁵ ja teki yhteistyötä muun muassa Hans Scharounin, Max Tautin ja Egon Eiermannin kanssa. Rossow oli Interbaun johtavan toimikunnan jäsen ja hän laati asuinalueiden maisema- ja puutarhasuunnitelmia muun muassa Siedlung Schillerparkiin ja Gropiusstadtin Berliinissä. Samaan aikaan kun Rossow teki Finnenhaussiedlungien suunnitelmat, oli hänen kenties merkittävin työnsä, Saksan paviljongin (Eiermann–Ruf) puutarhasuunnitelma, esillä Brysselin maailmannäyttelyssä 1958.³⁹⁶

Rossowin piha- ja puutarhasuunnitelmassa on monipuolisesti erilaisia puita ja istutuksia, ja hän on ilmeisesti halunnut korostaa suomalaisuutta laittamalla mukaan runsaasti rauduskoivuja. *Der Abend* -lehdessä todetaankin, että Rossowin suunnittelemat koivut ja punatammet tulevat antamaan asuinalueille myös ulkoisesti suomalaista tunnelmaa.³⁹⁷ Lichterfelden Finnenhaus-siedlungin suunnitelmassa rauduskoivut (*Betula verrucosa*) kehystävät koko aluetta. Rivitalo-asuntojen etupihoille on istutettu erilaisia pensaita³⁹⁸, puutarhatonttien avoimiin päihin kiilto-tuomia (*Prunus serotina*) ja saarnivaahteroita (*Acer negundo*) sekä isommille piha- ja autotal-lialueille punatammia (*Quercus rubra*) sekä niiden yhteyteen pensasmaisia lajeja³⁹⁹. *Der Abend* -lehdessä mainittuja koivuja ja punatammia lukuun ottamatta Kladowin alueesta ei ole tarkkaa tietoa, istutettiin sinne samoja lajikkeita kuin Lichterfeldeen. GEHAG ohjeisti Kladowin asukkaita joka tapauksessa istutuksista ja järjesti heille myös mahdollisuuksia tutustua puutarhasuunnitelmiin Kladowin työmaatoimistossa maaliskuussa 1959. Asukkaille osoittamassaan infokirjeessä GEHAG toteaa, että yhtiön alueelle istuttamat puut ja istutukset tulevat muodostamaan kehiksen alueen kasvillisuudelle. Istutukset sijaitsevat osittain asukkaiden puutarhatonteilla, mutta niitä ei saa yleisen edun nimissä vaihtaa tai poistaa, vaan pitää niistä hyvää huolta. Korkeiksi kasvavia puita ei saa istuttaa leveiden latvusten takia, ja puutarhaan istutettavat hedelmäpuut eivät saa olla liian lähellä toisiaan. Asukkaita varten tehtyyn mallipuutarha-kaavakuvaan oli myös piirretty, missä GEHAG:n istutukset sijaitsevat ja mihin asukkaiden puutarhatonttien kohtiin saa laittaa omia istutuksia (kuva 93).⁴⁰⁰ GEHAG:n suunnitelmista ja ohjeista paistaa mielestäni vahva halu luoda asuinalueille yhtenäinen visuaalinen ilme, jossa

³⁹⁵ Esim. Berliinin Akademie der Künste (1960) ja Tübingenin yliopiston kasvitieteellinen puutarha (1960).

³⁹⁶ Walter Rossow. *Deutsche Biografie* -verkkopalvelu.

³⁹⁷ Deutsches Eisbein bei „finnischem“ Richtfest. *Der Abend* 12.8.1958.

³⁹⁸ Etupihoilla oli kotakuusamaa (*Weigela Newport red*), kerrioita (*Kerria japonica*), syyssyriköitä (*Buddleia davidii*), välimerentulimarjaa (*Pyracantha cocc. kasan*), kaarituhkapensaita (*Cotoneaster dielsiana*), kurtutuhka-pensaita (*Cotoneaster bullata*) sekä morsiusangervoa (*Spiraea arguta*).

³⁹⁹ Kapealehtipaju (*Salix rosmarinifolia*) ja korallilumimarja (*Symphoricarpos orbiculatus*).

⁴⁰⁰ GEHAG:n asukaskirje 18.3.1959. Barbara Wetzelin yksityisarkisto.

arkkitehtoniset elementit, värit ja piha- ja puutarhasuunnitelma tukevat toisiaan. Tavoite on samankaltainen kuin GEHAG:n 1920-luvun Siedlungseissa, joissa viheralueiden ja arkkitehtuurin välisellä yhteydellä oli suuri merkitys.

Kladowin asuinalueen kadut saivat Spandaun aluehallintoviraston ehdotuksesta nimensä suomalaisten merkkimiesten, eli Sibeliuksen, Topeliuksen, Lönnrotin, Runebergin, Krohnin ja Porthanin, mukaan. Suomalaisten kadunnimien haluttiin viittaavan ja osoittavan puuelementtien kotimaahan.⁴⁰¹ Vaikka asuinalueen oli suunnitellut ja rakennuttanut berliiniläinen GEHAG, sitä kutsuttiin ensi hetkistä lähtien Finnenhaussiedlungiksi ja rivitaloasuntoja nimellä *Finnenhäuser*, suomalaistalot. Kladowin alue sai sekä harjannostajaisten yhteydessä että talojen valmistuttua paljon huomiota. Monissa lehtijutuissa korostetaan alueiden ja myös asukkaiden ”suomalaisuutta”, minkä huomaa jo juttujen otsikoista: ”Kladowissa eletään nyt ’suomalaisittain’”,⁴⁰² ”Ensimmäiset ’suomalaiset’ ovat muuttaneet”,⁴⁰³ ”... ja helluntai Berliinin suomalaisten luona”.⁴⁰⁴

Kladowin ”Pikku-Suomen”⁴⁰⁵ asuinalueen visuaalista ilmettä ja rivitalojen arkkitehtuuria komentoitiin lehdissä pääosin positiivisesti: taloja kutsutaan sieviksi,⁴⁰⁶ ja asukkaiden kerrotaan olevan ”tyytyväisiä ja onnellisia kauniissa Finnenhaussiedlungissa”.⁴⁰⁷ Ensimmäisten asukkaiden muutettua Kladowiin *Berliner Morgenpost* kirjoittaa jutun kuvatekstissä, kuinka muuton jälkeisellä aamupalatarjoilulla ”kotirouva pystyi heti kokeilemaan näiden talojen kätevää sisustusratkaisua: keittiön ja olohuoneen välissä olevaa tarjoiluluukkua”.⁴⁰⁸ *Berliner Stimme* -lehdessä kerrotaan yksityiskohtaisesti rivitaloasuntojen ominaisuuksista ja puuelementeistä ja todetaan, että talojen puisissa ulkoseinissä on samankaltainen hyvä lämmöneristys kuin vastaavissa rakennelmissa Suomessa, jossa on Berliiniä paljon kovempi ilmasto.⁴⁰⁹ Hyvän lämmöneristyksen mainitsee myös *Spandauer Volksblatt* -lehti, joka eristyksen lisäksi kehuu asuntojen sisätiloja. Kiinteitä kalusteita keittiössä ja makuuhuoneissa oli runsaasti, ja Suomesta

⁴⁰¹ Spandaun aluehallinnon edustajainkokous päätti uusista kadunnimistä 27.11.1957. *50 Jahre Finnenhaus-Siedlung Berlin Kladow 1958–2008*, 2008, 19; ks. myös Scherl, ... und Pfingsten bei den Berliner Finnen. *Telegraf* 17.5.1959.

⁴⁰² Käännös tekijän. Saks. ”In Kladow lebt man jetzt ‚finnisch’”. *Der Tag* 12.8.1958.

⁴⁰³ Käännös tekijän. Saks. ”Die ersten ‚Finnen‘ zogen ein”. *Berliner Morgenpost* 2.10.1958.

⁴⁰⁴ Käännös tekijän. Saks. ”... und Pfingsten bei den Berliner Finnen”. *Telegraf* 17.5.1958.

⁴⁰⁵ Saks. ”Klein-Finnland”. Ilmausta käytetty *Der Abend* -lehdessä 7. ja 12.8.1958.

⁴⁰⁶ Am Montag: Richtfest für 446 Finnenhäuser. *Berliner Morgenpost* 8.8.1958.

⁴⁰⁷ Glücklich und zufrieden sind die Bewohner --. *Telegraf* 4.4.1959.

⁴⁰⁸ Käännös tekijän. Saks. ”Dabei konnte die Hausfrau gleich eine praktische Einrichtung dieser Häuser ausprobieren: das Schiebefenster zwischen Küche und Wohnzimmer.” *Berliner Morgenpost* 2.10.1958.

⁴⁰⁹ Richtfest in Kladow. *Berliner Stimme* 9.8.1958.

tulleet tapetit ja keittiön ja kylpyhuoneen laatat olivat kirjoittajan mukaan kauniit. Kritiikkiä esitettiin myös: nyt kun alueesta oli jo mahdollista saada yleisvaikutelma [elokuussa 1958], ei enää voitu olla täysin vakuuttuneita siitä, että olisi syntynyt jotakin arkkitehtonisesti arvokasta tai erityisen suomalaista. Eritoten alueen pohjoispuoli, jonne rivitaloja sijoitettiin enemmän suoriin riveihin kuin alueen eteläpuolelle, antoi kirjoittajan mukaan Gatowin suunnalta aluetta lähestyneelle katsojalle ”lukemattomien parakkien vaikutelman”. Samalla lehdessä toivottiin, että vaikutelma lieventyy, kun koivut ja punatammet ympäröivät talorivit.⁴¹⁰

Värikkäimmän kuvauksen Kladowin uudesta Finnenhaussiedlungista kirjoitti August Scherl *Telegraf*-lehdessä toukokuussa 1959. Hänen mukaansa alue näyttää GEHAG:n tekemien istutusten myötä paljon ystävällisemmältä kuin ennen. Lisäksi omistajat ovat istuttaneet pieniin puutarhoihinsa kukkia ja hedelmäpuita, ja puutarhaletkut ja kastelukannut ovat ahkerassa käytössä. Jokainen omistaja vaalii yksilöllisyyttään ja antaa pikku talolleen ja puutarhalleen oman henkilökohtaisen leimansa. Talorivit on nyt myös maalattu erivärisiksi, ja kaikkein iloisimmilta näyttävät värikkäät puutarhakalusteet, sienimäiset aurinkovarjot ja markiisit. Lasten nauru, ja joskus lasten itkukin, täyttää alueen tiet ja puutarhat aamusta iltaan.⁴¹¹ Positiivishenkinen kuvaus vastaa mielestäni hyvin puutarhakaupunkiaatteen mukaisia ajatuksia ja mielikuvia onnellisesta ja terveellisestä elämästä esikaupungissa lapsia kasvattaen ja omaa pientä puutarhaa hoidaten.

Erityisen mielenkiintoinen tieto Scherlin kirjoituksessa on se, että Kladowin Finnenhaussiedlungista oli tullut berliiniläisille suosittu viikonlopun retkikohde. Kaupunkilaiset tulivat autotai bussikyydillä tai laivalla Wannseen yli Kladowin maalaismaisemiin hämmästelemään Finnenhaussiedlungin uusia rivitaloja. Scherlin mukaan ”jokainen ’kaupunkilainen’ tarttuu mielellään tilaisuuteen tutustua Berliinin tunnetuimpaan ja moderneimpaan asuinalueeseen Hansaviertelin ohella”.⁴¹² Helatorstaina 1959 alueella oli ollut varsinainen kansainvaellus, ja helluntaiksi paikalle odotettiin vielä enemmän vierailijoita.⁴¹³ On vaikea sanoa, missä määrin tällainen kiinnostus Kladowin Finnenhaussiedlungia kohtaan jatkui alkuvaiheiden jälkeen. Alue vaikuttaa kuitenkin olleen paikallinen nähtävyys myöhemminkin, sillä siitä tehtiin postikortteja (kuvat 94 ja 95).

⁴¹⁰ Finnenstil mit Schönheitsfehlern. *Spandauer Volksblatt* 10.8.1958.

⁴¹¹ Scherl, ... und Pfingsten bei den Berliner Finnen. *Telegraf* 17.5.1959.

⁴¹² Käännös tekijän. Saks. ”Jeder ‚Städter‘ nimmt gern die Gelegenheit wahr, Berlins bekanntestes und modernstes Wohnviertel neben dem Hansaviertel kennenzulernen.”

⁴¹³ Scherl, ... und Pfingsten bei den Berliner Finnen. *Telegraf* 17.5.1959.

Myös Puutalon toimitusjohtaja Rinkinen kävi Berliinissä paikan päällä katsomassa valmiita taloja. Rinkinen ja maisteri Ojanen tekivät lokakuussa 1958 matkan Länsi-Berliiniin sekä Hampuriin, Kölniin, Bonniin ja Hannoveriin selvittääkseen laajemmin puutalojen vientimahdollisuuksia Länsi-Saksaan.⁴¹⁴ Matkan toinen tarkoitus oli selvittää Berliinin puutaloista saatuja reklamaatioita, joita olivat muun muassa kuljetuksessa vahingoittuneet lattialaudat, uurretut kattolevyt ja ensolaatat, ja niistä aiheutunut hukka. Sekä Lichterfelden että Kladowin aluetta käytiin katsomassa kolmen viikon matkan aikana pariin otteeseen. Matkan pohjalta laadittussa ”Puutalojen vienti Länsi-Saksaan” -muistiossa todetaan, että ”alueet ovat ulospäin hyvin hauskannäköisiä, myöskin maalauksen ja talojen sijoituksen suhteen. Kadut, ruohokentät ja istutukset tulevat valmistuttuaan yhä parantamaan yleisvaikutelmaa”. Lisäksi Lichterfelden asukkaat olivat haastattelutietojen hyvin tyytyväisiä taloihinsa. Muistion kommentti viestii mielestäni hienoisesta positiivisesta yllätyksestä ja siitä, etteivät rivitalojen sijoittelu ja ulkoinen ilme väreineen ole olleet Puutalon käsissä. Reklamaatioista sovittiin GEHAG:n kanssa, että Puutalo toimittaa vapaasti Berliinin 1500 m² lattialautaa ja luopuu aikaisemmin esittämästään rahdin korotuslaskusta. Samalla GEHAG luopuu muista vaatimuksistaan ja hankkii omalla kustannuksellaan puuttuvat tarvikkeet Saksasta. Näin edulliseen ratkaisuun oli Puutalon mukaan mahdollista päästä vain siksi, että kysymyksessä olivat USA:n lahjatalot Berliinille ja että ostajaa kiinnosti kokeilumielessäkin aluerakentaminen valmiita rivitaloja käyttäen.⁴¹⁵

Finnenhaussiedlungien ilmeen säilyttäminen sellaisena kuin se oli suunniteltu ja toteutettu oli GEHAG:lle ainakin välittömästi rakentamista seuranneina vuosina tärkeää. Tämä käy ilmi asukkaille lähetetyistä ohjeista ja asukaskirjeistä (*Rundschreiben*). Asukkaille osoitetuista ensimmäisistä ohjeista ilmenee muun muassa, että lisärakentaminen, myös lasikattojen rakentaminen, oli kiellettyä, markiisien piti sopia alueen kokonaisvaikutelmaan ja talon väriin, tonttien välisiin näkösuojiin ei tullut kiinnittää pyykkinarua ja kuivattaa siinä pyykkiä, ja tonttien välille ei haluttu rakennettavan korkeita aitoja. Antennien sijoitteluistakin GEHAG:lla oli sanottavana: asuinalueen rumentamisen välttämiseksi antennin sai kiinnittää ainoastaan oikeanpuoleiseen tiiliseinään puutarhasta katsottuna. Antennin ja markiisin tarkoituksenmukaiseen

⁴¹⁴ Berliinin puurivitalojen rakennusvaiheessa ja niiden valmistuttua Puutalo sai yhä enenevässä määrin puutalo-tiedusteluja Saksan liittotasavallasta. Berliinin puurivitalot näyttävät generoineen siellä laajempaa kiinnostusta puutaloja kohtaan. Ks. Myyntiyhdistys Puutalon tilannekatsaus 31.3.1958; markkinakatsaus 27.5.1958; tilannekatsaus 30.6.1958; markkinakatsaus 30.9.1958; tilannekatsaus 25.5.1959. Myyntiyhdistys Puutalon asiakirjat, 201. 272: 4–5. ELKA.

⁴¹⁵ P.M. Puutalojen vienti Saksan Liittotasavaltaan. Liite 3 Myyntiyhdistys Puutalon hallituksen kokouksen pöytäkirjaan 12.11.1958. Myyntiyhdistys Puutalon asiakirjat, 201. 272: 4–5. ELKA.

kiinnittämiseen GEHAG lähetti asukkaille piirroksia, joiden mukaan piti toimia. Ohjeissa kerrotaan myös puurakenteiden ominaisuuksista ja seinien tapeteista, jotka oli tapetoitu pahvin⁴¹⁶ päälle.⁴¹⁷

Kaikki eivät kuitenkaan noudattaneet GEHAG:n ohjeistuksia, ja asukkaiden taipumus individualistisiin ratkaisuihin aiheutti yhtiölle päänsärkyä. Kesäkuussa 1960 kladowilaisille lähetetty viides asukaskirje olikin jo eräänlainen paimenkirje kurittomille asukkaille, jotka olivat tehneet omavaltaisia muutoksia, ryhtyneet lisärakentamiseen ja etenkin pystyttäneet aitoja asuntojensa etupihoille. GEHAG ei voinut tätä suvaita. Yhtiö kirjoittaa, että tällaiset omavaltaiset toimenpiteet laskevat Siedlungin tasoa ja aiheuttavat alueelle siirtolapuutarhamaisen (*Laubenkolonie*) luonteen. Alue oli rakennettu erityisten kaupunkisuunnittelullisten ja arkkitehtonisten periaatteiden mukaisesti ottaen huomioon viranomaisten vaatimukset. Siksi GEHAG:n velvollisuus oli pitää huolta siitä, että alueen yhtenäinen kokonaisvaikutelma säilyy. Etenkin GEHAG oli huolissaan asuntojen etupihoista ja niiden aidoittamisesta ja toteaa, että koirien ja lasten aiheuttamat haitat eivät oikeuta omavaltaisuuteen. Asukkaita muistutettiin, että ”etupihat on suunnitellut Saksassa varsin tunnettu puutarha-arkkitehti, herra professori Walter Rossow suunnitteluviraston hyväksynnällä”,⁴¹⁸ ja minkäänlaista lupaa etupihojen muutoksiin ei tulla myöntämään. Sen sijaan GEHAG:lla ei ollut mitään etupihaa suojaavien pensaiden istuttamista vastaan, kunhan ne ovat samoja kasveja kuin puutarha-arkkitehdin sinne suunnittelemat, ja ne istutetaan yksittäin tai epäsäännöllisissä ryhmissä. Myös Lichterfeldessä oli samankaltaista ongelmaa, mikä ilmenee vastaavasta asukaskirjeestä: siellä asukkaat pysäköivät autojaan alueen yhteisille kävelyteille ja asuntojen etupihoille, mikä ei ollut sallittua. Molempien asukaskirjeiden lopussa GEHAG vielä toteaa, että yhtiön kiellot eivät johdu ahdasmielisyydestä, vaan velvollisuuksien ja ehtojen täyttämistä, mikä on kaikkien edun mukaista.⁴¹⁹

Yli 60 vuotta myöhemmin ja Finnenhaussiedlungien monia muutoksia havainnoineena on kiinnostavaa pohtia, milloin ja miksi GEHAG:n ja rakennusvalvontavirastojen ote Siedlungien kokonaisvaikutelmasta alkoi ”lipsua”. Alkuvaiheen selkeiden ohjeistusten avittaman, arkkitehtonisesti täysipainoisen visuaalisen ilmeen sijaan alueilla tultiin myöhemmin näkemään

⁴¹⁶ Oletettavasti pinkopahvi.

⁴¹⁷ GEHAG:n asukaskirje 18.3.1959. Barbara Wetzelin yksityisarkisto.

⁴¹⁸ Käännös tekijän. Saks. ”Die Planung für die Anlegung der Vorgärten erfolgte durch den in Deutschland recht bekannten Gartenarchitekten, Herrn Professor Rossow, mit Zustimmung des Planungsamtes.”

⁴¹⁹ GEHAG:n asukaskirje Kladowin Finnenhaussiedlungin asukkaille 15.6.1960. Barbara Wetzelin yksityisarkisto; GEHAG:n asukaskirje Lichterfelden Finnenhaussiedlungin asukkaille 14.7.1961. Blanckertzweg 16, 20, 24, 28, Band 2. BAA St.-Z.

lukemattomia muutostöitä, jotka muuttivat alkuperäistä ilmettä radikaalisti. Kladowin alkupe-
räisasukas Barbara Wetzelin mukaan monet alueen asukkaat pitivät puulaudoitusten jatkuvia
maalaustöitä työläinä, ja jossakin vaiheessa rivitaloasuntojen julkisivuja ruvettiin päällystä-
mään erilaisilla materiaaleilla yksi toisensa jälkeen.⁴²⁰ Tiedot muutostöiden tarkoista ajankoh-
dista löytynevät rakennusvalvontavirastojen arkistoista yksittäisten rivitaloasuntojen omista
kansioista, sillä yleisissä kansioissa ei ole muutoksenhauista ja muutosluvista tietoa.

Berliinin Finnenhaussiedlungien suunnittelu ja toteutus kestivät rakennuttajan valinnasta aluei-
den valmistumiseen asti noin neljä ja puoli vuotta. Saksalainen GEHAG ja suomalainen Myyn-
tiyhdistys Puutalo suunnittelivat alueiden rivitalot yhteistyössä, jonka tuloksena Berliiniin syn-
tyi kaksi arkkitehtuuriltaan hyvin erityistä asuinalueita. Olen edellä osoittanut, että GEHAG
laati Finnenhaussiedlungien asemakaavat, ensimmäiset piirustukset ja puutarhasuunnitelmat ja
vastasi rivitalojen rakennuttamisesta, ulkoisesta ilmeestä ja väreistä. Puutalo taas teki ketterästi
GEHAG:n piirustusten mukaan taloista omat puuelementteihin pohjautuvat asunto- ja raken-
nussuunnitelmansa ja vastasi asuntojen sisustuksista ja kiinteistä kalusteista sekä kaikkien ele-
menttien toimittamisesta Berliiniin.

Vaikka Finnenhaussiedlungien rakennuttaja oli tunnettu GEHAG, sen osuutta suunnittelussa ei
ole juuri tuotu alueiden rakentamisesta kertovissa nykypäivän teksteissä esiin. Syynä tähänkin
lienee aiemman tutkimuksen puute. Esimerkiksi arkkitehti Asmus Werner väittää Saksan Alvar
Aalto -yhdistyksen jälleenrakennusta käsittelevässä tiedotuslehtisessä (2009), että 1950-luvulla
Suomi vei Berliiniin kokonaisia Siedlungeja niiden kaupunkisuunnittelullisesta konseptista,
arkkitehtuurista, rakenteista ja ”avaimet käteen” -suunnittelusta lähtien.⁴²¹ Tutkimukseni osoit-
tamien tietojen valossa väitteen ei voi sanoa pitävän paikkansa. Puutalojen viemiseen tarvittiin
runsaasti poliittista tahtoa, pitkällisiä neuvotteluja, joustavia työtapoja ja ennen kaikkea yhteis-
työtä, mitä kaikkea Finnenhaussiedlungien suunnittelusta ja rakentamisesta löytyy. Alueissa
yhdistyvät kahden taitavan rakennusalan yhtiön perinteet ja kahden maan rakennuskulttuurit
omaleimaisella tavalla.

⁴²⁰ Barbara Wetzelin suullinen tiedonanto tekijälle 20.9.2017.

⁴²¹ Werner, Die Finnenhaussiedlungen in Berlin. *Alvar Aalto Gesellschaft, Bulletin* 28, 2009.

4.5 Yksityinen paritalotilaus tyypeistä A1 ja A2

Berliinin Finnenhaussiedlungien ja puurivitalojen kokonaisuudessa on pieni kuriositeetti, yksityinen paritalotilaus, joka sulkee tutkimustyön ympyrän ja täyttää tiedoissa olleen aukon. Rivitaloja koskevia asiakirjoja tutkiessa huomaa, että rivitaloasuntoja toimitettiin Berliiniin yhteensä 446. Asuntoja rakennettiin Finnenhaussiedlungeihin kuitenkin 444, ja Lichterfelden asemakaavaan asuntoja on piirretty 67 ja Kladowiin 377. Kahden ”puuttuvan” asunnon kohtalo aiheutti tutkimuksen aikana hämmennystä: mitkä ja missä ovat nämä kaksi rivitaloasuntoa, joita ei löydy Finnenhaussiedlungien asemakaavoista, mutta jotka selvästi on toimitettu talojen mukana? Useissa lehtiartikkeleissa Kladowin alueen rivitaloasuntojen määräksi kuitenkin kerrotaan 379,⁴²² mikä taas on ristiriidassa asemakaavan ja GEHAG:n toimintakertomuksissa annettujen tietojen kanssa.

Käydessäni tutustumassa Mariendorfin rivitaloon huomasin, että viereisellä tontilla mallirivitalon puutarhojen takana, ehkä noin sata metriä Dardanellenwegin ja Goldenes Horn -katujen risteyksestä oli vierekkäin kaksi vahvasti Finnenhaussiedlungien A1 ja A2 -tyypeiltä näyttävää asuntoa (kuva 96). Ensimmäinen ajatus tästä Goldenes Horn 6 ja 6a -osoitteessa sijaitsevista paritalosta oli se, että ehkä talo oli ollut osa asunonäyttelyä. Tällaisen tulkinnan ovat itse asiassa esittäneet myös Causin ja Pleger, jotka kirjoittavat Lichterfelden Finnenhaussiedlungin rakennussuojeluselvityksessä kyseisten asuntojen olevan GEHAG:n mallirivitaloasuntoja.⁴²³ Mariendorfin mallirivitalon arkistodokumentteja tutkiessa kyseinen paritalo ei kuitenkaan tule missään vaiheessa esiin, vaan mallirivitaloasuntoja on niin rakennusvalvontaviraston asiakirjojen kuin GEHAG:n toimintakertomuksenkin (1957) mukaan kolme.

Tempelhof-Schönebergin rakennusvalvontaviraston arkiston asiakirjoista selviää, että asuntojen tontin omisti Paul Rapat. Rapat haki yhdessä Kurt Widullan ja Traute Caligariksen kanssa rakennuslupaa ”kahdelle suomalaiselle puutalolle” huhtikuussa 1958. Rapat oli A2-tyypin rakennuttaja ja Widulla-Caligaris tyypin A1, ja projektin toteutuksen he antoivat GEHAG:n käsiin.⁴²⁴ Paritalo sai rakennusluvan syyskuussa 1958, mutta rakennustyöt alkoivat vasta huhtikuussa 1959. Tekijät olivat samoja kuin Finnenhaussiedlungissa: Schotten toimi

⁴²² *Berliner Morgenpost* 10.8.1958; *Berliner Stimme* 9.8.1958; *Der Abend* 12.8.1958; *Der Kurier* 10.8.1958; *Der Tag* 12.8.1958; *Nacht-Depesche* 12.8.1958; *Spandauer Volksblatt* 10.8.1958; *Telegraf* 8.5.1958.

⁴²³ Causin ja Pleger 2002, Kapitel I, 6. UDSB St.-Z./LDAB.

⁴²⁴ Rapat, Widulla ja Caligaris Tempelhofin rakennusvalvontavirastolle 3.7.1958. Goldenes Horn 6 und 6a. BAA T.-Sch.

työmaavalvojana ja Neue Bauhütte Hoch und Co. o H. G. urakoitsijana. Rapat itse toimi rakennustyön johtajana.⁴²⁵ GEHAG ilmoitti paritalon väriyksen rakennusvalvontaan ja kertoi sen olevan harmaa-keltainen: talon yläkerran puuosat olivat keltaiset ja alakerran eterniittipäällyste harmaa.⁴²⁶

Goldenes Horn 6 ja 6a:n puutaloasunnot olivat yksityinen tilaus, jonka toteutuksesta GEHAG vastasi. Tämä näkyy yhtiön toimintakertomuksessa 1959 siten, että omistusasuntojen kohdalla on kaksi ”ylimääräistä” asuntoa eräänlaisena toteutus- tai huolenpito-hankkeena (*Betreuung*). Se, että nämä kaksi asuntoa oli rakennettu suomalaisista puuelementeistä, ei toimintakertomuksessa mainita.⁴²⁷ Myöskään se, miten Rapat tuli tilanneeksi puutaloasunnot, ei käy asiakirjoista ilmi. Pienenpieni maininta kertoo kuitenkin, että Rapat oli todennäköisesti GEHAG:n työntekijä: nimi Rapat mainitaan Lichterfelden Finnenhaussiedlungia koskeneen kokouksen osallistujalistalla yhtenä GEHAG:n edustajista.⁴²⁸ GEHAG:n työntekijä halusi siis itselleenkin puuelementeistä valmistetun oman asunnon.

5 Johtopäätökset

Puurakentaminen ja tyyppipuutalot kuuluvat keskeisesti suomalaiseen arkkitehtuurihistoriaan. Tyyppipuutalojen ja puuelementtitekniikan kehitys alkoi Suomessa 1920-luvulla, jolloin rakentamisessa hyödynnettiin ensimmäistä kertaa standardirakenteisia puuelementtejä ja laadittiin ensimmäiset tyyppitalopiirustukset. Sodan ja jälleenrakennus toimivat moottorina Puutalo Oy:n perustamiselle. Yhtiö oli merkittävä toimija esivalmistettujen puuelementtien ja tyyppitalojen tuottajana sekä kehittäjänä Suomessa. Puutalo Oy:n toiminta suuntautui alusta lähtien myös ulkomaanmarkkinoille, ja jo toisen maailmansodan aikana yhtiö toimitti Saksaan suuria määriä tyyppitaloja. Vienti ulkomaille jatkui aktiivisena sodan jälkeen. Puutalo Oy:n ulkomaankauppa muodosti 1950-luvulla jopa kansantaloudellisesti merkittävän osan Suomen vientiä, ja vuosikymmenen alkupuolella puutalot olivat Suomelle yksi idänkaupan tärkeimmistä vientituotteista.

⁴²⁵ Tempelhofin rakennusvalvontaviranomaisen rakennuslupa (*Bauschein Nr. 1518/58*) osoitteelle Goldenes Horn 6 ja 6a 22.9.1958; GEHAG Tempelhofin rakennusvalvontavirastolle 9.4.1959. Goldenes Horn 6 und 6a. BAA T.-Sch.

⁴²⁶ GEHAG Tempelhofin rakennusvalvontavirastolle 29.5.1959. Goldenes Horn 6 und 6a. BAA T.-Sch.

⁴²⁷ GEHAG:n toimintakertomus 1959, 3.

⁴²⁸ GEHAG Steglitzin rakennusvalvontavirastolle 30.1.1958, liitteenä kokousmuistio. Blanckertzweg 16, 20, 24, 28, Band 1. BAA St.-Z.

Saksassa tyyppiasunnoilla ja standardisoinnilla oli ollut keskeinen rooli jo sosiaalisen asuntotuotannon, rationalisoidun rakentamistavan ja arkkitehtonisen modernismin yhdistelmästä syntyneissä 1920-luvun asuinalueissa eli Siedlungseissa. Martin Wagnerin aloitteesta ammattiyhdistykset ja rakennusosuuskunnat perustivat Berliinissä yleishyödyllisen asuntotuotantoyhtiö Gemeinnützige Heimstätten-, Spar- und Bau-Aktiengesellschaftin eli GEHAG:in vuonna 1924. GEHAG:n erityisesti 1920-luvulla rakentamat Siedlungit, kuten Hufeisensiedlung ja Waldsiedlung Onkel-Toms-Hütte, ovat modernin asuntoarkkitehtuurin ja sosiaalisen asuntotuotannon suunnannäyttäjiä. 1950-luvulla GEHAG osallistui aktiivisesti Berliinin jälleenrakennukseen, mikä tapahtui pääasiallisesti Yhdysvaltain taloudellisella tuella.

GEHAG rakennutti vuosina 1957–1959 Berliinin Kladowiin ja Lichterfeldeen kaksi Finnenhaussiedlungia, joiden rivitalot rakennettiin Puutalo Oy:n puuelementeistä. Selvittääkseni näiden Finnenhaussiedlungien syntyhistorian olen käyttänyt tutkimuksessani ennen tutkimattomia primärilähteitä ja monia aineistokokonaisuuksia. Olen tuonut taidehistorian tutkimuksen piiriin suuren määrän arkistomateriaalia ja taloushistorian puolella tehtyjä tutkimuksia sekä avannut Puutalo Oy:n puutalojen 1950-luvun vientiä koskevan laajan kuvan, jossa kylmän sodan politiikalla on keskeinen rooli. Tutkimustyö on sisältänyt monta vaihetta, alkaen alun selvittelyistä, kyseenalaistamisista ja tarkennuksista sekä kymmenistä arkistokäynneistä Saksassa ja Suomessa loppuvaiheen aineistoanalyysiin ja käännös- ja kirjoitustyöhön.

Tutkimuskysymyksistäni ensimmäinen, miksi Berliinin Finnenhaussiedlungit rakennettiin, on tutkimuksessani saanut vastauksensa kylmän sodan politiikasta. Olen tuonut esiin, että puutalojen rakennuttaminen Berliiniin suomalaisista puuelementeistä oli poliittinen päätös, joka palveli niin Suomen, Yhdysvaltojen kuin Länsi-Saksan intressejä kylmässä sodassa. Kun Neuvostoliitto yhtäkkiä lopetti puutalo-ostot Suomesta vuoden 1954 lopulla, puutaloteollisuus joutui vaikeuksiin. Yhdysvallat näki tilanteessa mahdollisuuden toteuttaa patoamispolitiikkaansa ja toimia Neuvostoliiton toimista kärsivän Suomen auttajana. Puutalojen vientiä oli yritetty poliittisesti ohjailla idänkaupasta pois päin kohti länttä jo aiemmin, mutta vasta Yhdysvaltojen ylijäämämaataloustuotteiden avustushjelman myötä puutaloille koitti mahdollisuus saavuttaa uusia markkinoita lännestä. Valuuttapulasta kärsinyt Suomi hyötyi saadessaan ostaa avustushjelman kautta Yhdysvalloista ylijäämämaataloustuotteita, pääasiassa tupakkaa ja puuvillaa, suomenmarkkoilla. Saadut markkavarat Yhdysvallat talletti Suomen Pankissa olleelle markkatiilille ja käytti ne Suomen viennin edistämiseen kolmansiin maihin. Puutaloista tuli

ylijäämämaataloustuotteiden avustushjelmassa Suomen ykkösvientituote, kun Neuvostoliitto äkisti lopetti puutalo-ostot Suomesta. Puutaloja suunniteltiin ja neuvoteltiin etenkin Yhdysvaltain Defense Departmentin käyttöön eri maihin, kuten Iraniin, Pakistaniin, Marokkoon ja Islantiin. Amerikkalaisten tekemien tilausten avulla Suomen puutaloteollisuus pysyi vaikeassa tilanteessa jaloillaan.

Berliinin puurivitalot oli alun perin tarkoitettu DDR-pakolaisten asunto-ohjelmaan. Olen selvittänyt Berliinin senaatin pakolaisasuntoja koskevien arkistodokumenttien sekä ulkoministeriön arkiston ylijäämämaataloustuotteita käsittelevien asiakirjojen avulla, että Yhdysvallat suunnitteli suomalaisten puuelementtien käyttöä Länsi-Berliinin DDR-pakolaisten hyväksi. Aloitteentekijänä hankkeessa oli Yhdysvaltain ulkoministeriön Berliinin-asioiden vastaava Eleanor Lansing Dulles. DDR-pakolaisten asuntojen rahoittaminen oli Yhdysvalloille propagandakeino ja osa kylmän sodan suurvaltapeliä. Pakolaisasuntoja rakennettiin sosiaalisen asuntotuotannon erityisohjelmina, ja Berliinin senaatin oli kohdistettava Yhdysvaltain erityistukien piirissä olevat asunnot juuri DDR-pakolaisille. Saksan liittotasavallan 1950-luvun asuntopoliitikassa omistusasuminen oli asuntorakentamisen tukitoimissa etusijalla. Myös Finnenhaus-siedlungien asunnot sidottiin omistusasuntomuotoon. Omistusasunnon hankkimiseen kykeneviä DDR-pakolaisia ei kuitenkaan ollut tarpeeksi, joten asuntojen ostamiseen oikeutettua ryhmää lopulta laajennettiin: Finnenhaussiedlungien asunnoista noin puolet kohdistettiin DDR-pakolaisille, osa siirtoväelle ja toisen maailmansodan pommituksissa asuntonsa menettäneille ja osa hakijoille, joilla oli omaa pääomaa. Omistusasumismuodosta huolimatta puurivitaloasunnot olivat myös sosiaalisen asuntotuotannon projekti. Asunnoissa noudatettiin tulorajasäännöksiä, ja ne kohdennettiin erityisen tuen tarpeessa oleville ryhmille ja lapsirikkaille perheille. Lisäksi asunnot olivat poikkeuksellisen edullisia, koska Yhdysvallat lahjoitti rivitalojen puuelementit suoraan ostajille.

Se, miten Finnenhaussiedlungit suunniteltiin ja rakennettiin, käy ilmi GEHAG:n ja Puutalo Oy:n asiakirjoista ja piirustuksista. Olen tutkimuksessani saanut selville, että GEHAG suhtautui aluksi epäilevästi puutaloihin ja niiden sopivuuteen Berliiniin. Siksi yhtiö ensin testasi puuelementtitaloja rakennuttamalla kolme mallirivitaloasuntoa Berliinin Mariendorfiin. Ne osoittautuivat yleisömenestykseksi, minkä jälkeen GEHAG ryhtyi Lichterfelden ja Kladowin asuinalueiden rakentamiseen. Lichterfeldeen rivitaloasuntoja rakennettiin 67 ja Kladowiin 377, joiden lisäksi kaksi asuntoa toimitettiin yksityisenä tilauksena Mariendorfiin. Asuntojen perusta valettiin paikan päällä, ja niiden kantavana rakenteena ovat asuntojen väliset muuratut tiiliseinät.

Muut rakennuselementit, kuten julkisivut, väliseinät ja kattorakenteet koostuvat teollisesti esivalmistetuista puuelementeistä. Rivitaloasunnot pohjautuvat tyyppipiirustuksiin, ja niitä on Finnenhaussiedlungissa kolmea tyyppiä: pienempi tyyppi A1, jota rakennettiin eniten, sekä isommat tyypit A2 ja D. Tutkimuksessani olen osoittanut, että GEHAG laati Finnenhaussiedlungien asemakaavat, asuntojen tyyppipiirustukset ja puutarhasuunnitelmat sekä vastasi rivitalojen rakennuttamisesta ja arkkitehtonisista piirteistä, kuten ulkoisesta ilmeestä ja väreistä. Puutalo Oy teki GEHAG:n piirustusten mukaan taloista omat puuelementteihin pohjautuvat asunto- ja rakennussuunnitelmansa, vastasi asuntojen sisustuksista ja kiinteistä kalusteista sekä toimitti kaikki puutaloelementit Berliiniin. Rivitalojen rakentamisessa käytettiin berliiniläisiä rakennusyhtiöitä, ja lisäksi Puutalo lähetti paikan päälle talojen pystytyksen valvojan.

GEHAG:n ja Puutalo Oy:n yhteistyön tuloksena Berliiniin syntyi kaksi omaleimaista asuin-aluetta. Finnenhaussiedlungien rivitalojen arkkitehtuurissa ilmenevät kahden maan asuntorakentamisen perinteet. Puuelementit kytkevät rakennukset sekä suomalaiseen puu- ja puuelementtirakentamiseen että tehokkaaseen ja rationaaliseen, tyyppeihin perustuvaan moderniin rakennustapaan, jota oli toteutettu sekä Suomessa että Saksassa. Finnenhaussiedlungien kaavoituksessa ja rivitaloissa näkyy 1920-luvun Siedlungeihin, puutarhakaupunkiaatteeseen ja Bruno Tautin ja Ernst Mayn arkkitehtuuriin viittaavia piirteitä. Rivitalomassojen geometrisuus ja suorat linjat muistuttavat tulkintani mukaan Berliinin ja Frankfurtin 1920-luvun Siedlungien rivitaloja sekä Puutalo Oy:n 1950-luvun rivitaloja Tapiolassa ja Herttoniemessä. Huomattava rivitalojen ulkomuotoa jäsentävä elementti on julkisivun punatiiliset palomuurit, jotka ovat kuin suora lainaus Tautin arkkitehtuurikielestä. Asuntojen sisätiloja leimaavat äärimmäisen tehokas tilankäyttö ja pohjaratkaisut, jotka noudattavat funktionalistista tilan eriyttämisen periaatetta.

Tuon tutkielmassani esiin Finnenhaussiedlungien alkuperäisen väriohjelman, jota on aiemmin käsitelty ainoastaan Lichterfelden alueen rakennussuojeluohjelmassa. Finnenhaussiedlungien alkuperäinen väritys on ollut yksi asuinalueiden tärkeimmistä ilmettä määrittäneistä tekijöistä, mutta tänä päivänä alkuperäiset värit ovat enää vain paikoin näkyvissä. Rakennussuojeluohjelman väriselvityksen pohjalta on osoitettavissa, että rivitalojen yläkerran puulaudoituksen ja alakerran levypinnan väriyhdistelmät olivat alun perin keltainen-harmaa, harmaa-punainen, valkoinen-sininen ja valkoinen-musta. Asuinalueiden riveittäin suunniteltu ja toteutettu väriohjelma viittaa Tautiin ja 1920-lukuun, samoin kuin rivitalojen julkisivusommittelun tunnusmerkki, ikkunoiden puiset lisäpuitteet ja niiden taustan välinen värierottelu. Taut käytti suunnitelmissaan laajaa väripalettia, mutta sen sijaan Finnenhaussiedlungien talojen värit perustuvat

primaariväreihin. Tästä syystä alueiden väriohjelma on näkemykseni mukaan lainannut elementtinsä pikemmin De Stijl -suuntauksesta, jonka tyyllisiin piirteisiin kuului primaarivärien yksinomainen käyttö. Finnenhaussiedlungien arkkitehtuuria tarkastellessa syntyy värien, suoraviivaisten muotojen, funktionaalisen tilankäytön sekä pitkien ja kapeiden puutarhatonttien kautta vahva yhteys 1920-luvun sosiaalisen asuntotuotannon arkkitehtonisiin piirteisiin. Finnenhaussiedlungissa puuelementit yhdistyvät kiehtovalla tavalla GEHAG:n rakennustraditioon, mikä luo asuinalueista ainutlaatuisen kokonaisuuden asuntoarkkitehtuurin historiassa.

Finnenhaussiedlungien rakentamisesta lähtien asuinalueet ja niiden rivitalot on vahvasti haluttu nähdä suomalaisina. Alueet viittaavat jo erisnimiltään suomalaisiin taloihin, ja Kladowin kadunnimienkin valinnassa on haluttu korostaa yhteyttä Suomeen. Lehtiartikkeleissa on kerrottu tarinaa alueiden erityisestä suomalaisuudesta, pidetty esillä mielikuvia Suomesta ja kutsuttu jopa alueen asukkaita ”suomalaisiksi”. Eksoottinen suomalaisuus on ollut kiehtovaa, mikä on peittänyt alleen sen tosiasian, että Finnenhaussiedlungien suunnittelusta vastasi pitkälti berliiniläinen rakennusyhtiö GEHAG. Tutkimukseni perusteella rivitalojen attribuointi pelkästään suomalaisille ei anna oikeaa kuvaa Finnenhaussiedlungien suunnittelusta ja syntyhistoriasta.

Toistuvasti on tuotu esiin, kuinka puutalot olivat 1950-luvulla yksi Suomen tärkeimpiä vientituotteita. Berliinin Finnenhaussiedlungien rakennushistoria herättää kuitenkin kysymyksen, olivatko puutalot todellinen vientimenestystuote vai enemmänkin kylmän sodan suurvaltapoliitiikan pelinappula. Puutalojen tai puuelementtien vienti ei ollut helppoa, ja Berliinissäkin vastassa oli epäluuloja ja monivaiheisia selvittelyjä puutalojen soveltuvuudesta paikalliseen kulttuuriin ja rakennusmääräyksiin. Tutkimukseni osoittamien tietojen valossa ainakin Berliinissä suomalaisiksi mielletyt puurivitalot olivat monimutkaisen kansainvälisen yhteistyön tulosta. Taloista neuvoteltiin ja päätettiin korkeimmilla poliittisilla tahoilla Yhdysvaltain ja Suomen ulkoministeriöitä, Saksan liittotasavallan ministeriöitä ja Berliinin senaattia myöten. Itse suunnittelu- ja rakennustyö oli kahden vahvan rakennusalan toimijan yhteistyötä. GEHAG:lla oli Berliinissä uniikit perinteet ja kokemus asuntoalueiden kaavoittamisesta ja asuntoarkkitehtuurista. Puutalo Oy taas oli erikoistunut standardeihin perustuvaan puuelementtitekniikkaan, ja yhtiönä se oli joustava, kansainvälinen ja yhteistyö- ja muuntautumiskykyinen. Puutalo piirsi ja toimitti puuelementtejä tilaajan toiveiden mukaisesti, osasi operoida eri kielillä ja kykeni vastaamaan ketterästi tilaajan tarpeisiin. Rajoja rikkovasta yhteistyöstä Puutalo Oy:llä oli kokemusta jo 1940-luvulta alkaen, kun se suunnitteli esimerkiksi Puolan ja Neuvostoliiton puutaloja osin yhteistyössä paikallisten kanssa. Alkoihan yhtiön toimintakin yhteistyön merkeissä;

Puutalo Oy piirsi ja suunnitteli Ruotsin lahjatalot, ja niiden toteutuksesta vastasi ruotsalainen puutaloteollisuus.

Kansallisvaltioiden rajat ylittäneenä yhteistyönä syntyneet Berliinin Finnenhaussiedlungit ovat rakennus- ja kulttuuriperinnöltään moniulotteinen kohde. Rakennushistoriallisesti asuinalueet ovat erityisiä: vastaavaa suomalaisia ja saksalaisia rakennusperinteitä yhdistävää 1950-luvun puuelementtirivitalokokonaisuutta ei löydy muualta. Arkkitehtonisena hybridinä Berliinin Finnenhaussiedlungit kuitenkin pakenevat yksinkertaistavia määrittelyjä ja identifiointeja, ja kirjallista narratiivia alueiden suomalaisuudesta tai puhtaasti suomalaisista puutaloista on vaikeaa enää esittää. Alueita tarkastellessa voikin esittää kysymyksen, mikä ja millainen onkaan se rakennus- ja kulttuuriperinnön kokonaisuus, mitä Finnenhaussiedlungit edustavat. Berliinissä Finnenhaussiedlungien rakennusperinnön suojelu on ollut kaksijakoista ja epäsuhtaista. Suojelun tärkeys on ymmärretty Lichterfeldessä, jossa rakennussuojeluohjelma on tehnyt mahdolliseksi alueen alkuperäisen ilmeen vaalimisen ja säilymisen. Kladowin isommalla alueella suojelu ei ole tällä hetkellä edes näköpiirissä. Alue on runsaine muutoksineen yhä enenevässä määrin etääntynyt alkuperäisestä ilmiöstään. Samanlaista rakennussuojelun hajontaa on nähtävissä Saksan muissakin Finnenhaussiedlungeissa, joiden välillä on suuria eroja. Suomalaisesta näkökulmasta rakennussuojelun ulkopuolella olevien alueiden muutostöiden laajuus ja talojen muuntuminen alkuperäisistä lähes tunnistamattomiksi herättävät hämmennystä. Olisi hienoa, jos Finnenhaussiedlungien rakennussuojeluun voitaisiin tutkimustyön ja laajemman keskustelun kautta löytää yhtenäinen linja.

Berliinin Finnenhaussiedlung-asuinalueet ovat asuntoarkkitehtuurin historiassa monella tapaa poikkeuksellinen kokonaisuus, jonka syntymisen teki kylmän sodan aikakautena mahdolliseksi Yhdysvaltojen kommunismia torjuva avustuspoliittika. Asuinalueissa on poikkeuksellista suomalaisen puuelementtitekniikan ja saksalaisen GEHAG:n rakennusperinnön yhdistyminen sekä Berliinin 1950-luvun kontekstissa harvinainen omistusasuminen niin ikään harvinaisissa rivitaloissa. Tutkimukseni kontribuoi tyyppipuutalojen tutkimukseen selvittämällä Berliinin Finnenhaussiedlungien synty- ja rakennushistorian ja avaamalla 1950-luvun puutaloviennin laajan kuvan. Puutalovienti ja Saksan lukuisat muut Finnenhaussiedlungit kaipaivat kuitenkin lisää selvitystyötä ja tutkimusta, jotta puutalojen viennistä saataisiin muodostettua kokonaiskäsitys. Puutalojen ja puuelementtien vientikohteissa piilee jokaisessa oma jännittävä historiansa, joka ansaitsisi tulla tutkituksi.

LÄHTEET

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Bauaktenarchiv Spandau (BAA Sp.), Berliini

Kladowin Finnenhaussiedlungin asemakaavat

Kladowin Finnenhaussiedlungin rivitaloasuntojen piirustukset

Kladowin Finnenhaussiedlungin rakentamista koskevat asiakirjat

Bauaktenarchiv Steglitz-Zehlendorf (BAA St.-Z.), Berliini

Lichterfelden Finnenhaussiedlungin asemakaavat

Lichterfelden Finnenhaussiedlungin rivitaloasuntojen piirustukset

Lichterfelden Finnenhaussiedlungin rakentamista koskevat asiakirjat

Bauaktenarchiv Tempelhof-Schöneberg (BAA T.-Sch.), Berliini

Mariendorfin mallirivitalon piirustukset

Mariendorfin mallirivitalon rakentamista koskevat asiakirjat

Goldenes Horn 6 ja 6a -paritalon rakentamista koskevat piirustukset ja asiakirjat

Elinkeinoelämän keskusliiton arkisto (ELKA), Mikkeli

G. A. Serlachius Oy:n asiakirjat (2556: 4356)

Myyntiyhdistys Puutalon asiakirjakokoelma (201. 272: 4–5)

Myyntiyhdistys Puutalon piirustuskokoelma (H 104/4/2/139, H 105/77/5/177)

Myyntiyhdistys Puutalon arkistoluettelon historiikkiosa

Suomen metsäteollisuuden keskusliitto ry:n asiakirjat (353 A6 14.01)

Helsingin yliopisto (HY)

Yleisen historian oppiaine (YHO)

Ville-Pekka Väinölä, 1999. *Kauppaa ja politiikkaa – Yhdysvaltojen ulkomaankauppapolitiikka ja taloudelliset suhteet Suomeen 1953–1959*. Pro gradu -tutkielma.

Itä-Suomen yliopisto (ISY)

Sosiaalipolitiikan oppiaine (SPO)

Helene Vanninen, 2017. *Asukasvalinta sosiaalisen asuntotuotannon muuttuvassa ympäristössä*. Pro gradu -tutkielma.

Jyväskylän yliopisto (JY)

Taidehistorian oppiaine (THO)

Anna Pihlman, 2017. *Rivitalo osana kaupunki- ja asuntosuunnittelua. Petsamon ja Rantaperkiön 1950-luvun rivitaloalueet Tampereella*. Pro gradu -tutkielma.

Landesarchiv Berlin (LAB), Berliini

Berliinin senaatin asiakirjakokoelma (B Rep)

Valokuvakokoelma (F Rep)

Landesdenkmalamt Berlin (LDAB)

Untere Denkmalschutzbehörde Steglitz-Zehlendorf (UDSB St.-Z.), Berliini
Uta Causin ja Martina Pleger, 2002. Sogenannte Finnenhaussiedlung/
Berlin-Lichterfelde. Denkmalpflegeplan (Kapitel I–IV). Rakennus-
suojeluselvitys ja -ohjelma.

Tampereen teknillinen yliopisto (TTY)

Arkkitehtuurin koulutusohjelma (AK)

Kaisu Kammonen, 2012. *Tyyppitalosta talopakettiin. Selvitys suomalaisen pientalotuotannon historiasta, nykytilasta, tulevaisuuden mahdollisuuksista ja kehitystarpeista*. Diplomityö.

Tampereen teknillinen yliopisto (TTY)

Arkkitehtuurin koulutusohjelma (AK)

Päivi Vuori, 2008. *Puutalo Oy ja pyrkimys hyvään arkkitehtuuriin*. Diplomityö.

Turun yliopisto (TY)

Poliittisen historian oppiaine (PHO)

Niklas Dahl, 2016. *”Länsikauppakin meille sentään jotakin merkitsee”*. Johan Nykopp Suomen Washingtonin-lähettiläänä 1951–1958. Pro gradu -tutkielma.

Ulkoministeriön arkisto (UMA), Helsinki

Ulkomaankauppa ja ulkomaankauppapolitiikka

Suomen ja Yhdysvaltojen välistä kauppaa koskevat asiakirjat (58 B 1)

Renate Wenzelin yksityisarkisto, Berliini

Barbara Wetzelin yksityisarkisto, Berliini

Tekijän arkisto

Deutsche Wohnen AG:n tiedottaja Marko Rosteckin sähköpostit tekijälle
29.3.2017 ja 26.2.2018
Historioitsija Dieter Hanausken sähköposti tekijälle 1.3.2018
Landesdenkmalamt Berlinin sähköposti tekijälle 13.2.2018
Postikortti Kladowin Finnenhaussiedlungista

SUULLISIA TIETOJA ANTANEET

Barbara Wetzel, Kladowin Finnenhaussiedlungin alkuperäisasukas, Berliini

INTERNET-LÄHTEET

Eleanor L. Dulles of State Dept. Dies at 101. Eleanor Dullesin muistokirjoitus The New York Timesissa 4.11.1996. New York: The New York Times [<https://www.ny-times.com/1996/11/04/world/eleanor-l-dulles-of-state-dept-dies-at-101.html>] (luettu 12.3.2020).

Finnenhaussiedlung. Berliinin rakennussuojeluviranomaisen tietokannan kohdenumero 09065726. Berlin: Landesdenkmalamt Berlin [https://www.stadtentwicklung.berlin.de/denkmal/liste_karte_datenbank/de/denkmaldatenbank/daobj.php?obj_dok_nr=09065726] (luettu 13.2.2018).

Finnenhäuser. Fragen und Antworten von Peter Plischewski, einem so genannten „Finnenhauskind“. Bordschholmin historiallinen yhdistys 2007, 9. vuosikerta/ 9. Jahrgang. Bordschholm: Geschichtsverein für das ehemalige Amt Bordschholm e. V. [http://www.geschichtsverein-bordschholm.de/Veroeffentlichungen/Jahrbuecher/JB09_08_Plischewski_Finnenhaeuser.pdf] (luettu 12.2.2018).

Finnenhäuser in Einfeld. Einfeld: Einfeldin kunta [<https://www.nms-einfeld.de/index.php?page=807>] (luettu 12.2.2018).

Gesetz über die Angelegenheiten der Vertriebenen und Flüchtlinge vom 19.5.1953. Bundesgesetzblatt-verkkopalvelu. Köln: Bundesanzeiger Verlag GmbH [http://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGBl&jumpTo=bgbl153s0201.pdf] (luettu 19.3.2020).

Gesetz über den Lastenausgleich vom 14.8.1952. Bundesgesetzblatt-verkkopalvelu. Köln: Bundesanzeiger Verlag GmbH [http://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGBl&jumpTo=bgbl152s0446.pdf] (luettu 20.3.2020).

Kummetz, Daniel, 2018. Preetz: Hinter den Fassaden ein Stück Finnland. Artikkelii Preetzin suomalaistaloista NDR-yleisradioyhtiön verkkosivuilla. Hamburg: Norddeutscher Rundfunk [<https://www.ndr.de/geschichte/schauplaetze/Preetz-Hinter-Fassaden-ein-Stueck-Finnland,preetz226.html>] (luettu 16.2.2020).

Memorandum of Conversation, by the Director of the Office of British Commonwealth and Northern European Affairs (Raynor). Muistio Johan Nykoppin ja Hayden Raynorin keskustelusta 17.12.1953. Office of the Historian, Foreign Relations of the United States. Washington: United States Department of State [<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v08/d416>] (luettu 23.2.2020).

Nikula, Riitta, 2013. Lönnrotintiellä Berliinissä. Kolumni *Tahiti – Taidehistoria tieteenä* - verkkolehdestä 01/2013. Helsinki: Taidehistorian seura [<http://tahiti.fi/01-2013/kolumni/lonnrotintiella-berliinissa>] (luettu 2.6.2014).

Rossow, Walter, Garten- und Landschaftsarchitekt. Walter Rossowin elämäkertatiedot Deutsche Biografie -verkkopalvelussa. München: Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften [<https://www.deutsche-biographie.de/sfz108324.html>] (luettu 5.4.2020).

SANOMA- JA AIKAKAUSLEHDET

Arkkitehti 5/1954, 1–2/1956, 2/1959
Berliner Morgenpost (BM) 1958, 1999, 2013
Berliner Stimme (BS) 1958
Berliner Zeitung (BZ) 2004, 2009
Bulletin / Alvar Aalto Gesellschaft (AAG). Bulletin 28, 2009
Der Abend (DA) 1958
Der Kurier (DK) 1958
Der Tag (DT) 1958
Der Tagesspiegel (DTS) 1956, 1958
Frankfurter Allgemeine Zeitung (FAZ) 2016
Helsingin Sanomat (HS) 2004
Holsteinischer Courier (HC) 2010
Kodin Kuvalehti (KK) 2004
Meidän talo (MT) 2014
Nacht-Depesche (NT) 1958
Spandauer Volksblatt (SV) 1957, 1958
Telegraf (T) 1957–1959

PAINETUT LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

- Ackermann, Volker, 1995. *Der „echte“ Flüchtling. Deutsche Vertriebene und Flüchtlinge aus der DDR 1945–1961*. Studien zur historischen Migrationsforschung, Bd 1. Osnabrück: Universitätsverlag Rasch.
- Aunesluoma, Juhana, 2007. *Paperipatruunat. Metsäteollisuus sodassa ja jälleenrakentamisessa 1939–1950*. Metsäteollisuuden maa 1–5, osa 3. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Aunesluoma, Juhana, 2011. *Vapaakaupan tiellä: Suomen kaupp- ja integraatiopolitiikka maailmansodista EU-aikaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Bau und Wohnung*, 1992. Faksimilepainos vuonna 1927 ilmestyneestä alkuperäispainoksesta. Herausgegeben vom Deutschen Werkbund. Akad. Verlag Dr. Fr. Wedekind & Co., Stuttgart 1927. Stuttgart: Karl Krämer Verlag.
- Bergdoll, Barry, 2008. Home Delivery: Viscidities of a Modernist Dream from Taylorized Serial Production to Digital Customization. *Home Delivery: Fabricating the Modern Dwelling*. Ed. Barry Bergdoll & Peter Christensen. New York: The Museum of Modern Art, 12–26.
- Bodenschatz, Harald, 2001. Von der Villenkolonie zur Gartenstadt. *Villa und Eigenheim. Suburbaner Städtebau in Deutschland*. Hrsg. Tilman Harlander. Ludwigsburg: Wüstenrot Stiftung, 76–105.
- Bohleber, Wolfgang, 1990. *Mit Marshallplan und Bundeshilfe: Wohnungsbaupolitik in Berlin 1945–1968*. Väitöskirja. Berlin: Duncker & Humblot.

- Brenne, Winfried, 2001. Wohnbauten von Bruno Taut. Erhaltung und Wiederherstellung farbiger Architektur. *Bruno Taut, 1880–1938: Architekt zwischen Tradition und Avantgarde*. Hrsg. Winfried Nerdinger et al. Stuttgart, München: Deutsche Verlags-Anstalt, 275–289.
- Bruno Taut. Meister des farbigen Bauens in Berlin*, 2005. Hrsg. Winfried Brenne & Deutscher Werkbund Berlin e. V.. Berlin: Verlagshaus Braun.
- Die Finnenhaussiedlung in Lichterfelde Berlin. Denkmalpflegerischer Maßnahmenkatalog*, 2005. Berlin: Landesdenkmalamt Berlin, Untere Denkmalschutzbehörde Steglitz-Zehlendorf.
- Dulles, Eleanor, 1967. *Berlin – The Wall Is Not Forever*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Dörre, Alfred, 1970. Entwicklung und Ergebnisse des sozialen Wohnungsbaues. *Berlin und seine Bauten, Teil IV, Band A, Wohnungsbau*. Berlin, München, Düsseldorf: Verlag von Wilhelm Ernst & Sohn, 25–40.
- Etges, Andreas, 2013. Western Europe. *The Oxford Handbook of the Cold War*. Ed. Petra Goedde & Richard H. Immerman. Oxford: Oxford University Press, 158–173.
- Etheridge, Brian C., 2016. *Enemies to Allies. Cold War Germany and American Memory*. Kentucky: The University Press of Kentucky.
- Fünfzig Jahre Finnenhaus-Siedlung Berlin Kladow 1958–2008*, 2008. Berlin: Finnenhaussiedlung Berlin-Kladow e. V. und Kladower Forum e. V.
- Fünfundsiebzig Jahre GEHAG 1924–1999*, 1999. Hrsg. Wolfgang Schäche. Berlin: Gebr. Mann Verlag.
- Fünfzig Jahre GEHAG. Ein Bericht*, 1974. Berlin: GEHAG.
- GEHAG:n toimintakertomukset [Geschäftsberichte] 1954, 1956, 1957, 1958 ja 1959*. Berlin: GEHAG.
- GEHAG. Gemeinnützige Heimstätten-Aktiengesellschaft 1924–1957. Entstehung und Entwicklung eines gewerkschaftlichen Wohnungsunternehmens*, 1957. Berlin: GEHAG.
- Grünbacher, Armin, 2018. *Reconstruction and Cold War in Germany: The Kreditanstalt für Wiederaufbau 1948–1961*. London and New York: Routledge.
- Güttler, Peter, 2002. Reihen- und Doppelhäuser. *Berlin und seine Bauten. Teil IV, Band D, Reihenhäuser*. Hrsg. Architekten- und Ingenieur-Verein zu Berlin. Berlin: Ernst & Sohn Verlag für Architektur und technische Wissenschaften.
- Hanauske, Dieter, 1995 (1991). *”Bauen, bauen, bauen...!” Die Wohnungspolitik in Berlin (West) 1945–1961*. Vaitöskirja. Berlin: Akademie Verlag.

- Hanauske, Dieter, 1999. Der Wiederaufbau in West-Berlin bis zur Umstellung der Wohnungsbauförderung 1945–1968. *Wohnen in Berlin: 100 Jahre Wohnungsbau in Berlin. Städtische Wohnungsbaugesellschaften prägen das Stadtbild*. Hrsg. Lothard Juckel. Berlin: Edition Stadtbaukunst, 88–115.
- Hanhimäki, Jussi M., 1997. *Containing co-existence: America, Russia and the “Finnish Solution” 1945–1956*. Kent, OH: Kent State University Press.
- Hanhimäki, Jussi M., 1996. *Rinnakkaiseloja patoamassa. Yhdysvallat ja Paasikiven linja 1948–1956*. Bibliotheca Historica 10. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Harrison, Hope M., 2014. Berlin and the Cold War Struggle over Germany. *The Routledge Handbook of the Cold War*. Ed. Craig Daigle & Artemy M. Kalinovsky. London and New York: Routledge, 56–73.
- Hartmann, Kristiana, 2001. Bruno Taut, der Architekt und Planer von Gartenstädten und Siedlungen. *Bruno Taut, 1880–1938: Architekt zwischen Tradition und Avantgarde*. Hrsg. Winfried Nerdinger et al. Stuttgart, München: Deutsche Verlags-Anstalt, 137–155.
- Haspel, Jörg, 2007. Einführung. *Siedlungen der Berliner Moderne*. Nominierung für die Welterbeliste der UNESCO. Hrsg. Landesdenkmalamt Berlin im Auftrag der Senatsverwaltung für Stadtentwicklung Berlin. Berlin: Verlagshaus Braun.
- Heidemeyer, Helge, 1994. *Flucht und Zuwanderung aus der SBZ/DDR 1945/1949–1961. Die Flüchtlingspolitik der Bundesrepublik Deutschland bis zum Bau der Berliner Mauer*. Düsseldorf: Droste Verlag.
- Heininen-Blomstedt, Kirsi, 2013. *Jälleenrakennuskauden tyyppitaloalue. Paikan merkitykset ja täydennysrakentaminen*. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Henderson, Susan R., 1996. A revolution in the woman’s sphere: Grete Lihotzky and the Frankfurt Kitchen. *Housing and Dwelling. Perspectives on Modern Domestic Architecture*. Ed. Barbara Miller Lane. London and New York: Routledge, 248–258.
- Hentilä, Seppo, 1992. *DDR: valtio ilman kansaa*. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Hentilä, Seppo, 1993. Kansakunta historian kahleissa. *Saksa: voima Euroopan keskellä*. Seppo Hentilä et al. Helsinki: Painatuskeskus Oy, 11–75.
- Herbert, Gilbert, 1984. The dream of the factory-made house: Walter Gropius and Konrad Wachsmann. *Housing and Dwelling. Perspectives on Modern Domestic Architecture*. Ed. Barbara Miller Lane. London and New York: Routledge, 240–247.
- Herrel, Eckhard, 1994. Farbe in der Architektur der Moderne. *Moderne Architektur in Deutschland 1900 bis 1950. Expressionismus und Neue Sachlichkeit*. Hrsg. Vittorio Magnano Lampugnani & Romana Schneider. Stuttgart: Verlag Gerd Hatje, 99–116.
- Holmila, Antero ja Roitto, Matti, 2018. *Rooseveltista Trumpiin. Yhdysvaltain ulkopoliittikka ja kriisit 1900-luvun alusta tähän päivään*. Jyväskylä: Docendo Oy.

- Jacob, Brigitte, 1999. Wohnungsnot und Wohnungsreform 1899–1933. *Wohnen in Berlin: 100 Jahre Wohnungsbau in Berlin. Städtische Wohnungsbaugesellschaften prägen das Stadtbild*. Hrsg. Lothard Juckel. Berlin: Edition Stadtbaukunst, 184–193.
- Jaffé, H. L. C., 1965. *De Stijl 1917–1931. Der niederländische Beitrag zur modernen Kunst*. Frankfurt/M – Berlin: Verlag Ullstein.
- Jaffé, H. L. C., 1968. *The 'De Stijl' Group. Dutch Plastic Art*. Amsterdam: J. M. Meulenhoff.
- Jensen-Eriksen, Niklas, 2005. Just Rhetoric? The United Kingdom and the Question of Western Economic Aid to Finland, 1950–1962. *East-West Trade and the Cold War*. Jyväskylä studies in humanities. Jyväskylä: University of Jyväskylä, 93–111.
- Jensen-Eriksen, Niklas, 2007. *Läpimurto. Metsäteollisuus kasvun, integraation ja kylmän sodan Euroopassa 1950–1973*. Metsäteollisuuden maa 1–5, osa 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jensen-Eriksen, Niklas, 2011. CoCom and neutrality: Western export control policies, Finland and the Cold War. *Reassessing Cold War Europe*. Ed. Sari Autio-Sarasma & Katalin Miklóssy. London and New York: Routledge, 49–65.
- Jensen-Eriksen, Niklas, 2014. Telakkateollisuus ja kylmä sota. *Suomen sotakorvaukset 1944–1952. Mahdottomasta tuli mahdollinen*. Toim. Hannu Rautkallio. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Paasilinna, 212–247.
- Jordanova, Ludmilla, 2019. *History in Practice*. London and New York: Bloomsbury Academic.
- Juckel, Lothard, 1999. Wohnungsbauförderung in Berlin 1918–1932. *Wohnen in Berlin: 100 Jahre Wohnungsbau in Berlin. Städtische Wohnungsbaugesellschaften prägen das Stadtbild*. Hrsg. Lothard Juckel. Berlin: Edition Stadtbaukunst, 275.
- Juntto, Anneli, 1990. *Asuntokysymys Suomessa Topeliuksesta tulopolitiikkaan*. Väitöskirja. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Kafkoulou, Kiki, 2013. On garden-city lines: looking into social housing estates of interwar Europe. *Planning Perspectives*, Vol. 28 Nr. 2, 171–198.
- Kaksikymmentäviisi vuotta suomalaista puutaloteollisuutta: Myyntiyhdistys Puutalo 1940–1965*, 1965. Toim. Yrjö Kouti. Helsinki: Myyntiyhdistys Puutalo.
- Keinänen, Timo, 1993. Martti Välikankaan vuosikymmenet Käpylästä Paasitaloon. *Martti Välikangas 1893–1973 – Arkkitehti*. Abacus ajankohta 4. Helsinki: Suomen rakennustaiteen museo.
- Kemppi, Hanna, 2017. *Kielletty kupoli, avattu alttari: venäläisyyden häivyttäminen Suomen ortodoksisesta kirkkoarkkitehtuurista 1918–1939*. Väitöskirja. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 123. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.

- Korvenmaa, Pekka, 1990. The Finnish Wooden House Transformed: American Prefabrication, War-time Housing and Alvar Aalto. *Construction History*, Vol. 6, 47–61.
- Korvenmaa, Pekka, 1992. Sota tuhoaa, sota järjestää. Arkkitehdit ja kriisi. *Arkkitehdin työ. Suomen Arkkitehtiliitto 1892–1992*. Toim. Pekka Korvenmaa. Helsinki: Rakennustieto Oy, 112–127.
- Korvenmaa, Pekka, 1996. Talotehtailusta universaalijärjestelmiin – teollinen esivalmistus, modernismin utopiat ja puukulttuurin ehdot. *Rakennettu puusta*. Toim. Marja-Riitta Norri & Kristiina Paatero. Helsinki: Suomen rakennustaiteen museo, 162–170.
- Korvenmaa, Pekka, 1998. Aalto and Finnish Industry. *Alvar Aalto. Between Humanism and Materialism*. Ed. Peter Reed. New York: The Museum of Modern Art, New York, 70–92.
- Korvenmaa, Pekka, 2012. A Bridge of Wood: Aalto, American House Production, and Finland. *Aalto and America*. Ed. Stanford Anderson, Gail Fenske & David Fixler. New Haven and London: Yale University Press, 95–113.
- Koskinen, Maija, 2018. *Taiteellisesti elvyttävää ja poliittisesti ajankohtaista: Helsingin Taidehallin näyttelyt 1928–1968*. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Kummala, Petteri, 2005. *Lamasalvoksesta elementtitekniikkaan. Suomalainen pientalosuunnittelu jälleenrakennuskaudella*. Helsinki: Suomen rakennustaiteen museo.
- Kymmenen vuotta suomalaista puutaloteollisuutta, 1950*. Helsinki: Puutalo Oy.
- Kähönen, Aappo, 2006. *The Soviet Union, Finland and the Cold War. The Finnish Card in Soviet Foreign Policy 1956–1959*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Melgin, Elina, 2014. *Propagandaa vai julkisuusdiplomatiaa? Taide ja kulttuuri Suomen maakuvan viestinnässä 1937–62*. Väitöskirja. Historiallisia tutkimuksia Helsingin yliopistosta XXXVI. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Miller Lane, Barbara, 1994. Modern architecture and politics in Germany, 1918–1945. *Housing and Dwelling. Perspectives on Modern Domestic Architecture*. Ed. Barbara Miller Lane. London and New York: Routledge, 259–268.
- Mohr, Christoph, 2011. Das neue Frankfurt. Wohnungsbau und Großstadt 1925–1930. *Ernst May 1886–1970*. Hrsg. Claudia Quiring et al. München: Prestel, 51–68.
- Nerdinger, Winfried, 2001. ”Ein großer Baum muß tiefe Wurzeln haben”. Tradition und Moderne bei Bruno Taut. *Bruno Taut, 1880–1938: Architekt zwischen Tradition und Avantgarde*. Hrsg. Winfried Nerdinger et al. Stuttgart, München: Deutsche Verlags-Anstalt, 137–155.
- Nikula, Riitta, 1978. Lainanantajan tyylioppi 1920–26. *Juhlakirja, joka omistetaan Lars Petterssonille hänen 60-vuotispäivänään 12. elokuuta 1978*. Taidehistoriallisia tutkimuksia 4. Helsinki: Taidehistorian seura, 111–126.

- Nikula, Riitta, 1994. Asuntopolitiikka ja kaupunki – ohjelma ja todellisuus. *Sankaruus ja arki: Suomen 50-luvun miljöö*. Toim. Riitta Nikula. Helsinki: Suomen rakennustaiteen museo, 77–95.
- Nikula, Riitta, 2014. *Suomalainen rivitalo – työväenasunnosta keskiluokan unelmaksi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nurmi, Esko, 2010. *Alussa oli hellahuone: Asuntoreformiyhdistys 1910–2010*. Helsinki: Asuntoreformiyhdistys r.y.
- Orb, Hans, 1957. *Auf halbem Wege... von der Mietkaserne zum sozialen Wohnungsbau*. Berlin (West): Der Senator für Bau- und Wohnungswesen.
- Overy, Paul, 1991. *De Stijl*. London: Thames & Hudson.
- Palomäki, Antti, 2011. *Juoksuhaudoista jälleenrakennukseen. Siirtoväen ja rintamamiesten asutus- ja asuntokysymyksen järjestäminen kaupungeissa 1940–1960 ja sen käännteentekevä vaikutus asuntopolitiikkaan ja kaupunkirakentamiseen*. Väitöskirja. Tampere: Tampere University Press.
- Paloposki, Hanna-Leena, 2012. *Taidenäyttelyt Suomen ja Italian julkisissa kuvataidesuhteissa 1920-luvulta toisen maailmansodan loppuun*. Väitöskirja. Helsinki: Valtion taidemuseo, kuvataiteen keskusarkisto.
- Peters, Karl-Heinz, 2003. *Auch ein Zeitzeuge – Autobiografie 1912–1999*. Berlin: Frieling.
- Peters, Karl-Heinz, 2016. *Von der Gemeinnützigkeit zum Profit. Privatisierungsoffer Gehag – Herausforderung für alternative Wohnungspolitik*. Hamburg: VSA Verlag.
- Plischewski, Peter, 2003. Die Finnenhaussiedlungen im Kreis Plön. *Jahrbuch für Heimatkunde im Kreis Plön*, 33. Jahrgang. Plön: Arbeitsgemeinschaft für Heimatkunde im Kreis Plön e. V., 5–28.
- Prinz, Regina, 2001. Bruno Taut als Stadtbaurat in Magdeburg 1921 bis 1923. *Bruno Taut, 1880–1938: Architekt zwischen Tradition und Avantgarde*. Hrsg. Winfried Nerdinger et al. Stuttgart, München: Deutsche Verlags-Anstalt, 114–136.
- Pugh, Emily, 2014. *Architecture, Politics, and Identity in Divided Berlin*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Putensen, Dörte, 2000. *Im Konfliktfeld zwischen Ost und West. Finnland, der kalte Krieg und die deutsche Frage (1947–1973)*. Berlin: Berlin Verlag Arno Spitz.
- Putensen, Dörte, 2008. The Marshall Plan and Finland. *The Cold War and the Politics of History*. Ed. Juhana Aunesluoma & Pauli Kettunen. Helsinki: Edita Publishing Ltd, 307–318.
- Rautkallio, Hannu, 2014. Sotakorvausten tulos. *Suomen sotakorvaukset 1944–1952. Mahdottomasta tuli mahdollinen*. Toim. Hannu Rautkallio. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Paasilinna, 291–314.

- Ribbe, Wolfgang, 2002. *Berlin 1945–1990. Grundzüge zur Stadtgeschichte*. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag.
- Riley, Barry, 2017. *The Political History of American Food Aid. An Uneasy Benevolence*. Oxford: Oxford University Press.
- Rüter, Jörg, 2005. Begründung des Denkmalwertes. *Die Finnenhaussiedlung in Lichterfelde Berlin. Denkmalpflegerischer Maßnahmenkatalog*. Berlin: Landesdenkmalamt Berlin, Untere Denkmalschutzbehörde Steglitz-Zehlendorf.
- Saarikangas, Kirsi, 1993. *Model Houses for Model Families. Gender, Ideology and the Modern Dwelling. The Type-Planned Houses of the 1940s in Finland*. Väitöskirja. Studia Historica 45. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Saarikangas, Kirsi, 1994. Arkipäivän arvokkuus – 1950-luvun asuntoarkkitehtuurista. *Sankaruus ja arki: Suomen 50-luvun miljö*. Toim. Riitta Nikula. Helsinki: Suomen rakennustaiteen museo, 133–151.
- Saarikangas, Kirsi, 2002. *Asunnon muodonmuutoksia – puhtauden estetiikka ja sukupuoli modernissa arkkitehtuurissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sanaksenaho, Pirjo, 2017. *Moderni koti. Pientaloasumisen ihanteet arkkitehtuuri- ja sisustusjulkaisuissa 1950–1960-luvuilla*. Väitöskirja. Aalto-yliopiston julkaisusarja Doctoral Dissertations 215/2017. Helsinki: Aalto-yliopiston Taiteiden ja suunnittelun korkeakoulu, Arkkitehtuurin laitos.
- Siedlungen der Berliner Moderne*, 2007. Nominierung für die Welterbeliste der UNESCO. Hrsg. Landesdenkmalamt Berlin im Auftrag der Senatsverwaltung für Stadtentwicklung Berlin. Berlin: Verlagshaus Braun.
- Siikanen, Unto, 1995. Teollisen puurakentamisen arkkitehtuuri. *Teollinen puurakentaminen*. Toim. Eero Laitinen. Helsinki: Rakennustieto Oy, 7–22.
- Soininvaara, Mikko, 1994. Puurakentamisen kulta-aikaa, pakostakin. *Jälleenrakentamisen aika. Näkökulmia 1940- ja 1950-luvun arkkitehtuuriin*. Toim. Sirkkaliisa Jetsonen. Espoo: Teknillinen korkeakoulu, arkkitehtiosaston julkaisu, 114–131.
- Standertskjöld, Elina 1992. Alvar Aalto ja standardisointi. *Acanthus 1992. The Art of Standards – Standardien taide*. Toim. Riitta Nikula, Marja-Riitta Norri & Kristiina Paatero. Helsinki: Suomen rakennustaiteen museo, 74–88.
- Standertskjöld, Elina, 2008. *Arkkitehtuurimme vuosikymmenet 1930–1950*. Helsinki: Rakennustieto Oy.
- Ward, Stephen V., 2004. *Planning and urban change*. London: Sage Publications.
- Wiegand, Lutz, 1992. *Der Lastenausgleich in der Bundesrepublik Deutschland 1949 bis 1985*. Europäische Hochschulschriften. Reihe V, Volks- und Betriebswirtschaft, Bd. 1271. Frankfurt am Main: Verlag Peter Lang.

Wagner-Conzelmann, Sandra, 2007. *Die Interbau 1957 in Berlin: Stadt von heute – Stadt von morgen. Städtebau und Gesellschaftskritik der 50er Jahre*. Petersberg: Michael Imhof Verlag.

Zimmermann, Clemens, 2001. Wohnungspolitik – Eigenheime für alle? *Villa und Eigenheim. Suburbaner Städtebau in Deutschland*. Hrsg. Tilman Harlander. Ludwigsburg: Wüstenrot Stiftung, 330–349.

KUVALUETTELO

Kannen kuva

Kladowin Finnenhaussiedlungin harjannostajaiset 11.8.1958. Kuvaoikeudet: ullstein bild – Berlin Bild. Kuvaaja ei tiedossa. Julkaisu kuvatoimiston luvalla.

Kuvat 1–2.

Kuvaaja: Anna Kondracka 2014. Tekijän arkisto.

Kuva 3.

Kuvaaja: Anna Kondracka 2016. Tekijän arkisto.

Kuva 4.

Kuvaaja: Anna Kondracka 2017. Tekijän arkisto.

Kuvat 5–6.

Kladowin Finnenhaussiedlungin asemakaavapiirustusten jäljennökset. Spandaun rakennusvalvontaviraston arkisto (Bauaktenarchiv Spandau), Finnenhaussiedlung Kladower Damm, Band 1.

Kuvat 7–8.

Lichterfelden Finnenhaussiedlungin asemakaavapiirustusten jäljennökset. Steglitz-Zehlendorfin rakennusvalvontaviraston arkisto (Bauaktenarchiv Steglitz-Zehlendorf), Blanckertsweg 16, 20, 24, 28, Band 1.

Kuvat 9–11.

Finnenhaussiedlungien A1-rivitalotyyppin rakennuspiirustusten jäljennökset. Spandaun rakennusvalvontaviraston arkisto (Bauaktenarchiv Spandau), Finnenhaussiedlung Kladower Damm, Band 3.

Kuva 12.

Finnenhaussiedlungien A1-rivitalotyyppin rakennuspiirustusten jäljennös. Elinkeinoelämän keskusliiton arkisto (ELKA), Myyntiyhdistys Puutalon piirustuskokoelma, H 104/4/2/139.

Kuvat 13–15.

Finnenhaussiedlungien A2-rivitalotyyppin rakennuspiirustusten jäljennökset. Spandaun rakennusvalvontaviraston arkisto (Bauaktenarchiv Spandau), Finnenhaussiedlung Kladower Damm, Band 3.

Kuva 16.

Finnenhaussiedlungien A2-rivitalotyyppin rakennuspiirustusten jäljennös. Elinkeinoelämän keskusliiton arkisto (ELKA), Myyntiyhdistys Puutalon piirustuskokoelma, H 104/4/2/139.

Kuvat 17–19.

Finnenhaussiedlungien D-rivitalotyyppin rakennuspiirustusten jäljennökset. Spandaun rakennusvalvontaviraston arkisto (Bauaktenarchiv Spandau), Finnenhaussiedlung Kladower Damm, Band 3.

Kuva 20.

Finnenhaussiedlungien D-rivitalotyyppin rakennuspiirustusten jäljennös. Elinkeinoelämän keskusliiton arkisto (ELKA), Myyntiyhdistys Puutalon piirustuskokoelma, H 104/4/2/139.

Kuvat 21–23.

Kuvaaja: Anna Kondracka 2016. Tekijän arkisto.

Kuva 24.

Kuvaaja: Anna Kondracka 2017. Tekijän arkisto.

Kuva 25.

Kuvaaja: Anna Kondracka 2014. Tekijän arkisto.

Kuva 26.

Kuvaaja: Anna Kondracka 2017. Tekijän arkisto.

Kuva 27.

Kuvaaja: Anna Kondracka 2020. Tekijän arkisto.

Kuvat 28–33.

Kuvaaja: Anna Kondracka 2018. Tekijän arkisto.

Kuvat 32–42.

Jäljennökset taidehistorioitsija Martina Plegerin Steglitz-Zehlendorfin rakennus-suojeluviranomaiselle laatimasta Lichterfelden Finnenhaussiedlungin rivitalojen värianalyysistä. Kuvakonseptin toteutus Martina Pleger, julkaisu tekijän luvalla.

Lichterfelden Finnenhaussiedlungin rakennussuojeluohjelma, 2002, luku IV (Sogenannte Finnenhaussiedlung/Berlin – Lichterfelde. Denkmalpflegeplan, Kapitel IV). Untere Denkmalschutzbehörde Steglitz-Zehlendorf.

Kuva 43.

Kuvaaja: Walter Köster tai Karl E. Jacobs, Berlin. GEHAG, toimintakertomus 1958, 15.

Kuvat 44–45.

Kuvaaja: Anna Kondracka 2018. Tekijän arkisto.

Kuva 46.

Kuvaaja: Diego Terna 2011. Flickr-yhteisöpalvelusivusto.

Kuva 47.

J. J. P. Oud, Café de Unien julkisivupiirros, alun perin julkaisussa *L'Architecture Vivante*, 1925.

Overy, Paul, 1991. *De Stijl*. London: Thames & Hudson, 123.

Kuvat 48–51.

Mariendorfin mallirivitalon A-tyypin rakennuspiirustusten jäljennökset.

Tempelhof-Schönebergin rakennusvalvontaviraston arkisto (Bauaktenarchiv Tempelhof-Schöneberg), Dardanellenweg 38–38b, Band 1.

Kuvat 52–53.

Kuvaaja: Anna Kondracka 2018. Tekijän arkisto.

Kuva 54.

Jäljennös GEHAG:n Berliinin Goerzalleeelle suunnitteleman rivitaloasunnon pohjapiirroksista.

GEHAG. *Gemeinnützige Heimstätten-Aktiengesellschaft 1924–1957. Entstehung und Entwicklung eines gewerkschaftlichen Wohnungsunternehmens* 1957, 173.

Kuvat 55–56.

Pohjapiirrosjäljennökset GEHAG:n asuntoesitteestä Kladowin ja Lichterfelden asuinalueille, s. a. Barbara Wetzelin yksityisarkisto.

Kuvat 57–60.

Mariendorfin mallirivitalo 10.1.1957. Kuvaaja ei tiedossa. Landesarchiv Berlin, valokuvakokoelma, F Rep 290.

Kuvat 61–62.

Mariendorfin mallirivitalo 12.2.1957. Kuvaaja ei tiedossa. Landesarchiv Berlin, valokuvakokoelma, F Rep 290.

Kuvat 63–74.

Mariendorfin valmis mallirivitalo sisustuksineen 26.2.1957. Kuvaaja ei tiedossa. Landesarchiv Berlin, valokuvakokoelma, F Rep 290.

Kuvat 75–76.

GEHAG:n Kladowiin suunnitteleman ”GEHAG-Siedlungin” asemakaavapiirustusten jäljennökset. Spandaun rakennusvalvontaviraston arkisto (Bauaktenarchiv Spandau), Finnenhaussiedlung Kladower Damm, Band 1.

Kuvat 77–78.

Jäljennökset talotyyppien B ja C rakennuspiirustuksista. Spandaun rakennusvalvontaviraston arkisto (Bauaktenarchiv Spandau), Finnenhaussiedlung Kladower Damm, Band 1.

Kuva 79.

Kuvaaja: Christian Zocher 14.8.1958. Landesarchiv Berlin, valokuvakokoelma, F Rep 290.

Kuvat 80–82.

Kuvaaja ei tiedossa, s. a. Renate Wenzelin yksityisarkisto.

Kuva 83.

Hans J. Stenzelin piirros, julkaistu *Der Tagesspiegel* -lehdessä 9.8.1958. Jäljennös lehtileikkeestä. Barbara Wetzelin yksityisarkisto.

Kuvat 84–85.

Kuvaaja ei tiedossa, s. a. Renate Wenzelin yksityisarkisto.

Kuva 86.

Kuvaaja ei tiedossa. Kuvasajankohta n. 1960-luvun puolivälissä. Lichterfelden Finnenhaussiedlungin rakennussuojeluohjelma, 2002, luku I (Sogenannte Finnenhaussiedlung/ Berlin-Lichterfelde. Denkmalpflegeplan, Kapitel I).

Kuva 87.

Kuvaaja ei tiedossa. Renate Wenzelin yksityisarkisto.

Kuvat 88–91.

Kuvaaja: Bert Sass 28.4.1961. Landesarchiv Berlin, valokuvakokoelma, F Rep 290.

Kuva 92.

Lichterfelden Finnenhaussiedlungin puutarhasuunnitelman jäljennös. Steglitz-Zehlendorfin rakennusvalvontaviraston arkisto (Bauaktenarchiv Steglitz-Zehlendorf), Blanckertzweg 16, 20, 24, 28, Band 2.

Kuva 93.

Jäljennös Kladowin ja Lichterfelden asukkaille 18.3.1959 toimitetusta istutus-esimerkistä. Barbara Wetzelin yksityisarkisto.

Kuva 95.

Kuvaaja ei tiedossa, s.a. *Der Tagesspiegel* -lehden verkkosivut (Der Tagesspiegel. Bildergalerie. Mehr historische Fotos: erkennen Sie Spandau wieder?). Postikortin alkuperä Gerhard Bertlingin yksityisarkisto.

Kuva 96.

Kuvaaja: Foto und Verlag Herbert Meyerheim, Berlin, s.a. Tekijän arkisto.

Kuva 97.

Kuvaaja: Anna Kondracka 2017. Tekijän arkisto.

LIITTEET

KUVAT

Kuva 1. Kladowin Finnenhaussiedlung-asuinalue Berliinissä, A1-tyypin rivitaloasuntoja. Näkymä Runebergwegin ja Krohnwegin kulmasta.

Kuva 2. Kladowin Finnenhaussiedlung-asuinalue, D-tyypin rivitaloasuntoja Krohnwegillä.

Kuva 3. Lichterfelden Finnenhaussiedlung-asuinalue Berliinissä, A1-tyypin rivitaloasuntoja.

Kuva 4. Mariendorfin mallirivitalo osoitteessa Dardanellenweg 38.

Kuva 6. Kladowin Finnenhaussiedlungin lopullinen asemakaava 21.10.1958, jossa ovat mukana kadunnimet: Kladowerin Damm pohjoispuolella Topeliusweg, Lönnrotweg ja Porthanweg ja eteläpuolella Runebergweg ja Krohnweg. Kaavaan on piirretty loputkin asunnot (Kladow-West), jotka sijoittuvat kuvassa ylävasemmalle. Yhteensä asuntoja on 377: A1-tyyppiä 244, A2-tyyppiä 85 ja D-tyyppiä 48 kappaletta. Lisäksi autotalleja on 104 ja pysäköintipaikkoja 290.

Bauklasse II

1. H. A. = 1
 2. H. A. = 2
 3. H. D. = 3

Lageplan
 von dem Grundstück
Hildburghäuser Str. 223-241 u. Blanckertzweg 6-28
 in Berlin - Lichterfelde

Bauherr: Gehag

Katastrernachweis:
 Stadt Berlin
 Bezirk Steglitz
 Grundstück von Lichterfelde:
 Bd. 191, Bl. 187, Flurstück 42 = 1.6577 qm
 - 84 = 2339 1/2 = 9.35 -
 - 117 = 2.19 -
 - 118 = 3.96 -
1.8527 qm

Bemerkung Lichterfelde:
 Flur 2
 Einwohnerv. function.
 - Berlin -

Nachfolgendes Straßennetz ca. 26.25 qm

Maßstab 1:500

Bohrungsplan **11-9-**

Vermerk:
 Die alten Eigentumsgrenzen sind durch einen gelben, die neuen durch einen roten Fachstrich bezeichnet.
 Die am 15. Oktober 1912 festgesetzten Baugrenzen sind gestrichelt dargestellt.
 blau - festgesetzte Zwangsmaße

6239/1
 BIRKENWALD
 BEURTEILT
 STADTBAUAMT
 14. April

Kopiert auf Grund amtlicher und eigener Unterlagen sowie eines Bauvertrages
Vermessungsbüro Hans Hörnicke
 Berlin - Prenzlau, den 9. Juli 1915, während des 21. Aug. 1915
 B. 1. 12.50.35
 Die Fachkartei best. 1915

Hörnicke

Beratung amtlicher Vermessungsämter

LEGENDA:

1.100	TYP A1	43
1.200	TYP A2	14
1.300	TYP D	10
1.400	CARAGEN	7
1.500	EINSTELLPL. 60	87 WAGENPL.

Plan für die 1. Etage

Nach der Planung

Entwurf: 1.12.12

Druck: 1.12.12

Zeichner: [unleserlich]

1.12.12

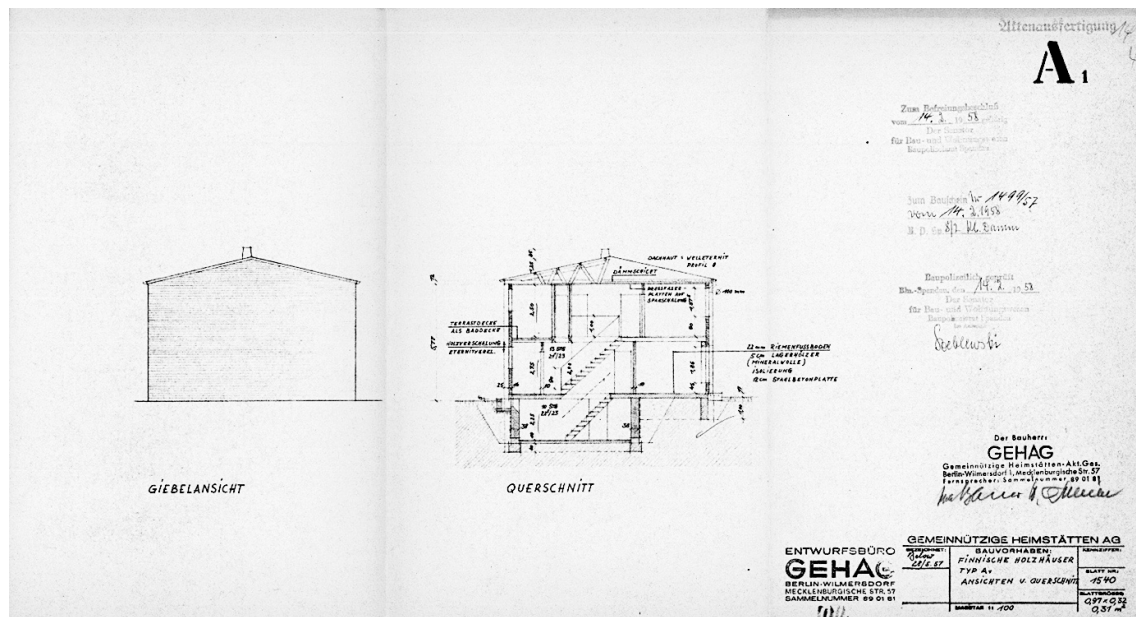
ENTWURFSBÜRO GEMEINNÜTZIGE HEIMSTÄTTEN AG

GEHAG

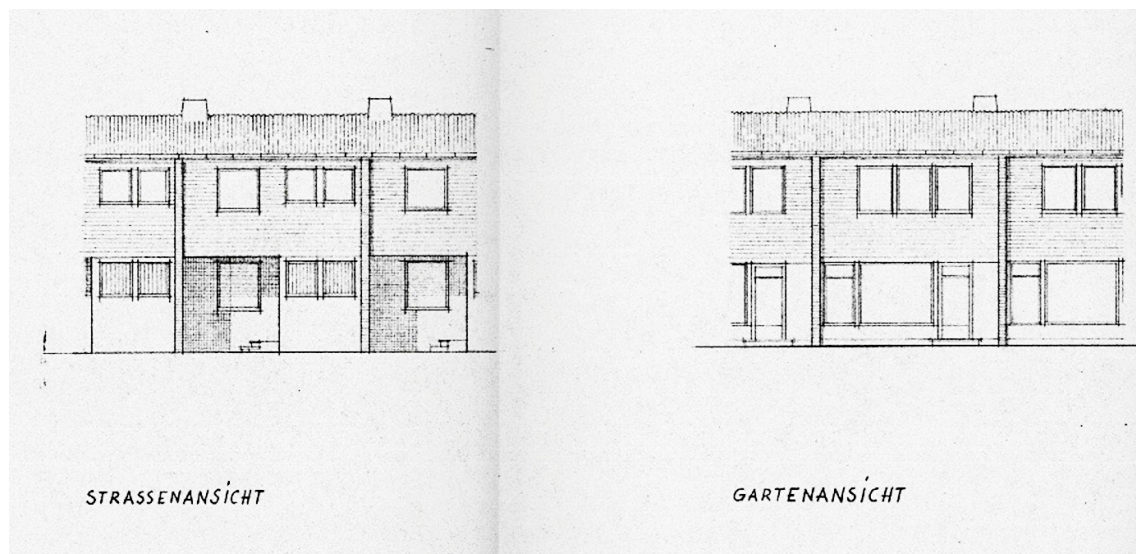
BERLIN - LICHTERFELD
HILDBURCHAUER STR. 10
LAGEPLAN

1:1000

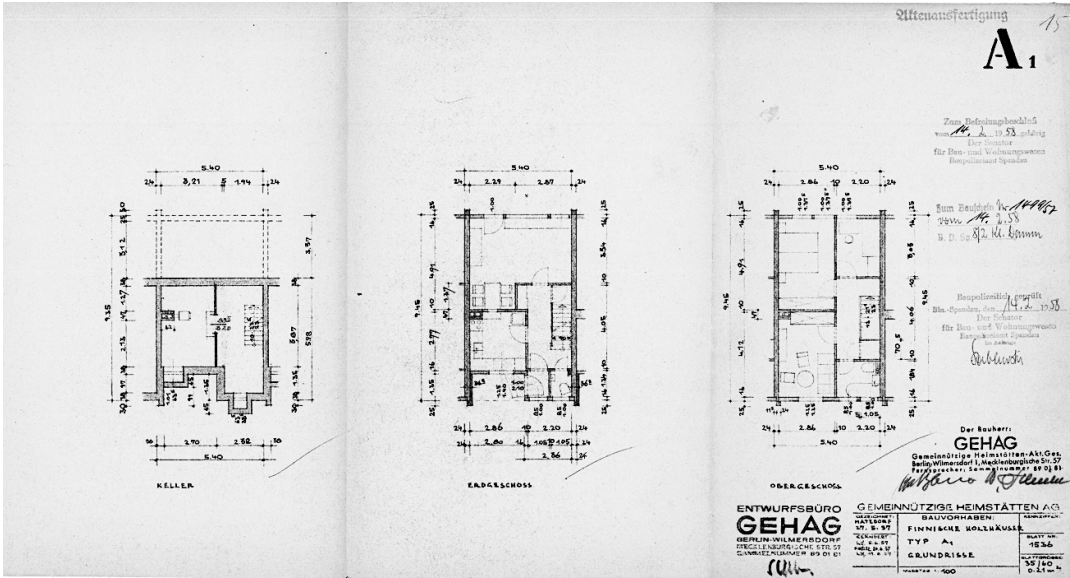
Kuva 9. A1-tyyppin leikkauspiirros. GEHAG 28.5.1957.

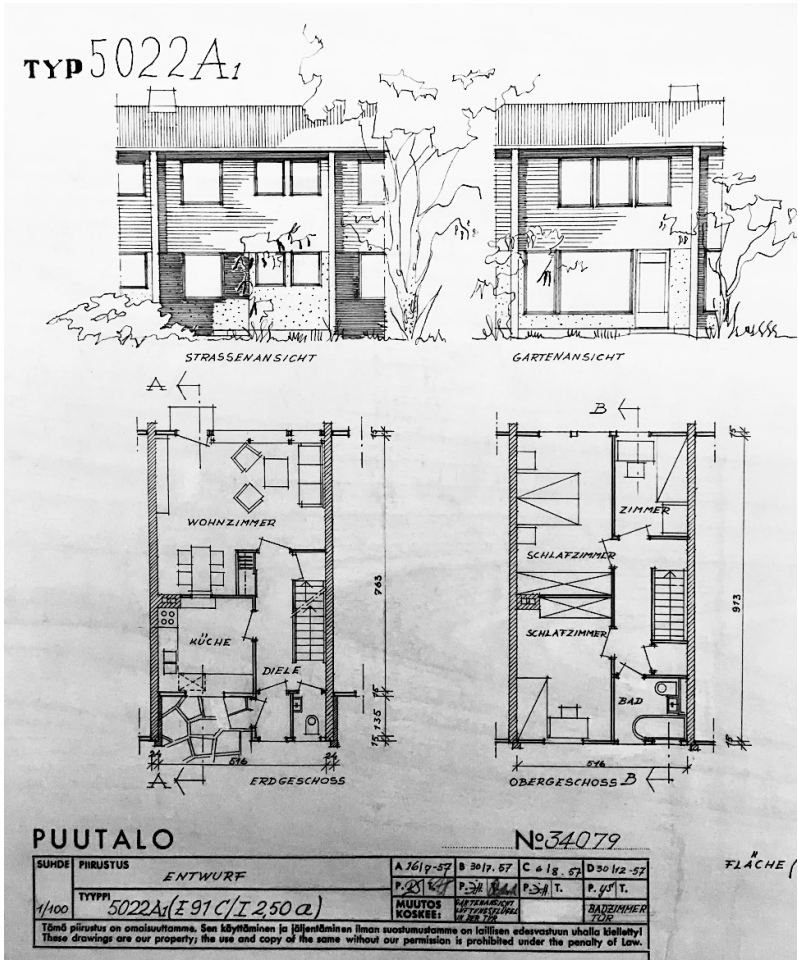
Kuva 10. A1-tyyppin julkisivut. GEHAG 28.5.1957.

Kuva 11. A1-tyyppin pohjapiirros: kellari, alakerta ja yläkerta. GEHAG 27.5.1957.

Kuva 12. A1-tyyppin julkisivu- ja pohjapiirros. Puutalo Oy 16.7.1957.

[illegible]

STRASSENANSICHT

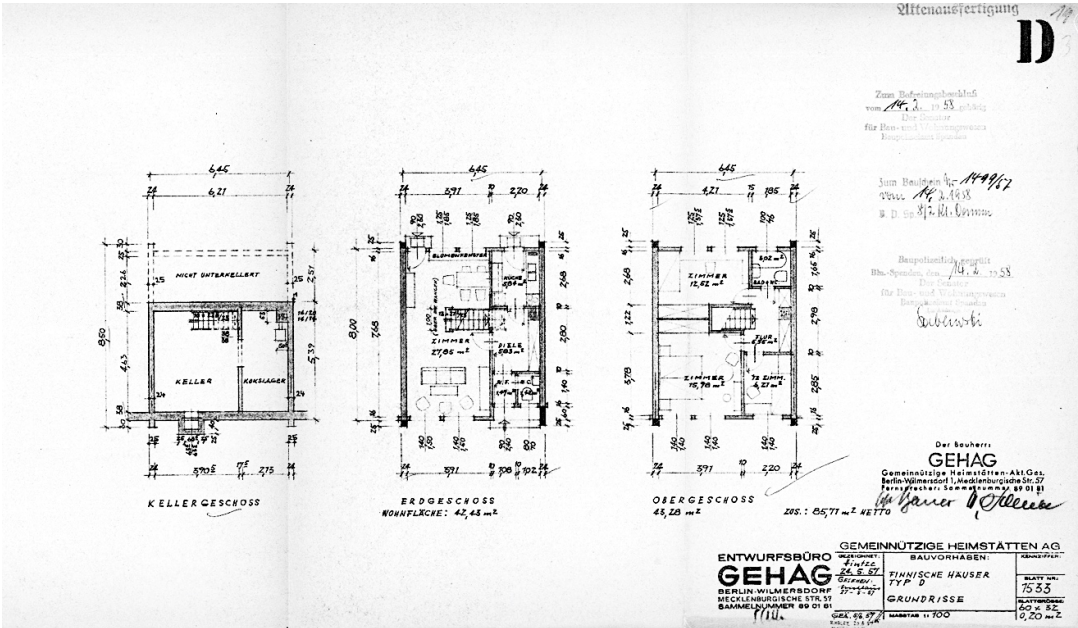
GARTENANSICHT

[illegible]

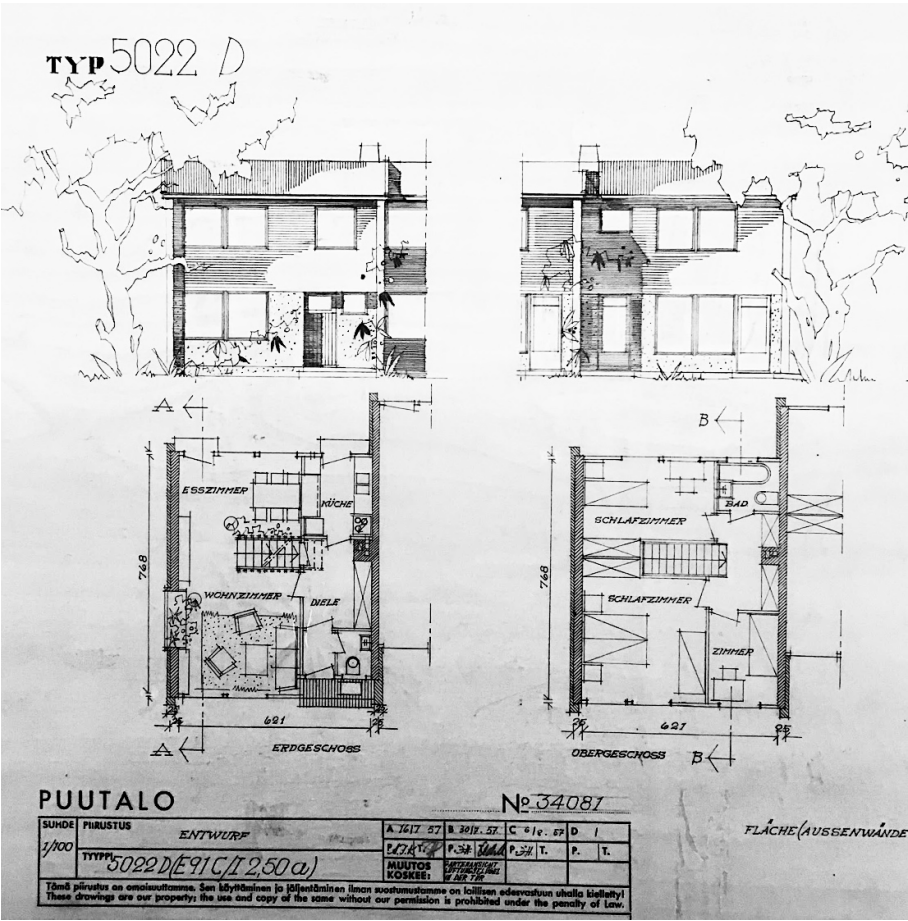
STRASSENANSICHT

GARTENANSICHT

Kuva 19. D-tyyppin pohjapiirros: kellari, alakerta ja yläkerta. GEHAG 20.5.1957.

Kuva 20. D-tyyppin julkisivu- ja pohjapiirros. Puutalo Oy 16.7.1957.

Kuva 21. A1-tyyppin kävelytien puoleisia julkisivuja Lichterfeldessä.

Kuva 22. A2-tyyppin kävelytien puoleisia julkisivuja Lichterfeldessä.

Kuva 23. A-tyyppin puutarhan puoleinen julkisivu.

Kuva 24. D-tyyppin kadunpuoleisia julkisivuja Kladowissa.

Kuva 25. Peilikuvamaisesti sijoitetut D-tyyppin sisäänkäynnit Kladowissa.

Kuva 26. Jorma Järven ja Toivo Jäntin Puutalo Oy:lle vuonna 1949 suunnittelema Asunto Oy Herttuan rivitalo (A-talo) Herttoniemen Karhutiellä Helsingissä.

Kuva 27. As. Oy Näätakallion (1957–1958) neljän asunnon rivitalo Herttoniemessä osoitteessa Oravatie 49, arkkitehdit Heikki ja Kaija Siren.

Kuva 28. Heikki ja Kaija Sirenin Puutalo Oy:lle suunnittelema As. Oy Kontiontie 3 (1955) Tapiolassa, Espoossa.

Kuva 29. Heikki ja Kaija Sirenin Puutalo Oy:lle suunnittelema As. Oy Kimmeltie (1955) Tapiolassa.

Kuva 30. Ernst Mayn rivitaloja Frankfurtin Römerstadtissa (1927–1928).

Kuva 31. Margarete Schütte-Lihotzkyn suunnittelema Frankfurtin-keittiö (1926) Ernst May -museotalossa Römerstadtissa.

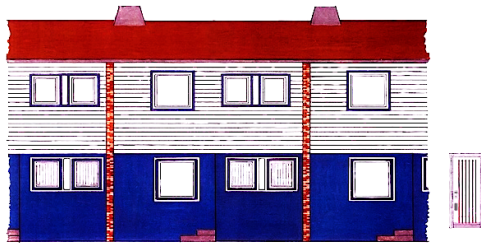
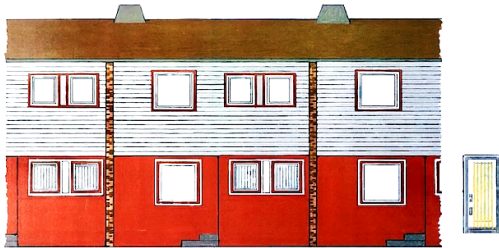

Kuvat 32 ja 33. Bruno Tautin rivitaloja Waldsiedlung Onkel-Toms-Hütte -asuinalueella (1926–1932) Berliinissä.

Kuvat 34–42. Lichterfelden Finnenhaussiedlungin rivitalojen väriohjelma.

Kuvat 34, 35 ja 36. A1-tyyppin väriyhdistelmät Lichterfeldessä.

Kuvat 37 ja 38. A2-tyyppin väriyhdistelmät Lichterfeldessä.

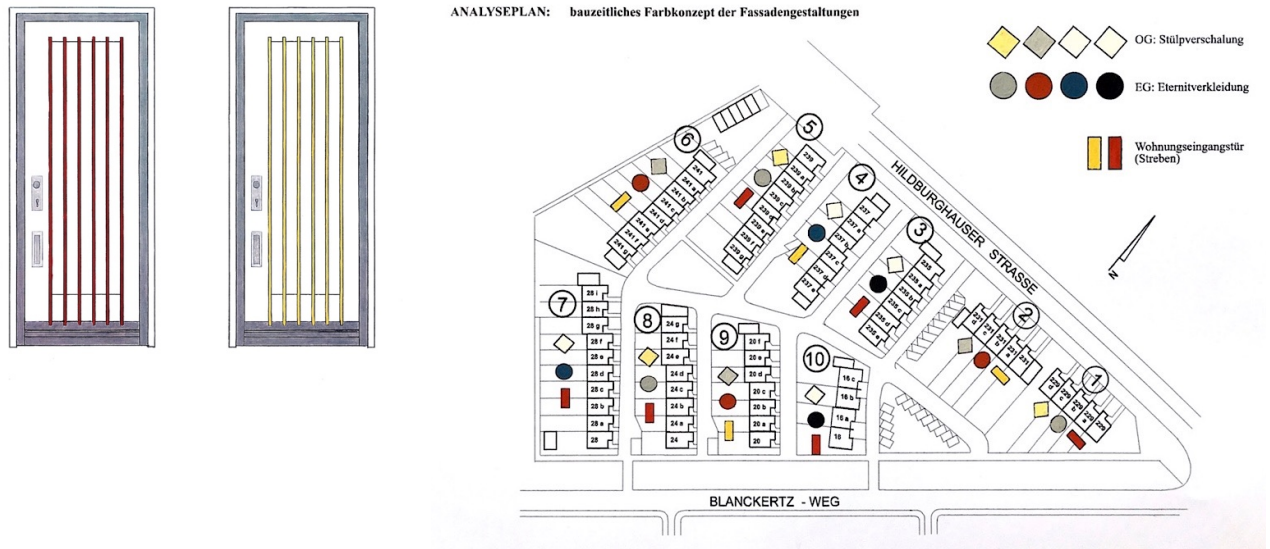

Kuvat 39 ja 40. D-tyyppin väriyhdistelmät Lichterfeldessä.

Kuva 41. Ulko-ovien puurimoituksen väri vaihtoehtoja punainen ja keltainen.

Kuva 42. Rivitalorunkojen värit Lichterfelden alueella. Neliöt kuvastavat yläkerran puulaudoituksen väriä, ympyrät alakerran eterniittilevyn väriä ja suorakulmiot ulko-ovien värit.

Kuva 43. D-tyypin puutarhanpuoleinen julkisivu Kladowissa, kuva todennäköisesti vuodelta 1959.

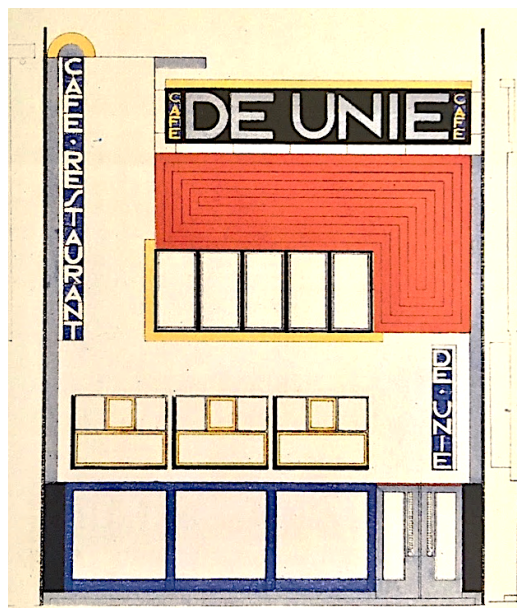
Kuva 44. Bruno Taut: kerrostalo (1927), Grellstraße, Berliini. Punaisia ja puna-keltaisia ikkunankarmeita ja tiilisomittelua Naugarder Straßen puoleisessa julkisivussa.

Kuva 45. Alkuperäistä väriohjelmaa noudattaen entisöity Ernst May -museotalo (Ernst-May-Haus) Im Burgfeld -kadulla Frankfurtin Römerstadtissa. Puutarhan puoleinen julkisivu sinisine ikkunankarmeineen.

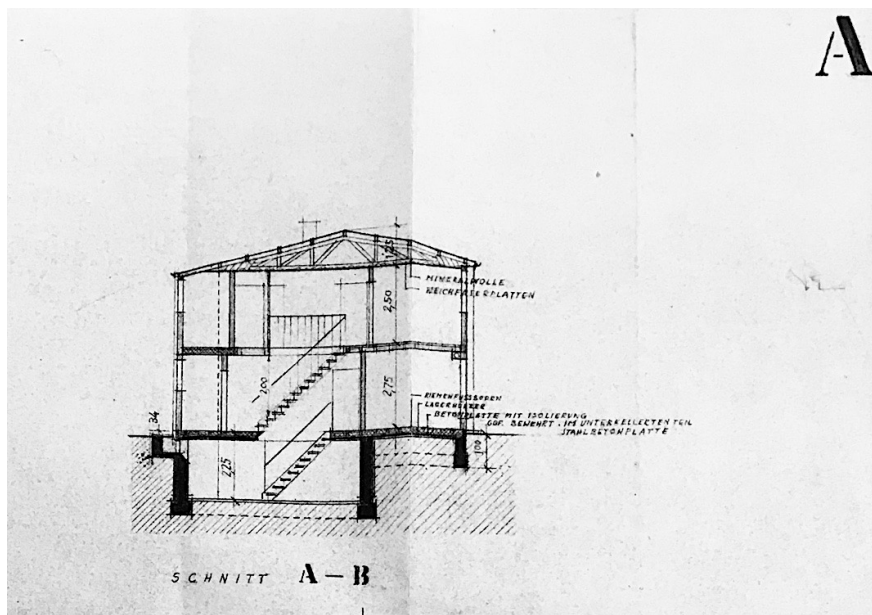

Kuva 46. Talo J. J. P. Oudin suunnittelemalla Kiefhoekin asuinalueella (1924–1927) Rotterdamissa.

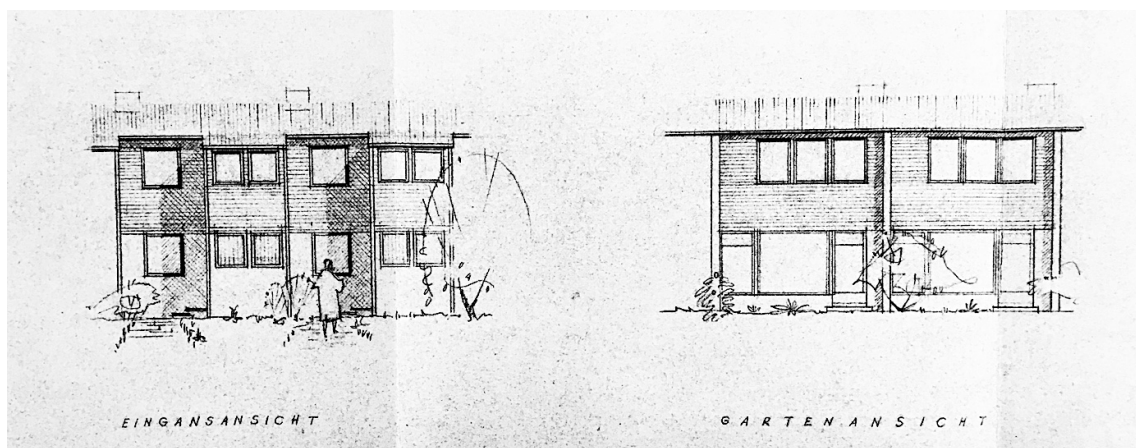
Kuva 47. J. J. P. Oud: Café de Unie, Rotterdam, julkisivusuunnitelma (1925).

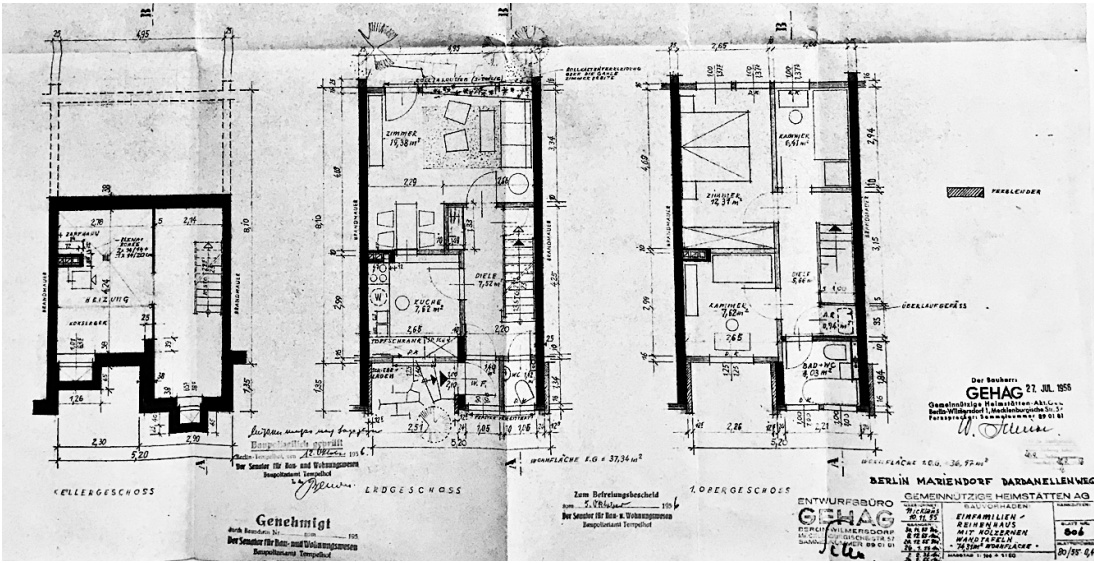
Kuva 48. Mariendorfin mallirivitalon A-typin leikkauspiirros. GEHAG 10.11.1955.

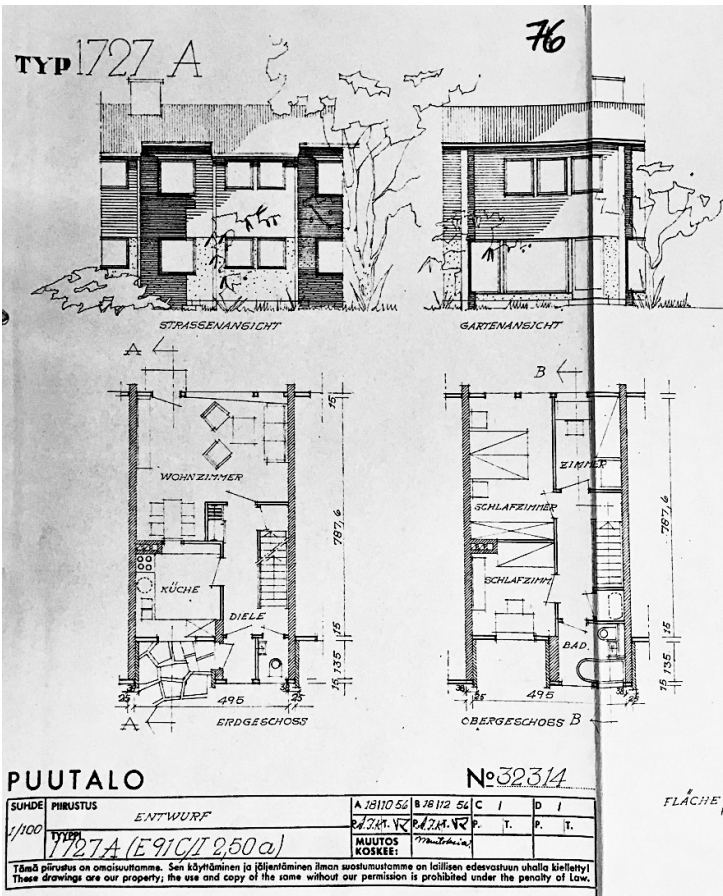
Kuva 49. Mariendorfin mallirivitalon A-typin julkisivut. GEHAG 10.11.1955.

Kuva 50. Mariendorfin mallirivitalon A-typin pohjapiirros: kellari, alakerta ja yläkerta. GEHAG 10.11.1955.

Kuva 51. Mariendorfin mallirivitalon A-typin julkisivu- ja pohjapiirros. Puutalo Oy 18.10.1956.

Kuva 52. GEHAG:n suunnittelema rivitalo (1955) Trabener Straßella Berliinin Grunewaldissa. Rivitalo rakennettiin malli-tai testirivitaloksi Goerzalleen rivitaloja varten.

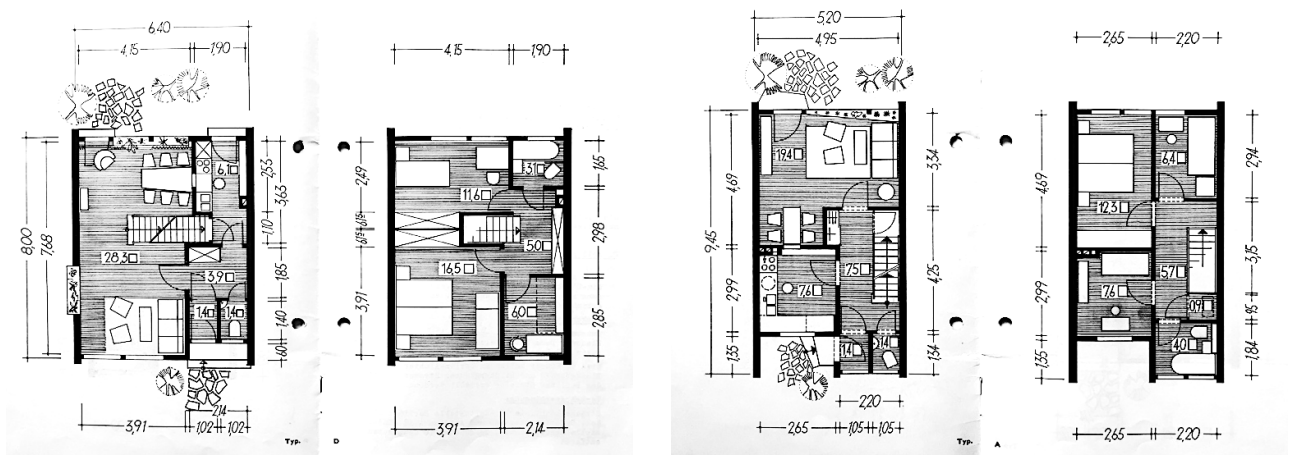

Kuva 53. GEHAG:n rivitaloasuntoja (1956–1957) Goerzalleen ja Engadiner Wegin kulmassa Lichterfeldessä.

Kuva 54. Goerzalleen rivitaloasuntojen pohjakaavatyyppi (72,7 m²), joka on lähes identtinen Mariendorfin A-tyyppin ja sekä myös Finnenhaussiedlungien lopullisen A1-tyyppin kanssa.

Kuvat 55 ja 56. GEHAG:n esitteeseen Kladowin ja Lichterfelden asuinalueita varten asuntojen pohjapiirrokset oli painettu vielä Mariendorfin mallirivitalon tyyppien mukaan.

Kuvat 57–62. Mariendorfin mallirivitalon rakentamista Dardanellenwegillä tammi-helmi-
kuussa 1957.

Kuvat 63 ja 64. Valmis rivitalo Mariendorfissa 26.2.1957. Taloon nojaavista kylteistä ilmenee, että asunnot on sisustanut Karstadt-tavaratalo.

Kuva 65. Mariendorfin rivitalon edustalla oleva mainoskyltti, jossa liehuvat Saksan liittotasavallan, USA:n, Suomen ja Berliinin liput. Kyltissä lukee: ”Suomalaisia puutaloja – GEHAG. 3 yhden perheen rivitaloasuntoa todennäköisesti Kladowiin suunniteltavalle omakotiasuinalueelle. Puuosat on hankittu Suomesta Yhdysvaltain taloudellisella tuella. Kiinnostuneet voivat käydä tutustumassa täysin kalustettuihin asuntoihin arkipäivinä klo 11–19 ja sunnuntaisin klo 10–18.”

Kuva 66. Mallirivitalon A-tyyppin keittiö.

Kuva 67. Mallirivitalon D-tyyppin keittiö.

Kuva 68. Mallirivitalon A-tyypin ruokailutila, jossa on tarjoiluluukku keittiöön.

Kuva 69. Mallirivitalon D-tyypin olohuoneen alakerran portaikko ja ruokailutila, jossa on niinkään tarjoiluluukku keittiöön.

Kuva 70. Mallirivitalon D-tyypin olohuone ja portaikko yläkertaan.

Kuva 71. Näkymä mallirivitaloasunnon yläkerran pieneen, skandinaavisesti sisustettuun huoneeseen String-hyllyineen.

Kuva 72. Mallirivitaloasunnon yläkerran kiinteitä puisia vaatekaappeja.

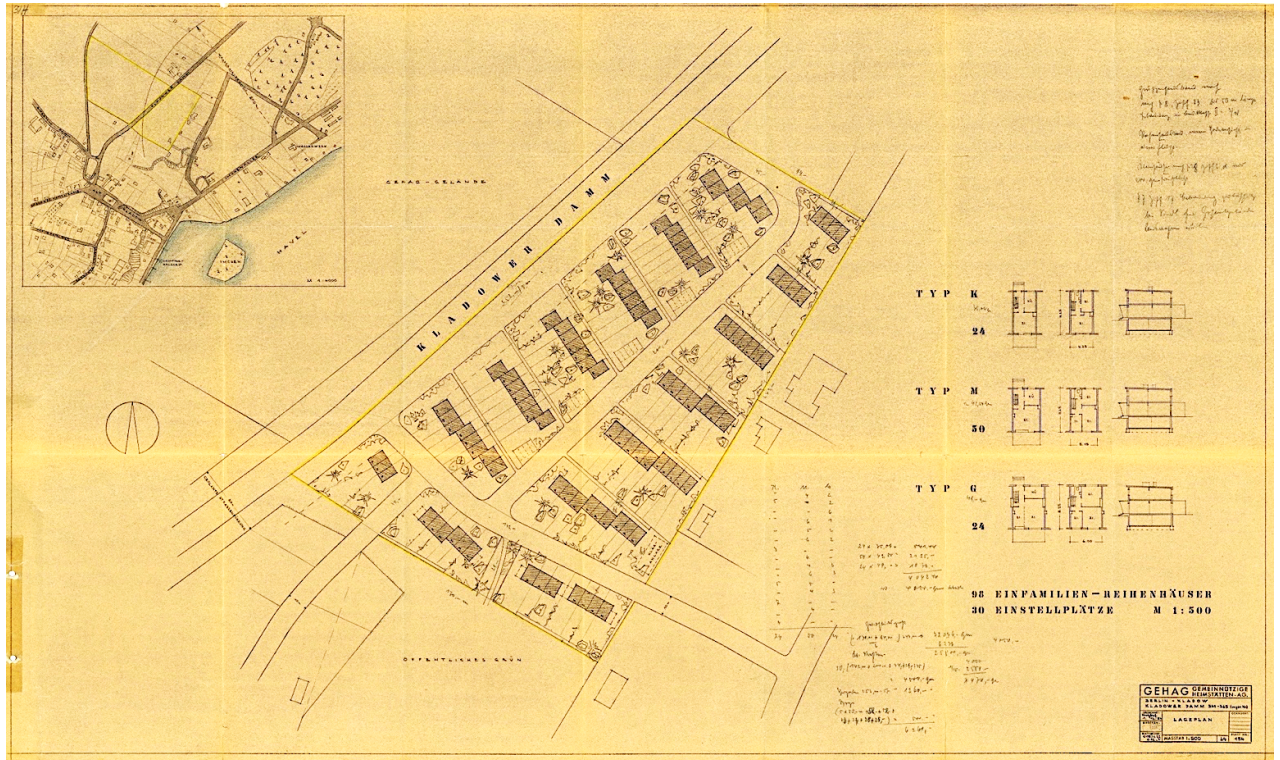

Kuva 73. Näkymä mallirivitalon D-tyypin ruokailutilaan ja puutarhaan antavaan kukkaikkunaan (*Blumenfenster*).

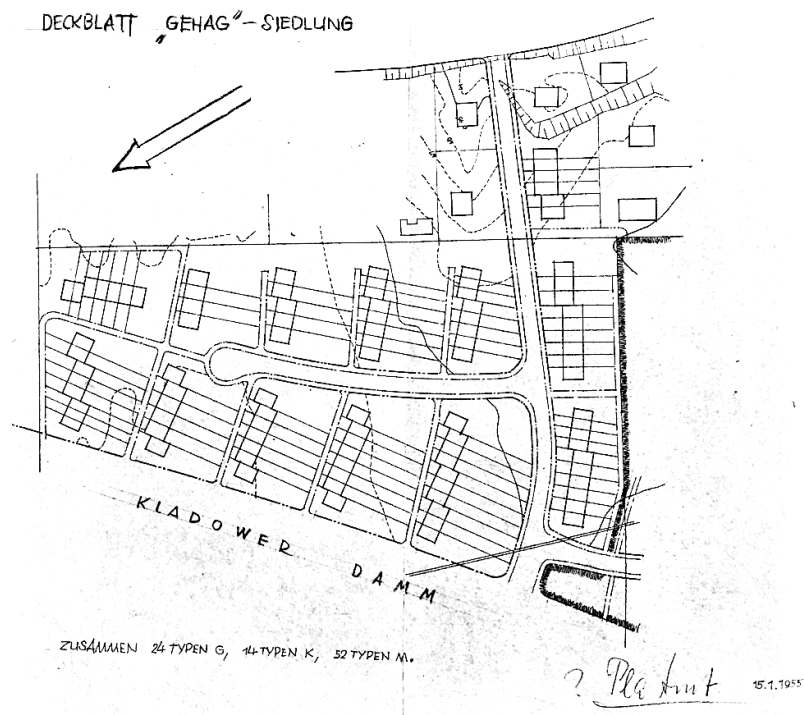
Kuva 74. Mallirivitaloasunnon kylpyhuone.

Kuva 75. GEHAG:n Kladowiin suunnitteleman asuinalueen asemakaava, jossa rivitaloasunto-
tyypit K, M ja G. GEHAG 1.12.1954.

Kuva 76. "GEHAG"-Siedlungin pelkistetty kaavapiirros 15.1.1955.

Kuva 79. Kladowin Finnenhaussiedlungin työmaakyltti, jossa GEHAG-tekstin alla lukee: ”Osana suurempaa suunnitelmaa on rakenteilla noin 300 asunnon omakotiasuinalue, jossa käytetään Suomessa esivalmistettuja puuelementtejä.”

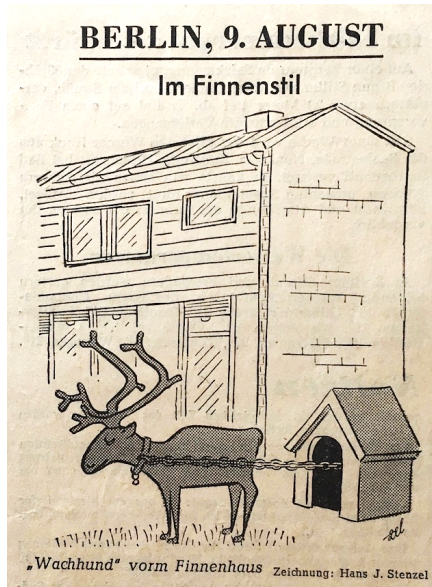

Kuvat 80–82. Kladowin Finnenhaussiedlungin rakennusvaiheessa olevia rivitaloja.

Kuva 83. ”Vahtikoira” suomalaistalon edessä. Finnenhaussiedlungien harjannostajaisista kertovan jutun yhteydessä julkaistu Hans J. Stenzelin humoristinen piirros *Der Tagesspiegel* -lehdessä 9.8.1958.

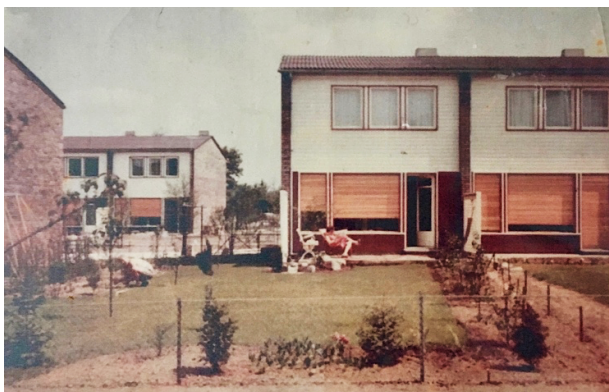
Kuvat 84 ja 85. Harjannostajaisten tunnelmia Kladowissa 11.8.1958.

Kuva 86. Valmiita rivitaloasuntoja Lichterfeldessä.

Kuva 87. Kladowin rivitalojen puutarhoja ja julkisivuja puisine rullaverhoineen kesällä 1959.

Kuva 88. Kladowin valmis rivitaloalue kuvattuna vuonna 1961. A-tyypin rivitaloasuntojen kadunpuoleisia julkisivuja.

Kuva 89. Kladowin Finnenhaussiedlung 1961, A-tyypin rivitaloasuntojen puutarhan puoleisia julkisivuja. Myös puutarhatonttien väliset puiset näkösuojat olivat Suomesta.

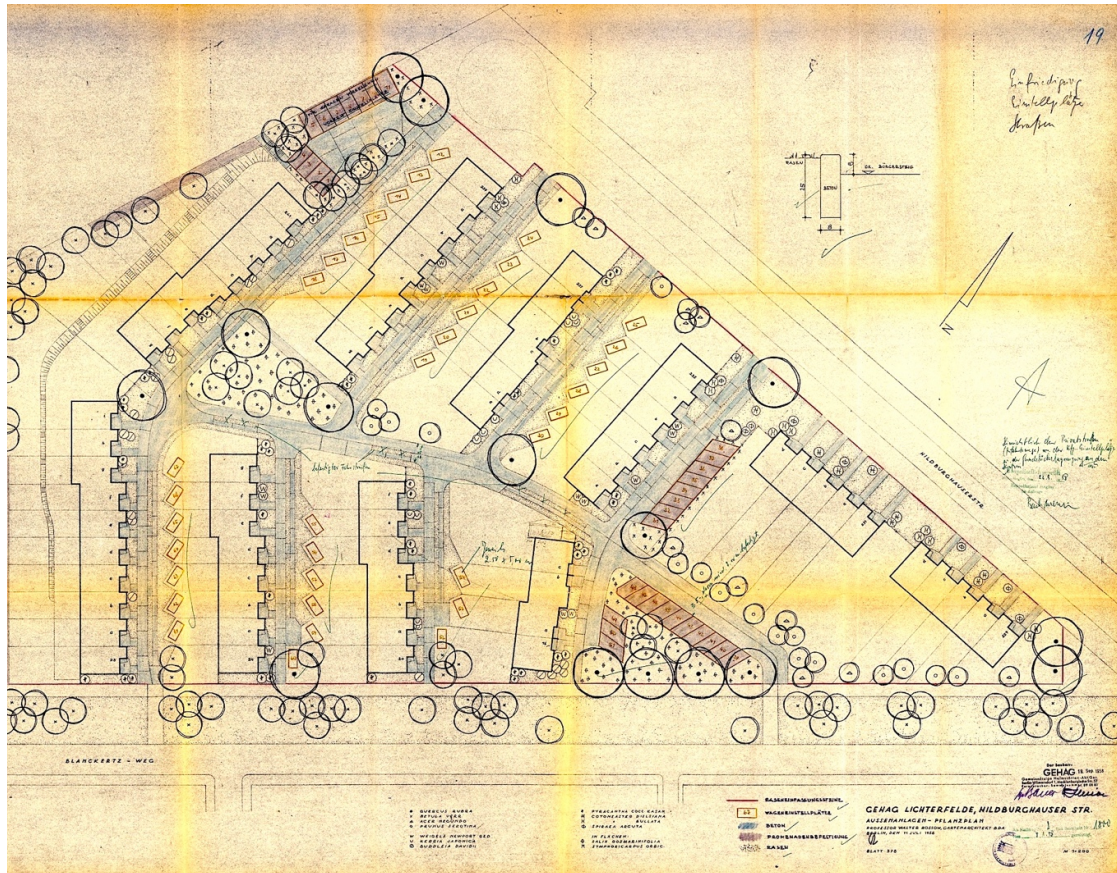
Kuva 90. Kladowin Finnenhaussiedlung 1961. Rivitalojen lisäksi GEHAG:n istutukset rytmittävät ja muotoilevat asuinalueen visuaalista ilmettä.

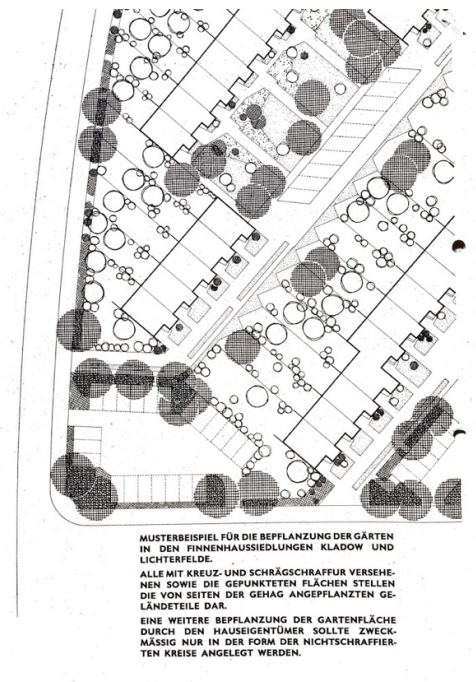
Kuva 91. Kladowin Finnenhaussiedlung 1961. Kadun varteen on istutettu koivu, ja rivitalon päätyasunnon puutarhassa näyttää kasvavan mansikkaa tai perunaa, raparperia ja marjapensaita. Aurinkoisena päivänä raidalliset markiisit tuovat suojaa asuntojen terasseille.

Kuva 92. Walter Rossowin piha- ja puutarhasuunnitelma Lichterfelden alueelle 11.7.1958.

Kuva 93. Mallikaavakuva ja ohje asukkaille istutusten sijainnista puutarhatonteilla. Valkoiset ympyrät ovat niitä alueita, joille omien istutusten laittaminen oli sallittua.

Kuvat 94 ja 95. Kladowin Finnenhaussiedlung-aiheisia postikortteja.

Kuva 96. Asuntotyyppit A1 ja A2 Berliinin Mariendorfissa osoitteessa Goldenes Horn 6 ja 6a.

LIITE 1.

Puutalon saksankielinen rakennustapaselostus Berliinin Finnenhaussiedlungien asuntotyyppeihin A1 ja A2. Steglitz-Zehlendorfin rakennusvalvontaviraston arkisto (Bauaktenarchiv Steglitz-Zehlendorf), Blanckertsweg 16, 20, 24, 28, Band 1.

LIITE 2.

Puutalon saksankielinen rakennustapaselostus Berliinin Finnenhaussiedlungien asuntotyyppiin D. Steglitz-Zehlendorfin rakennusvalvontaviraston arkisto (Bauaktenarchiv Steglitz-Zehlendorf), Blanckertsweg 16, 20, 24, 28, Band 1.

B a u b e s c h r e i b u n gReihenhaus, Typ Nr. 5022, Haus A₁ und A₂ (E 91)

Allgemeine Konstruktionszeichnung Nr. 34104B

Fussboden im Erdgeschoss. Zeichnung Nr. A₁ 34194, A₂ 34208

- Fussbodenlagerhölzer 48 x 48 mm, Abstand je 50 cm
- Mineralwolle 50 mm stark
- Riemenfussboden 5 cm breite gespundete Riemen
einseitig gehobelt
- Scheurleiste 15 x 70 mm in lfm
- WC Fussboden in Beton

Aussenwände. Zeichnung Nr. A₁ 34198, A₂ 34212

- untere Schwellrahmen 48 x 149 mm und 48 x 112 mm, in fertigen Längen
- Aussenwandtafeln mit folgender Konstruktion:
 - stehende Pfosten 49 x 98 mm
 - obere und untere Riegel 49 x 98 mm
 - waagerechte Zwischenriegel,
sowie Sturz- u. Brüstungsriegel 30 x 98 mm
 - zwischen den Rahmen 10 cm Mineralwolle
 - aussenseitige Diagonalschalung, 14 mm starke Spundbretter
 - innenseitige waagerechte Schalung, 14 mm starke Spundbretter
 - auf der Diagonalschalung wird Isolierpapier befestigt (in Rollen
geliefert und auf der Baustelle anzubringen)
 - zum Erdgeschoss gehörender Teil der Aussenwände wird von aussen
mit Eternitplatten verkleidet (ist auf der Baustelle auszuführen;
Eternitplatten werden nicht mitgeliefert)
 - zum Obergeschoss gehörender Teil der Aussenwände wird von aussen
mit waagerechter Stülpchalung 8-20 x 124 mm verschalt (ist auf der
Baustelle auszuführen)
- oberer Rahmen 74 x 111 mm, in fertigen Längen
- äussere u. innere Fugenleisten 14 x 45 mm, -"-
- Dichtungsmaterial für die Fugen (lose Mineralwolle) wird mitgeliefert.

Zwischendecke über Erdgeschoss (Wohnzimmer). Zeichnung Nr. A₁ 34197, A₂ 34211

- Fussbodenbalken 2 St. 60 x 222 mm, gehobelt, mit Falz zur Profilierung,
im Abstand von 51 bzw. 52,5 cm
- Nagelleisten für die Weichfaserplatten werden auf der Baustelle beiderseitig
der Balken befestigt und in lfm geliefert, 16 x 22 mm, gehobelt
- Weichfaserplatten A₁ = 41 cm x 2,58 m, A₂ = 41 cm x 2,85 m in fertigen
Dimensionen
- Mineralwolle 1,5 kg/m² in loser Form
- Scheuerleiste 15 x 70 mm in lfm
- Deckeneckleisten unterhalb der Balken 13 x 24 mm
- Riemenfussboden, 5 cm breite gespundete Riemen, einseitig gehobelt

Zwischendecke über Erdgeschoss (Badezimmer)

- Fussbodenbalken 48 x 222 mm, gehobelt, im Abstand von 52,5 cm
- Haftlatten 24 x 48 mm, M/M 30 cm für Befestigung der Weichfaserplatten
- Kreuzschlitz-Weichfaserplatten 13 mm dick in fertigen Massen
- Mineralwolle 1,5 kg/m² in loser Form
- Deckenleiste 13 x 24 mm in lfm
- Leisten 24 x 48 mm für die Terrasdeckenschalung
- Schalung aus 22 mm gespundete Bretter (als Unterlage für Terrasdecke. Terrasdecke gehört nicht zur Lieferung)

Zwischendecke über Erdgeschoss (Übrige Zimmer)

- Fussbodenbalken 48 x 222 mm gehobelt, im Abstand von 52,5 cm
- Haftlatten 24 x 48 mm, M/M 30 cm für Befestigung der Weichfaserplatten an die Unterkante der Fussbodenbalken
- Kreuzschlitz-Weichfaserplatten 13 mm dick in fertigen Massen
- Mineralwolle 1,5 kg/m² in loser Form
- Scheuerleiste 15 x 70 mm in lfm
- Deckenleiste 13 x 24 mm in lfm
- Riemenfussboden, einseitig gehobelte, gespundete Riemen mit 50 mm Deckbreite

Dach. Zeichnung Nr. A₁ 34200, A₂ 34214

- Dachbinder, im Abstand von je 73 cm, werden in fertigen Hälften geliefert
- neben der Trennmauer besondere Dachbinder
- Pfetten 36 x 73 mm, im Abstand von je 1.00 m (für Eternittafeln)
- Baupappe in Rollen
- Haftlatten für die innere Weichfaser-Plattenverkleidung 24 x 48 mm im Abstand von je 30 cm
- Kreuzschlitz-Weichfaserplatten 60 x 60 cm, abgefast, mit Befestigungsnägeln
- Deckeneckleisten 13 x 24 mm in lfm
- Mineralwolle 75 mm stark
- Traufbretter 19 x 134 mm, in fertigen Längen
- untere Traufbretter 14 mm dick
- Stirnbretter, 19 x 134 mm, in fertigen Längen
- Windstreben je zwei Stück für Ober- und Untergurte, in fertigen Längen

Zwischenwände. Zeichnung Nr. A₁ 34195 + 34202, A₂ 34209 + 34216

- Schwellen 22 x 70 bzw. 70 x 70 mm (unter tragender Zwischenw.)
- Verbindungsrahmen 35 x 98 mm (oben)
- Zwischenwände in Tafeln mit folgender Konstruktion:
 - stehende Pfosten 30 x 72 mm
 - waagerechte Riegel 30 x 72 mm
 - beiderseitige senkrechte Spundschalung, 14 mm stark
 - Fugenleisten 14 x 35 mm, in fertigen Längen

- die Zwischenwandtafeln haben eine Höhe bis Unterkante Zwischendeckenbalken. (Einschl. oberer Rahmen). Zwischenwände quer zu den Deckenbalken im Wohnzimmer erhalten zwischen den Deckenbalken eine Ausfütterung. Fütterhölzer in fertigen Längen.
- Abstellraum neben Bad: Wände als Gerippe mit beiderseitigen Hartfaserplatten (fertige Tafel) und glatter Tür.
- Brettwände für freie Rohrleitungen in Bad und Toiletten aus 14 mm gespundeten Brettern in fertigen Tafeln
- Holzwände im Badezimmer erhalten zusätzliche Schalung aus 14 mm gespundeten Brettern auf 30 mm dicken Leisten. Leisten in lfm, Bretter in lfm.
- Wannerverkleidung, Gerippe aus 36 x 60 mm starken Hölzern.

Treppen

Kellertreppe (eingestemmt), ohne Setzstufen, fertig zusammengesetzt

- Treppenwangen 56 x 171 mm
- Trittstufen 44 x 300 mm
- Handlauf \varnothing 45 mm, 2 Pfosten und Zwischengurt \varnothing 45 mm
- Unterseite der Treppe ohne Verkleidung
- Treppe grundiert

Geschosstreppe (eingestemmt), ohne Setzstufen, fertig zusammengesetzt

- Treppenwangen 56 x 280 mm
- Trittstufen 44 x 300 mm
- Handläufe 43 x 75 mm mit Geländerstützen
- senkrechte Geländer-Stäbe 30 x 30 mm
- Geländer-Handlauf des oberen Geländers 43 x 75 mm
- Unterseite der Treppe wird mit Hartfaserplatten verkleidet (fertig)
- Treppe und Geländerteile grundiert

Zwischenwand unter der Geschosstreppe (Dreieckförmig)

- Hartfaserplatten 5 mm
- Stäbe 30 x 30 mm

Türen

- Haupteingangstür als Rahmentür, 44 mm dick.
Falsmasse: 90 cm x 222 cm. Briefeinwurfschlitze.
Senkrechte Profilleisten mit schmalen Glasscheiben über die ganze Höhe. Nach Zeichnung 1889 (Gehag)
- Innentüren als glatte Sperrholztüren, überfalzt und in Streichqualität 44 mm dick
Türzargen 47 x 100 mm
Drei Türen mit Glasöffnungen
- Alle Türen mit Bändern. Für die Schlösser werden, nach vom Käufer angegebenen Mustern, Schlitzte ausgestemmt
- Alle Türen grundiert
- Türgläser gehören nicht zur Lieferung
- Hauseingangstürschwelle mit Messingleiste beschlagen

65

- Gartentür ist eine Verbundtür mit Lüftungsflügel aus Leichtmetall. Falsmasse: 90 x 220 cm, 76 mm dick
- Lüftungsflügel aus Metall gehören nicht zur Lieferung

Fenster

- Alle Fenster als Verbundfenster, überfalzt
- Fenster im Obergeschoss als Drehflügel
- Fenster im Erdgeschoss mit Ausnahme der beiden Blumenfenster als Drehflügel
- Küchenfenster in A₁ als Kippflügel
- Küchenfenster in A₂ eins als Kippflügel, das andere als Drehflügel
- Bänder gehören zur Lieferung
- Fenster werden grundriert
- Fenstergläser gehören nicht zur Lieferung
- die äusseren Scheiben des grossen Blumenfensters sind nicht zu öffnen u. werden mit Leisten in den Zargen befestigt, die inneren Scheiben als Drehflügel
- für Blumenfenster u. die daneben befindliche Tür werden hölzerne Rolljalousien geliefert. Die Beschläge für Rolljalousien gehören nicht zur Lieferung, ausgenommen Lagereisen
- für Küchenfenster wird ein innerer 2 bzw. 4 teiliger Schiebelenen geliefert
- Fensterbrett des Blumenfensters erhält "Iki"-Platte

Sichtschutzwand. Zeichnung Nr. 30530

- für Wohnzimmer-Aussenseite 1 Stück
Aufzustellen in der Verlängerung der Trennmauer

Brett- und Leistenwaren

- Leisten, wie vorher beschrieben
- Fussbodenriemen, wie vorher beschrieben
- Aussenschalung als Stülpschalung 8-20 x 124 mm, gehobelt.
Wird in fertigen Längen und gebündelt geliefert.

Kammern. Zeichnung A₁ 34205 + 34206 + 34207, A₂ 34205 + 34219 + 34207

- Einbauschränke in Schlafzimmer: 2 Stück
Schiebetüren 25 mm dick
Boden aus 12 mm dicken Sperrholz
Zwischenwände aus 19 mm dicken Tischlerplatten
Ohne Hinterwand, jedoch allseitig mit Hartfaserplatten verkleidet.
Regalstärke 10-12 mm je nach der Länge.
Der Boden ist um 57 mm auf zwei Lagerhölzer gehoben.
Kleiderstange Ø 30 mm
Die Führungsschienen, Gleiter aus Kunststoff und versenkte Handgriffe gehören mit zur Lieferung

66

Schiebetüren sind mit senkrechten Staabdichtung versehen.

Alle Holzteile grundiert.

- Einbauschränk in der Diele

Ausführung wie vorher (grosses Schlafzimmer), jedoch ohne Seiten- u. Hinterwand u. ohne Kleiderstange

Für Seiten- und Hinterwand wird 3 mm Hartfaserplatten geliefert.

Kücheneinrichtungen. Zeichnung Nr. 34064 u. 34065

- grundiert

Tische werden mit "Iki"-Platten bedeckt

Kücheneinrichtung besteht aus 2 Tischplatten, zwei Tischschränken und einen Wandschränk (mit Beschlägen)

Für Essschrank ist ein Lüftungsventil \varnothing 100 mm in der Aussenwand vorgesehen

Elektrische Einrichtung

- Für elektrische Leitungen werden in die Wandtafelschalung 10 mm tiefe Schlitz gefräst
- Für die Schalter- und Abzweigdosen werden Aussparungen vorgesehen
- Für die horizontale Leitungen, die in die Zwischendecke oder Boden nicht verlegt werden können, werden Schlitz in den oberen Rahmen der Wandtafeln gemacht
- Zählerschränk aus Tischlerplatten mit Schrankschloss, Bändern und 4 Stck. Steinschrauben.

Bodenluke und Bodenleiter, Schornsteinfegerbohlen

- Bodenluke aus Sperrholz (Streichqualität), wärmeisoliert (2 Stück Weichfaserplatten), mit Griffschale
- Zargen montierungsfertig
- Fussbodenbretter, fertiggeschnitten für Podest
- Bodenleiter, Breite 418 mm, Länge 2593 mm, mit Beschlägen zum Anhängen an die Zarge versehen
- Dachleiter 418 x 1200 mm
- Schornsteinfegerbohlen 1 Stück, 49 x 260 mm 1.40 m l g.

Durchreiche

- In die Wand eingebaute zur Seite verschiebbare Sperrholzlücke, Küchenseite mit "Iki"-Platte bedeckt, Griffschale aus Kunststoff.

Sonstige Arbeiten

- Alle Steinwände werden geputzt und tapeziert. Tapete gehört zur Lieferung
- Alle Holzteile werden mit Spezialpappe (Breite 2,50 m) bekleidet und tapeziert. Pappe u. Tapete gehören zur Lieferung.
- In Küche, WC u. Badezimmer werden alle Wände mit "Mani"-Hartfaserplatten mit synthetischem Deckanstrich bekleidet. Die Fugen der

64

Platten werden mit Kunststoffleisten abgedeckt.

Für Befestigung der Platten wird Spezialleim mitgeliefert

- In der Küche werden nur die nach Einbringung der Einrichtung sichtbarbleibenden Flächen mit Mani-Platten bedeckt.

Holzschutzbehandlung

1	- Schwellen und Lagerhölzer im Erdgeschoss	- Kesseldrucktränkung
2	- Gerippe der Aussenwandtafeln	
	- Beiderseitige Schalungen der Aussenwandtafeln	
	- Dachbinder	- Kesseldrucktränkung oder Trogtränkung 12 Stunden
3	- Zwischenwandschwellen im Erdgeschoss	
	- Haftlatten für Weichfaserplatten	
	- Windverbände	
	- Dachpfetten	
	- Gerippe der tragenden Zwischenwände	
	- Köpfe der Fussbodenbalken im Obergeschoss	- Kesseldrucktränkung oder Trogtränkung 12 Stunden vor der Bearbeitung
4	- Fussbodenbalken im Bad und WC	- Trogtränkung 12 Stunden
5	- Aussenwandschalung	- Streichen oder Sprühen
	- Traufbretter	
	- Stirnbretter	
	- Aussenbekleidungen	
	- Deckenbalken, sichtbare	
	- Kellertreppe	
6	- Türen	- Grundiert
	- Fenster	
	- Rolljalousien	
7	- Fussbodenriemen) für nicht unter-	- Untere Seite durch
	- Scheuerleisten) kellerte Räume	Streichen

Als Holzschutzmittel wird verwendet bei der Kesseldrucktränkung "Lahotuho" - gleich Wolman Tancas C, sonst "Valtti"

Zur Lieferung gehört nicht:

- auf der Baustelle benötigten Nägel
- Kellerfenster
- Kohlenluke im Keller
- Anstreichmaterial
- Tür- und Fenstergläser (vorher erwähnt)
- Dachbedeckung
- Isolierung der Betonteile
- Sanitäre Einrichtung
- Wasser- u. Abwasserleitungen
- elektrische Installation
- WC und Badezimmer Fussbodenbelag

B a u b e s c h r e i b u n g

Reihenhaus, Typ Nr. 5022, Haus "D" (E 91)

Allgem. Konstruktionszeichnung Nr. 34104 B

Fussboden im Erdgeschoss. Zeichnung Nr. 34106

- Fussbodenlagerhölzer 48 x 48 mm, Abstand je 50 cm
- Mineralwolle 50 mm stark
- Riemenfussboden 5 cm breite gespundete Riemen
einseitig gehobelt
- Scheuerleiste 15 x 70 mm und 16 x 44 mm in lfm
- WC Fussboden in Beton

Aussenwände. Zeichnung Nr. 34112

- untere Schwellrahmen 48 x 149 mm und 48 x 112 mm, in fertigen Längen
- Aussenwandtafeln mit folgender Konstruktion:
 - stehende Pfosten 49 x 98 mm
 - obere und untere Riegel 49 x 98 mm
 - waagerechte Zwischenriegel,
sowie Sturz- u. Brüstungs-
riegel 30 x 98 mm
 - zwischen den Rahmen 10 cm Mineralwolle
 - aussenseitige Diagonalschalung, 14 mm starke Spundbretter
 - innenseitige waagerechte Schalung, 14 mm starke Spundbretter
 - auf der Diagonalschalung wird Isolierpapier befestigt (in
Rollen geliefert und auf der Baustelle anzubringen)
 - zum Erdgeschoss gehörender Teil der Aussenwände wird von aussen
mit Eternitplatten verkleidet (ist auf der Baustelle auszuführen;
Eternitplatten werden nicht mitgeliefert)
 - zum Obergeschoss gehörender Teil der Aussenwände wird von aussen
mit waagerechter Stülpschalung 8-20 x 124 mm verschalt (ist auf
der Baustelle auszuführen)
- oberer Rahmen 74 x 111 mm, in fertigen Längen
- äussere u. innere Fugenleisten 14 x 45 mm -"-
- Dichtungsmaterial für die Fugen (lose Mineralwolle) wird mitgeliefert

Zwischendecke über Erdgeschoss. (Wohnzimmer), Zeichnung Nr. 34109

- Fussbodenbalken 48 x 222 mm, gehobelt, im Abstand von 54,2 bzw. 54,8 cm
- Nagelleisten für die Weichfaserplatten werden auf der Baustelle beiderseitig
der Balken befestigt und in lfm geliefert, 16 x 22 mm, gehobelt
- Weichfaserplatten 49 cm x 198 cm, in fertigen Dimensionen
- Mineralwolle, 1,5 kg/m² in loser Form
- Scheuerleiste 15 x 70 mm in lfm

68

- Deckeneckleisten unterhalb der Balken 13 x 24 mm
- Riemenfussboden, 5 cm breite gespundete Riemen, einseitig gehobelt

Zwischendecke über Erdgeschoss (Badezimmer). Zeichnung Nr. 34110

- Fussbodenbalken 48 x 222 mm, gehobelt, im Abstand von 54,2 cm
- Haftlatten 24 x 48 mm, M/M 30 cm für Befestigung der Weichfaserplatten
- Kreuzschlitz-Weichfaserplatten 13 mm dick in fertigen Massen
- Mineralwolle 1,5 kg/m² in loser Form
- Deckenleiste 13 x 24 mm in lfm
- Leisten 24 x 48 mm für die Terrasdeckenschalung
- Schalung aus 22 mm gespundete Bretter (als Unterlage für Terrasdecke. Terrasdecke gehört nicht zur Lieferung)

Zwischendecke über Erdgeschoss (übrige Zimmer)

- Fussbodenbalken 48 x 222 mm gehobelt, im Abstand von 54,2 bzw. 54,8 cm
- Haftlatten 24 x 48 mm, M/M 30 cm für Befestigung der Weichfaserplatten an die Unterkante der Fussbodenbalken
- Kreuzschlitz-Weichfaserplatten 13 mm dick in fertigen Massen
- Mineralwolle 1,5 kg/m² in loser Form
- Scheuerleiste 15 x 70 mm in lfm
- Deckenleiste 13 x 24 mm in lfm
- Riemenfussboden, einseitig gehobelte, gespundete Riemen mit 50 mm Deckbreite

Dach. Zeichnung Nr. 34114

- Dachbinder, im Abstand von je 70 cm, werden in fertigen Hälften geliefert
- neben der Trennmauer besondere Dachbinder
- Pfetten 36 x 73 mm, im Abstand von je 1.00 m (für Eternittafeln)
- Baupappe in Rollen
- Haftlatten für die innere Weichfaser-Plattenverkleidung 24 x 48 mm im Abstand von je 30 cm
- Kreuzschlitz-Weichfaserplatten 60 x 60 cm, abgefast, mit Befestigungsnägeln
- Deckeneckleisten 13 x 24 mm
- Mineralwolle 75 mm stark
- Traufbretter 19 x 134 mm, in fertigen Längen
- untere Traufbretter 14 mm dick
- Stirnbretter 19 x 134 mm, in fertigen Längen
- Windstreben je zwei Stück für Ober- und Untergurte, in fertigen Längen

Zwischenwände. Zeichnung Nr. 34107 und 34117

- Schwellen 22 x 70 bzw. 70 x 70 mm (unter tragender Zwischenw.)
- Verbindungsrahmen 35 x 98 mm (oben)
- Zwischenwände in Tafeln mit folgender Konstruktion:
 - stehende Pfosten 30 x 72 mm
 - waagerechte Riegel 30 x 72 mm

69

- beiderseitige senkrechte Spundschalung, 14 mm stark
- Fugenleisten 14 x 35 mm, in fertigen Längen
- die Zwischenwandtafeln haben eine Höhe bis Unterkante Zwischendeckenbalken (einschl. oberer Rahmen). Zwischenwände quer zu den Deckenbalken im Wohnzimmer erhalten zwischen den Deckenbalken eine Ausfütterung. Futterhölzer in fertigen Längen.
- Holzwände im Badezimmer erhalten zusätzliche Schalung aus 14 mm gespundeten Brettern auf 30 mm dicken Leisten. Leisten in lfm, Bretter teilweise in lfm, teilweise fertig zugeschnitten
- Wannerverkleidung, Gerippe aus 36 x 60 mm starken Hölzern

Treppen. Zeichnung Nr. 34051

Kellertreppe (eingestemmt), ohne Setzstufen, fertig zusammengesetzt

- Treppenwangen 58 x 171 mm
- Trittstufen 44 x 283 mm
- Handlauf \varnothing 45 mm, 2 Pfosten und Zwischengurt \varnothing 45 mm
- Geländerpfosten 44 x 68 mm (2 Stück)
- Unterseite der Treppe ohne Verkleidung
- Treppe grundiert

Geschosstreppe (aufgesattelt), mit Setzstufen, fertig zusammengesetzt

- Treppenwangen 58 x 146 mm
- Trittstufen 44 x 280 mm
- Setzstufen 20 x 222 mm
- Handlauf 43 x 75 mm mit Geländerstützen
- senkrechte Geländer-Stäbe 40 x 40 mm, bzw. 20 x 40 mm
- Treppe und Geländerteile grundiert

Verkleidungen unter der Geschosstreppe (Dreieckförmig)

- Hartfaserplatten 5 mm
- Stäbe 40 x 40 mm, bzw. 20 x 40 mm

Türen

- Haupteingangstür als Rahmentür, 44 mm dick.
Falsmasse: 90 cm x 222 cm. Briefeinwurfschlitze.
Senkrechte Profilleisten mit schmalen Glasscheiben über die ganze Höhe. Nach Zeichnung 1889 (GEHAG)
- Innentüren als glatte Sperrholztüren, überfalzt und in Streichqualität 44 mm dick
Türzargen 47 x 100 mm
Vier Türen mit Glasöffnungen
- Alle Türen mit Bändern. Für die Schlösser werden, nach vom Käufer angegebenen Mustern, Schlitzte ausgestemmt.
- Alle Türen grundiert

40

- Türgläser gehören nicht zur Lieferung
- Hauseingangstürschwelle mit Messingleiste beschlagen
- Aussentüren zum Garten sind Verbundtüren mit Lüftungsflügeln aus Leichtmetall. Falsmasse: 90 x 220 cm, 76 mm dick
- Lüftungsflügel aus Metall gehören nicht zur Lieferung

Fenster

- Alle Fenster als Verbundfenster, überfalzt
- Fenster im Obergeschoss als Drehflügel
- Fenster im Erdgeschoss mit Ausnahme der beiden Blumenfenster als Drehflügel
- Bänder gehören zur Lieferung
- Fenster werden grundiert
- Fenstergläser gehören nicht zur Lieferung
- die äusseren Scheiben des grossen Blumenfensters sind nicht zu öffnen u. werden mit Leisten in den Zargen befestigt, die inneren Scheiben als Drehflügel
- für Blumenfenster u. Gartentüren werden hölzerne Rolljalousien geliefert. Die Beschläge für Rolljalousien gehören nicht zur Lieferung, ausgenommen Lagereisen
- Strassenfrontfenster im Wohnzimmer des Erdgesch. erhalten Rolljalousien. Beschläge wie vor.
- Giebelfenster aussen feststehend, innen Drehflügel. Mit Bändern und Rolljalousie.

Sichtschutzwand. Zeichnung Nr. 30530

- für Wohnzimmer-Aussenseite 1 Stück
Aufzustellen in der Verlängerung der Trennmauer

Brett- und Leistenwaren

- Leisten, wie vorher beschrieben
- Fussbodenriemen, wie vorher beschrieben
- Aussenschalung als Stülpschalung 8-20 x 124 mm, gehobelt.
Wird in fertigen Längen und gebündelt geliefert.

Kammern. Zeichnung Nr. 34120, 34121, 34122, 34190

- Einbauschränke zwischen den Schlafzimmern:
Schiebetüren 25 mm dick
Boden aus 12 mm dicken Sperrholz
Zwischenwände aus 19 mm dicken Tischlerplatten
Gemeinsame Rückwand als Rahmenkonstruktion 20 x 49 mm
mit beiderseitigen Hartfaserplattenverkleidung
Regalstärken: 10 mm, im Kleiderabteil 12 mm

Der Boden ist um 57 mm auf zwei Lagerhölzer gehoben.
Kleiderstangen \varnothing 30 mm

Die Führungsschienen, Gleiter aus Kunststoff und versenkte Handgriffe gehören zur Lieferung

Schiebetüren sind mit senkrechter Staubdichtung versehen.

Alle Holzteile grundiert.
Hartfaserplatten an den Seitenwänden.

- Einbauschränke neben Schornstein (Obergesch.)
Ausführung wie vorher, jedoch ohne Seiten-, Zwischen- und Hinterwände.
Regalstärken: In kleiner Kammer 12 mm
In grosser Kammer 15 mm
Beide Kammern allseitig mit Hartfaserplatten verkleidet.
- Einbauschränk im Erdgeschoss.
Ausführung wie vorher, mit Zwischenwand, jedoch ohne Seiten- und Hinterwände.
Regalstärke: 10 mm, im Kleiderabteil 15 mm
- Schränke über der Treppe
Schiebetüren 25 mm dick
Boden als fertige Tafel, 22 mm dick
Gemeinsame Rück- u. Seitenwand aus 19 mm Tischlerplatte.
Sonst wie vorstehend.

Kücheneinrichtungen. Zeichnung Nr. 34063

- grundiert
Tische werden mit "Iki"-Platten bedeckt
- Kücheneinrichtung besteht aus 2 Tischplatten, zwei Tischränke und ein Wandschränk, sowie einen Speiseschränk (mit Beschlägen)
- für Speiseschränk sind 2 Lüftungsventile \varnothing 100 mm in der Aussenwand vorgesehen

Elektrische Einrichtung

- Für elektrische Leitungen werden in die Wandtafelschalung 10 mm tiefe Schlitz gefräst
- Für die Schalter- und Abzweigdosen werden Aussparungen vorgesehen
- Für die horizontale Leitungen, die nicht in die Zwischendecke oder Boden verlegt werden können, werden Schlitz in den oberen Rahmen der Wandtafeln gemacht
- Zählerschränk aus Tischlerplatten mit Schrankschloss, Bändern und 4 Stück Steinschrauben

Bodenluke und Bodenleiter, Schornsteinfegerbohlen

- Bodenluke aus Sperrholz (Streichqualität), wärmeisoliert (2 Stück Weichfaserplatten), mit Griffschale
- Zargen montierungsfertig
- Fussbodenbretter, fertiggeschnitten für Podest
- Bodenleiter, Breite 418 mm, Länge 2593 mm, mit Beschlägen zum Anhängen an die Zarge versehen
- Dachleiter 418 x 1200 mm
- Schornsteinfegerbohle: 1 Stück, 49 x 260 mm 1.40 m lg.

Durchreiche. Zeichnung Nr. 34331

- In die Wand eingebaute zur Seite verschiebbare Sperrholzlücke, Küchenseite mit "Iki"-Platte bedeckt, Griffschale aus Kunststoff

72

Sonstige Arbeiten

- Alle Steinwände werden geputzt und tapeziert.
Tapete gehört zur Lieferung
- Alle Holzteile werden mit Spezialpappe (Breite 2,50 m) bekleidet und tapeziert. Pappe u. Tapete gehören zur Lieferung
- in Küche, WC und Badezimmer werden alle Wände mit "Mani"-Hartfaserplatten mit synthetischem Deckanstrich" bekleidet. Die Fugen der Platten werden mit Kunststoffleisten abgedeckt. Für Befestigung der Platten wird Spezialleim mitgeliefert.
- In der Küche werden nur die nach Einbringung der Einrichtung sichtbarbleibenden Flächen mit Mani-Platten bedeckt.

Holzschutzbehandlung

1	- Schwellen und Lagerhölzer im Erdgeschoss	- Kesseldrucktränkung
2	- Gerippe der Aussenwandtafeln	
	- Beiderseitige Schalungen der Aussenwandtafeln	
	- Dachbinder	- Kesseldrucktränkung
oder Trogtränkung
12 Stunden
3	- Zwischenwandschwellen im Erdgeschoss	
	- Haftlatten für Weichfaserplatten	
	- Windverbände	
	- Dachpfetten	
	- Gerippe der tragenden Zwischenwände	
	- Köpfe der Fussbodenbalken im Obergeschoss	- Kesseldrucktränkung
oder Trogtränkung
12 Stunden vor der
Bearbeitung
4	- Fussbodenbalken im Bad und WC	- Trogtränkung
12 Stunden
5	- Aussenwandschalung	- Streichen oder
Sprühen
	- Traufbretter	
	- Stirnbretter	
	- Aussenbekleidungen	
	- Deckenbalken, sichtbare	
	- Kellertreppe	
6	- Türen	- Grundiert
	- Fenster	
	- Rolljalousien	
7	- Fussbodenriemen) für nicht unter-	- Untere Seite durch
	- Scheuerleisten) kellerte Räume	Streichen

Als Holzschutzmittel wird verwendet: bei der Kesseldrucktränkung "Lahotuho"- gleich Wolman Tancas Cö sonst "Valtti"

Zur Lieferung gehört nicht:

- auf der Baustelle benötigten Nägel
- Kellerfenster
- Kohlenluke im Keller
- Anstreichmaterial
- Tür- u. Fenstergläser (vorher erwähnt)

- Dachbedeckung
- Isolierung der Betonteile
- Sanitäre Einrichtung
- Wasser- u. Abwasserleitungen
- elektrische Installationen
- WC und Badezimmer Fussbodenbelag

Geprüft:

31.10.57

Adm. Auer.